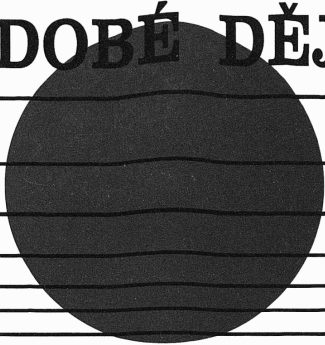

SOUDOBÉ DĚJINY

4/96

Předplatné na ročník IV (1997), tj. 4 čísla:

180,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,

210,- Kč (včetně poštovného) pro instituce.

Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku IV (1997).

Předplatné pro zahraničí:

45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,

60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.

Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,- Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,

Vlašská 9, Praha 1 - Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 573 20 301.

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.

Obálka Alena Nievaldová.

Resumé přeložil Derek Paton.

Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR

dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1997

SOUDOBÉ DĚJINY

III / 4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBE DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala, Jan Měchýř, Derek Paton, Jindřich Pecka,
Vilém Prečan, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová
Ondřej Pittauer

Obsah

Csaba Békés, János M. Rainer, Pál Germuska	Maďarská revoluce 1956	455
Vitalij J. Afiani	Maďarská revoluce a suezská krize <i>Stanovisko sovětského vedení</i>	474
Daniel F. Calhoun	Souvislost suezské a maďarské krize v roce 1956 <i>Scénář Macmillanův a scénář Molotovův</i>	482
Jan Wanner	Egyptská karta v sovětské politice v roce 1956	488
Jiří Bílek, Vladimír Pilát	Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku	500
 <i>Materiály</i>		
Jiří Pernes	Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti <i>Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra</i>	512
 <i>Memoáry</i>		
Jan Nowak	Poláci a Maďaři v roce 1956	527
 <i>Horizont</i>		
Jacques Rupnik	Promeškané setkání <i>Rok 1956 v pohledu z Prahy</i>	535

Recenze

Jiří Vykoukal	Polský rok 1956 jako masový sociální jev	540
Jacques Rupnik	Minulost jedné iluze	544
Nina a Jiří Pavelčíkovi	Cesty české romistiky	546
Jan Měchýř	Problematický příspěvek k dějinám konce takzvané sametové revoluce	549
Zdeněk Kárník	O demokratech v „autoritativní demokracii“	552
Jan Němeček	Benešovy vzkazy do vlasti	555
<i>Cahiers du CEFRES</i> – edice studií ze soudobých dějin		561

Kronika

Gordon Skilling	osmdesátipětiletý	563
-----------------	-----------------------------	-----

Dokumenty

Vilém Prečan	Britské velvyslanectví v Praze o Československu 1956	564
--------------	--	-----

Bibliografie

Domácí a zahraniční (zejména slovanské) knihy, sborníky a články z odborných časopisů za období 1990–1996		583
--	--	-----

Příloha

Stanovisko Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám	600
Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten	601

Resumé	604
------------------	-----

Autoři čísla

Vitalij J. Afiani (1946)

ruský historik, zástupce ředitele Střediska současné dokumentace (*Centër chraněnija sovremennoj dokumentacii*) v Moskvě, zástupce šéfredaktora časopisu *Istoričeskij archiv*.

Csaba Békés (1957)

vědecký pracovník budapeštského Ústavu dějin maďarské revoluce roku 1956. Věnuje se zejména dějinám diplomacie po roce 1945 a dějinám maďarské revoluce.

Jiří Bílek (1948)

odborný pracovník Historického ústavu Armády ČR. Zabývá se československými a českými dějinami vojenství, zejména výstavbou armády v poválečném desetiletí 1945–1955.

Daniel F. Calhoun

profesor historie na univerzitě ve Woosteru ve státě Ohio (USA). Autor řady děl, mimo jiné *Hungary and Suez 1956: An Exploration of Who Makes History*.

Pál Germuska

vědecký pracovník budapeštského Ústavu dějin maďarské revoluce roku 1956. Zabývá se především dějinami industrializace v Maďarsku 1945–1989.

Zdeněk Kárník (1931)

profesor Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zabývá se českými a německými sociálními dějinami 19. a 20. století. Jeho poslední velká práce *Habsburk, Masaryk či Šmeral: Socialisté na rozcestí* vyšla v roce 1996.

Jan Měchýř (1930)

docent Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zaměřuje se především na dějiny Československa od konce druhé světové války.

Jan Němeček (1963)

odborný pracovník Historického ústavu AV ČR. Zabývá se problematikou československého zahraničního odboje za 2. světové války. Zároveň se podílí v rámci Ústavu mezinárodních vztahů na přípravě edic československých diplomatických dokumentů.

Jan Nowak (1913)

za války působil jako významná spojka mezi domácím odbojem a polskou exilovou vládou v Londýně, v letech 1952–1976 byl ředitelem polského vysílání Rádia Svobodná Evropa a do léta 1996 ředitelem Kongresu amerických Poláků, federace polských exilových a krajaňských sdružení v USA.

Jiří Pavelčík (1934)

vedoucí archeologického oddělení Slovákého muzea v Uherském Hradišti, specialista na eneolit. Ve spolupráci s Muzeem romské kultury v Brně se ve volném čase zabývá problematikou historického a etnografického výzkumu romského etnika na jižní Moravě.

Nina Pavelčíková (1939)

odborná asistentka katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Zabývá se problematikou vývoje ČSR po roce 1945, zejména historickými aspekty imigrace ze Slovenska a vývoje romského problému ve vybraných regionech Moravy a Slezska.

Jiří Pernes (1948)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se studiem problematiky krize komunistického systému v letech 1953–1957. Autor prací z českých dějin z přelomu 19. a 20. století – *Spiknutí proti Jeho Veličenstvu* (1988), *Svět Lidových novin* (1993), *Habsburkové bez trůnu* (1995).

Vladimír Pilát (1957)

vědecký pracovník Historického ústavu Armády ČR. Zabývá se dějinami 2. světové války a vývojem československé armády po roce 1945.

Vilém Prečan (1933)

český historik, ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Zabývá se československými dějinami v evropském kontextu od Mnichova 1938 do současnosti.

János M. Rainer (1957)

je zástupcem ředitele Ústavu dějin maďarské revoluce roku 1956 v Budapešti. O revoluci 1956 publikoval celou řadu prací, mezi nimi průkopnickou samizdatovou studii věnovanou statistikám represí po potlačení revoluce.

Jacques Rupnik (1950)

je profesorem politických věd na *Institute d'études politiques* v Paříži. Publikoval řadu knih a studií z dějin Evropy ve 20. století a z evropské současnosti.

Jiří Vykoukal (1961)

vědecký pracovník Institutu mezinárodních vztahů Fakulty sociálních věd UK. Zabývá se moderními polskými a východoevropskými dějinami.

Jan Wanner (1940)

vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR, specialista na novověké dějiny mezinárodních vztahů. Docent Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, externí spolupracovník Ústavu mezinárodních vztahů.

Maďarská revoluce 1956

Csaba Békés, János M. Rainer, Pál Germuska

V době Stalinovy smrti (5.3.1953) vedení Sovětského svazu i jeho satelitů pociťovala, že pokud nezmění svou politiku, systém ohrozí vážná vnitřní krize. Rozhodnutí o otázce nástupnictví a pokusy o racionálnější uspořádání poměrů v samotném Sovětském svazu uspíšily řešení krize v satelitních zemích. Přispělo k tomu i to, že v Československu a v NDR se nespokojenost projevila ve stávkách, ve východním Berlíně dokonce v otevřeném povstání.

Cesta k revoluci

V polovině června 1953 pozvalo prozatímní kolektivní vedení sovětské komunistické strany do Moskvy delegaci Maďarské strany pracujících a předalo jí směrnice pro modifikaci politické linie. Sovětské vedení v nich „radilo“, že je třeba skoncovat s násilnou industrializací, s kampaní za zakládání zemědělských družstev a s terorem postihujícím obyvatelstvo, jehož životní úroveň je nutné pozvednout. Jako nepřípustné bylo odmítnuto soustředění moci v jedné ruce, a proto musel generální tajemník maďarských komunistů Matyás Rákosi předat Imre Nagyovi funkci předsedy vlády, kterou zastával od roku 1952.

Nagy, který patřil k okruhu někdejších moskevských emigrantů ve straně, v mnoha ohledech kritizoval v letech 1947–1949 rychlý a bezohledný způsob převzetí moci. Program designované vlády, který v červenci 1953 nazval „novou etapou budování socialismu“, se skutečně v mnoha bodech odlišoval od politiky, kterou prosazoval Rákosi. V souladu se sovětskými intencemi byl zpomalen rozvoj těžkého průmyslu, zmrazeny byly finančně nákladné velkoinvestice, zmínilo se daňové zatížení a povinné dodávky sužující maloročníky, lidé směli vystupovat ze zemědělských družstev a nová družstva se už nezakládala. Ještě důležitější bylo, že se zastavily internace a vysídlování, že byla vyhlášena amnestie, perzekvované osoby byly propuštěny na svobodu a že se celkově uvolnilo ovzduší teroru a strachu. V roce 1954 se začaly také přezkoumávat politické procesy, v nichž byli souzeni komunisté.

Obyvatelstvo si oddechlo a nikoli bezdůvodně mělo za to, že když už země patří k sovětskému bloku, nový ministerský předseda bude usilovat alespoň o snesitelnější socialismus než jeho předchůdci. Reakce mocenské elity už byla rozporuplnější. Inteligence i funkcionáři ve straně se ve významné míře připojili k nové linii, která slibovala osvobození od strachu, současně však okolnost, že se na denní světlo dostávala fakta o teroru, zvláště o procesech proti komunistům, vyvolávala v jejich kruzích hlubokou mravní krizi. Velká část aparátu strany a ministerstva vnitra se však obávala oklešťování svých privilegií a – jako spoluviníci právem – také vypuknutí lidového hněvu, a proto přijímala změny nepřátelsky. Toto smýšlení podporoval i vůdce strany Matyás Rákosi, který od samého počátku pohlížel na „novou etapu“ s nedůvěrou a činil vše pro návrat ke staré politice. Moskva však v letech 1953 a 1954 několikrát ubezpečila Imre Nagye o své podpoře.

Ve druhé polovině roku 1954 musela „nová linie“ svádět boj jednak se stalinistickou elitou, která se snažila zpomalovat změny a úspěšně bránila své pozice, jednak s těžkostmi, které se jako důsledek staré politiky nyní projeví. Přestavba jednostranně zaměřené hospodářské struktury, vybudované v předchozích pěti šesti letech, postupovala pomalu, opatření, jejichž politickým cílem bylo zlepšit životní úroveň, vyžadovala nejdříve velké oběti, vzrostla například zahraniční zadluženost. Imre Nagy si tyto obtíže uvědomoval a usiloval o důslednější korekce v duchu skutečných reforem. Stalinský hospodářský model se začal přezkoumávat jako celek a byly podniknuty také kroky k jisté „demokratizaci“ monolitní politické struktury. Národní frontu, tento nástroj likvidace dřívějších demokratických stran, se Nagy pokusil přetvořit v živoucí politický organismus a zároveň se snažil posílit její zastupitelskou funkci jako instituce vyjadřující zájmy soukromých rolníků, kteří podporovali jeho politiku v první řadě. Omezení moci svých politických odpůrců ve straně chtěl dosáhnout rozvojem „vnitrostranické demokracie“ a do jisté míry svobodné kritiky. Zabýval se dokonce i myšlenkou na obnovení systému více stran, na koalici pod vedením komunistů.

To všechno významně překračovalo sovětské představy o korekcích. Přechodné ochlazení, k němuž došlo ve světové politice na konci roku 1954 a jež vystřídalo uvolnění po Stalinově smrti, nahrávalo v sovětském vedení stalinistům, houževnatě zápasící skupině Molotova a Kaganoviče. V březnu 1955 přivodil Rákosi s jejich podporou a za pomoci aparátu, který zůstal nedotčen změnami, pád Imre Nagye, jenž ztratil veškeré své pozice.

Úplnému návratu stalinismu a fyzické likvidaci „úchylnkářů“ zabránil mocenský boj, který nadále probíhal v Sovětském svazu, a pokračující proces mezinárodního uvolňování, zvláště pak sovětsko-jugoslávské usmíření v květnu 1955. Hospodářská politika se však víceméně vrátila do starých kolejí a o změnách politické struktury nepadlo už ani slovo. Předchozí nezákonnosti (přirozeně bylo možno mluvit pouze o aktech namířených proti komunistům) se Rákosi snažil hodit na krk Mihály Farkasimu, respektive už dříve uvězněnému vůdci Úřadu na obranu státu (ÁVH)¹ Gáboru Péterovi, podobně jako to v Moskvě po roce 1953 učinili s Berijou, Stalinovým ministrem vnitra.

Přivrženci nové linie a reforem z okruhu stranické inteligence se však svých názorů nevzdávali a také Imre Nagy po přechodných pochybnostech odmítl sebekritiku v duchu

1 *Államvédelmi Hatóság* – obdoba Státní bezpečnosti v Československu. (Pozn. překl.)

sovětského rituálu. Svůj reformní program propracovával navzdory politické izolaci, a protože si uvědomoval zhoubné důsledky sovětského vlivu, vytyčil si jako cíl i obnovení národní nezávislosti ve formě „aktivní neutrality“. Ze spisovatelů, novinářů, vysokoškolských učitelů a některých funkcionářů, kteří se kolem něho seskupovali, se od léta 1955 vytvářela stranická opozice, která chtěla prosadit pokračování reforem z roku 1953 a personální změny včetně odvolání Rákosiho a jeho druhů. Na přelomu let 1955 a 1956 stranická opozice postupně získala prostor v tisku a Rákosiho vedení se ocitalo v postupném rozkladu. Chruščovův protistalinský „tajný“ projev přednesený na 20. sjezdu KSSS v únoru 1956 znamenal nový, rozhodující obrat v mocenském boji v Sovětském svazu a vyvolal celosvětové naděje na nenásilnou demokratizaci komunistického systému. Za průkopníka se v tomto zápase právem považovala maďarská opozice, která od jara 1956 pokračovala v kritice Rákosiho režimu také při veřejných diskusích a v debatách Petőfiho kroužku. Vliv opozice náhle vzrostl, a dokonce i lidé, kteří nesympatizovali se socialismem v žádné podobě, spatřovali v opětovném získání moci Imre Nagye předpoklad pro všestranné změny. Protože politická artikulace byla i nadále možná jen uvnitř strany, stala se opozice, která ve straně vznikla, přechodně silou reprezentující odpor všech skupin společnosti.

Rákosi prokázal, že není schopen krizi řešit. Sovětské vedení to považovalo za velmi nebezpečné, zvláště poté, co v červnu 1956 vypuklo v Polsku, prodávajícím podobnou vnitřní krizi jako Maďarsko, dělnické povstání v Poznani. V červenci 1956 byl tedy Rákosi odvolán, vůdcem strany se však stal Ernő Gerő, tehdejší druhý muž promoskevského mocenského jádra, který sjednocoval umírněné stalinisty s táborem vedeným Jánosem Kádárem. Takto vytvořené staronové vedení pokračovalo v linii jeho předchůdců, zatímco pokrokové, demokratické masové hnutí rozvíjelo program stranické opozice. V prakticky svobodném tisku, na diskusních fórech a na vysokých školách pokračovala na podzim 1956 s obnovenou silou kritika systému, která pojmenovávala jeho zločiny a šířila se i mimo Budapešť do dalších měst.

Geopolitická situace ovšem nebyla příznivá pokusům o radikální reformu maďarského režimu. Osud středovýchodní Evropy a její možnosti v podstatě až do zhroutilí celého komunistického systému určoval zcela zásadně poměr zájmových sfér spočívající na evropském *statu quo*, který se utvořil v roce 1945. Tento bipolární světový systém akceptovaly po válce obě supervelmoci, Sovětský svaz a Spojené státy, a až do konce jej považovaly za úhelný kámen poměru Východ–Západ. Uvolňování mezinárodní situace v letech 1953–1956 na této skutečnosti nic nezměnilo. Navzdory všem východoevropským opozičním snahám a očekáváním sovětská strana nikdy neměla v úmyslu uvolnit satelitní země ze své závislosti. Američané, respektive Západ, se pak v tomto období navzdory masivní propagandě nehodlali ve skutečnosti angažovat při osvobození východních zemí. Tato léta naopak otevřela ve vztahu Východ–Západ kvalitativně novou etapu, kdy namísto totální konfrontace nastoupila průběžná jednání, jež měla za následek bezprostřední sblížení obou supervelmocí; ve vztahu k východoevropským zemím se to promítlo už v letech 1955 a 1956 v ustavení takového konsenzu mezi USA a SSSR, na jehož vlastní kodifikaci, tj. uznání evropského *statu quo de iure*, došlo pak až v roce 1975 podepsáním helsinského Závěrečného aktu. Protože na podzim 1956 nevypadala reálné perspektiva, že lid ve středovýchodní Evropě získá zpět svou svobodu, západní politici tehdy stále ochotněji podléhali přesvědčení, že v satelitních státech může vbrzku získat

vliv nikoli západní model, ale jugoslávský příklad, a že myšlenka národního komunismu pak povede k větší vnější i vnitřní svobodě v těchto zemích.

Výbuch povstání v Maďarsku proto nejen neodpovídal zájmům Spojených států z hlediska jejich vůdčích politiků, nýbrž se jich dokonce nepřijemně dotýkal: maďarské události totiž zkomplikovaly a na krátkou dobu vrátily nazpět proces uvolňování, přinášející tak slibné výsledky.

Revoluce

6. října 1956 se konal oficiální pohřeb László Rajka a jeho druhů, kteří byli v roce 1949 v inscenovaném procesu odsouzeni k smrti a popraveni, a více než sto tisíc účastníků smutečního obřadu tím ve skutečnosti pohřbilo socialismus. Po pohřbu manifestovala asi stovka studentů filozofie (mezi nimi členové takzvaného Kroužku Kolchoz) u jugoslávského vyslanectví a u bývalého sídla ÁVH s hesly proti stalinismu. 16. října byl v Segedíně za účasti 1600 vysokoškolských studentů vytvořen Svaz maďarských vysokoškoláků (MEFEZ), organizace nezávislá na Svazu demokratické mládeže (DISZ) a na Maďarské straně pracujících. 18. října si segedínský vysokoškoláci zvolili představitele, kteří byli pověřeni úkolem seznámit s jejich programem všechny vysokoškolské instituce v zemi a rozšířit Svaz maďarských vysokoškoláků v celostátní organizaci. Do 22. října se k organizaci připojili vysokoškoláci v Egeru, Pécsi, Debrecíně, Miskolci, Soproni i v Budapešti.

22. října dorazily do Budapešti zprávy o personální výměně v čele Polské sjednocené dělnické strany: z boje se stalinistickým vedením vyšel vítězně Władysław Gomułka, představitel podobné linie, jakou zastával Imre Nagy. Generální tajemník sovětských komunistů Chruščov přiletěl do Varšavy, sovětské jednotky byly uvedeny do stavu pohotovosti, ale jednotné vystoupení polského vedení (spolu s rozhodným přihlášením Gomułky ke spojeneckému systému Varšavské smlouvy) nebezpečí střetu zažehnilo. Budapešťští studenti na vysoké škole technické a na počínajících masových shromážděních odpoledne téhož dne formulovali šestnáctibodovou výzvu: požadovali v ní svolání sjezdu Maďarské strany pracujících, jmenování Imre Nagye předsedou vlády, stažení sovětských jednotek, svobodné volby při uplatňování systému více stran, hospodářskou nezávislost a obnovení tradičních národních symbolů a svátků. Na následující den pak svolali demonstraci sympatizantů s polskými reformami. Situace v Budapešti a v dalších velkých městech byla napjatá, což nepřímou pocítovalo i stranické vedení. Už v polovině září vypracovalo ministerstvo obrany plán na ochranu důležitých veřejných budov, podniků a inženýrských sítí, v době varšavského pléna ÚV PSDS pak vstoupila v platnost zvýšená bezpečnostní opatření v armádě.

23. října 1956 stranické vedení nejprve zakázalo a posléze povolilo studentskou demonstraci, ke které však došlo nezávisle na tomto rozhodnutí a k níž se v průběhu několika hodin připojili i dělníci a nakonec většina obyvatel hlavního města. Hesla zdůrazňující podporu změnám v Polsku zakrátko vystřídal požadavek národní nezávislosti a demokracie. Imre Nagy na žádost politického byra strany promluvil v devět hodin večer před téměř dvěma sty tisíci lidmi, kteří se shromáždili na náměstí Lajose Kossutha před parlamentem: vyzval ke klidu a k návratu k reformám z roku 1953. Jeho řeč vyvolala zklamání, lidé se už nespokojili s nedůvěryhodnými sliby o postupných změnách uvnitř strany. Už v 19 hodin byl vyhlášen všeobecný poplach u jednotek Maďarské lidové

armády a ÁVH a do hlavního města bylo povoláno několik pluků. Ernő Gerő se ve večerních hodinách obrátil na sovětské velvyslanectví s prosbou o vojenskou pomoc a na místních sovětských velitelstvích k tomu našel ochotné partnery. Sovětský zvláštní armádní sbor v Székesfehérváru byl už odpoledne uveden do stavu pohotovosti, poté okolo 23. hodiny (středoevropského času) maršál Sokolovskij, náčelník generálního štábu Sovětské armády, vydal z Moskvy rozkaz táhnout na Budapešť. 2. motorizovaná divize armádního sboru (většinou ze Székesfehérváru, Kecskemétu a Ceglédu) se rozjela směrem na hlavní město; 17. motorizovaná divize dostala rozkaz uzavřít rakousko-maďarskou hranici. Mezitím už na zbrojní závody na předměstích a na policejní a vojenské objekty zaútočili povstalci a ukořistili značné množství zbraní. U budovy rozhlasu stráž ÁVH zahájila palbu do lidí (mezi nimi i do důstojníků armády) požadujících, aby byly v rádiu přečteny požadavky mládeže; se zbraněmi ukořistěnými na předměstích pak povstalci zahájili boj za obsazení rozhlasu.

Pozdě večer se vedení strany rozhodlo k potlačení „kontrarevoluční vzpoury“ použitím zbraně, ale současně kooptovalo mezi své členy Imre Nagye. Vedle Ústředního výboru Maďarské strany pracujících byl pod vedením Antala Apró vytvořen vojenský výbor, který koordinoval vnitropolitická a vojenská opatření. Jednotky armády, ÁVH a policie dostaly rozkaz nasadit k potlačení demonstrantů „jakýkoli prostředek“ včetně zbraní.

V průběhu dne došlo k demonstracím v Székesfehérváru, Soproni, Mosonmagyaróváru, masová shromáždění byla uspořádána v Kaposváru a Veszprému. V Debrecíně demonstrovali dopoledne středoškoláci a vysokoškoláci, odpoledne pak už požadovalo změny dvacet až třicet tisíc lidí. První salva, předcházející budapeštským událostem, třesla před župním odborem ministerstva vnitra: příslušníci ÁVH zde zastřelili tři demonstranty, šest jich bylo zraněno.

24. října za úsvitu byl vyhlášen poplach v župních odborech ministerstva vnitra a straničtí funkcionáři a důstojníci v záloze dostali zbraně na obranu „lidové moci“. V Budapešti v 8., 9., 11. a 20. obvodě, podél hlavních příjezdových silnic, se povstalci s ukořistěnými zbraněmi pustili do boje s přijíždějící sovětskou armádou. Přepadli Kosuthovu dělostřeleckou důstojnickou akademii, tiskárnu Atheneum a muniční sklad v ulici Timót. Bojovalo se téměř nepřetržitě. Ozbrojené skupiny povstalců se organizovaly u kina Corvin a v ulicích Tompa a Berzenczey. V okolí hlavního města, v župě Pest zaútočili povstalci na četné vojenské objekty, hlavně ve snaze získat zbraně. V mnoha župách, respektive ve velkých městech byl vyhlášen mimořádný stav a zavedena vojenská správa. Ještě týž den se začaly vytvářet i revoluční orgány: v újpestském závodu Egyesült Izzó byla vytvořena první dělnická rada v hlavním městě, další pak vznikaly na dolech v Pécsi a ve velkých závodech v Miskolci. Ve vedení Maďarské strany pracujících se rozpoutal urputný boj mezi zastánci tvrdé linie a Imre Nagyem s jeho přívrženci. Nagy se zpočátku pokoušel vyhovět požadavkům povstalců, jež považoval za oprávněné, a současně uklidnit sovětské vedení, které se obávalo porušení soudržnosti „socialistického tábora“.

Na sovětský nátlak 25. října odstoupil Ernő Gerő z funkce prvního tajemníka Ústředního výboru Maďarské strany pracujících a jeho nástupcem se stal János Kádár. Jako houby po dešti se množily skupiny povstalců a dělnické rady, zatímco boje pokračovaly s nezmenšenou prudkostí. Nejdramatičtější událostí dne byla střelba do lidí demonstrujících před parlamentem na Kossuthově náměstí. Podle nejnovějších poznatků zahájily

palbu na demonstranty sovětské jednotky přidělené na ochranu vládní čtvrti; masakr stál život 60–70 lidí. Demonstrace probíhaly v Baje, Pécsi, Miskolci, Segedíně, Ostřihomi, Vácu, Várpalotě, Dunapentelu, Györu (v posledních dvou městech byly davy rozprášeny palbou, která si vyžádala několik obětí na životech). V mnoha větších i menších městech pokračovaly ozbrojené střety s maďarskými, respektive sovětskými vojenskými jednotkami vyslanými k potlačení povstalců.

26. října se revoluční hnutí rozšířilo na většinu země, stávková vlna přerostla v generální stávkou. Lidé se vydali do ulic i v malých městech a na vesnicích, obsazovali budovy represivních složek režimu, státní správy a stranických výborů, pálili spisy, poráželi sovětské pomníky obětem druhé světové války, propouštěli vězně, zejména politické. Vedoucí činitelé strany a státní správy (rad) i někteří příslušníci ÁVH ze severomaďarských žup prchali do Československa. Demonstrace vyústily ve vytváření prozatímních revolučních orgánů, všeobecně nazývaných revoluční výbory a národní výbory. Tyto orgány si během několika dní rozdělily úkoly, namísto rozpadlé státní moci organizovaly zásobování obyvatelstva a dodržování veřejné bezpečnosti. Funkcionáři zkompromitovaní za Rákosiho diktatury byli odstaveni a na jejich místa byli voleni důvěryhodní lidé. Střelba vojska proti demonstrantům si vyžádala v Mosonmagyaróváru 52 a v Ostřihomi 15 obětí na životech.

27. října byla vytvořena nová vláda, v níž získaly místo dvě vážené osobnosti Nezávislé malorolnické strany: bývalý prezident republiky Zoltán Tildy a ze sovětského zajetí se navrátilší Béla Kovács. Na většině míst na venkově převzaly moc revoluční orgány, většina jednotek Maďarské lidové armády se postavila na stranu povstalců. V podpoře starého vedení naopak nadále vytrvala 3. armádní divize pod velením generálmajora Lajose Gyurkó, jejíž vojáci střelili do demonstrantů v Kiskunhalasi, Kalóce a Kecelu, kde bylo mnoho mrtvých, a v Tiszakecske dokonce postříleli 17 lidí ze stíhaček. V župě Békés byly na příkaz revolučního výboru vytrhány kolejnice směrem k hranicím (mezi obcemi Battonya a Lökösháza), aby byl znemožněn nástup dalších sovětských jednotek z Rumunska.

V noci z 27. na 28. říjen Imre Nagy a další zastánci smírného postupu v předsednictvu strany zásadně změnili hodnocení situace, a to s plnou podporou sovětského vedení: dosavadní události začali posuzovat namísto „kontrarevoluce“ jako národní demokratické hnutí a zastavili další vojenské akce proti povstalcům. (Mezitím vojenský výbor ÚV Maďarské strany pracujících vypracoval plán na zavedení vojenské diktatury, který chtěl realizovat i za cenu odstavení Nagy, ale tento pokus utrpěl nezdar.) Imre Nagy 28. října nařídil klid zbraní, ministr obrany Károly Janza poté jednotkám armády přikázal podporovat revoluční orgány. V průběhu následujících dvou dnů vedení strany a nová vláda přijaly významnou část revolučních požadavků.

29. října proběhla v několika kolech jednání o příměří mezi představiteli ministerstva vnitra a veliteli povstalců. Ti požadovali, aby vláda zrušila ÁVH, deklarovala maďarskou nezávislost, vypověděla Varšavskou smlouvu, slíbila svobodné volby za účasti více stran a zaručila všeobecnou amnestii pro účastníky bojů. V 8. a 9. budapeštském obvodu došlo k dalším střetnutím mezi sovětskými jednotkami a povstalcí. Speciální sovětská motorizovaná divize ze Székesfehérváru se začala stahovat z hlavního města a na její místo byly povolány maďarské útvary. Jednotky pod velením Lajose Gyurkó v Kecskemétu však i nadále bojovaly s povstalcí, v Szabadszállási pak střelily do demonstrantů; ruční granát vhozený mezi demonstranty zabil dva nebo tři lidi. Všude po celé zemi se začaly

organizovat nové pořádkové síly za účasti povstalců, které byly podle maďarských revolučních tradic z let 1848–1849 nazvány Národní gardy. V Záhonyi na nádraží byly vyhozeny do povětří koleje širokorozchodné trati, aby se tak zabránilo vjezdu sovětských souprav.

30. října deklaroval Imre Nagy zrušení systému jedné politické strany, uznal místní samosprávné organizace a podnikové dělnické rady a vyžádal si jejich podporu. Dále vyhlásil, že budou zahájena jednání o stažení sovětských jednotek z Maďarska, které už na základě smlouvy uzavřené se sovětským vrchním velením opouštěly hlavní město. Bylo oznámeno, že se organizuje nová policie, což v podstatě znamenalo zrušení ÁVH. Jedna po druhé se obnovovaly politické strany z let 1945–1949, jejichž četné venkovské organizace vznikly už v prvních dnech povstání. V radě ministrů byl vytvořen užší politický koordinační útvar, takzvaný vládní kabinet, v němž vedle Imre Nagye zasedali Zoltán Tildy, Béla Kovács, Géza Losonczy, János Kádár, Ferenc Erdei (jedno křeslo bylo vyhrazeno Sociálnědemokratické straně).

V tento den – 30. října – byla ovšem také nejvíce pošpiněna čest revoluce: po obléhání sekretariátu strany na budapeštském náměstí Republiky a jeho následném obsazení byli někteří zajatí příslušníci ÁVH zastřeleni, další se stali oběťmi lynčování (celkem to bylo 12 až 14 osob). Na tomto místě musíme poznamenat, že podle našich údajů v době mezi 23. říjnem a 12. prosincem 1956 padlo za oběť bojů asi 350 osob z řad ÁVH, Maďarské lidové armády, Sovětské armády a ozbrojených sil ministerstva obrany a vnitra, zatímco 37 příslušníků ÁVH, policie a armády padlo ve stejném období za oběť lidovému hněvu.

Část revolučních organizací a povstaleckých skupin i nadále vládě nedůvěřovala a požadovala rozhodné kroky k zabezpečení národní nezávislosti, jakož i k očištění vlády od „rákosiovských“ ministrů. 30. října byl vysvobozen z vězení kardinál József Mindszenty. Kolem něj se seskupovali ti, kteří měli později v úmyslu vytvořit vládu křesťanské orientace, i když on sám se střežil narušovat národní jednotu a distancoval se i od linie Imre Nagye.

31. října byl na konferenci konané za účasti delegátů armády, policie, vysokoškolských Národních gard a povstaleckých skupin vytvořen Revoluční bezpečnostní výbor a ustaveno vrchní velitelství Národních gard pod vedením generálmajora Bély Királyho. Poslední sovětská obrněná vozidla opustila vnitřní město a sovětské jednotky se začaly stahovat z dalších částí Budapešti. Předsednictvo Maďarské strany pracujících vyhlásilo rozpuštění této strany a vytvoření nové strany pod názvem Maďarská socialistická dělnická strana (MSDS).

1. listopadu obsadila sovětská armáda všechna maďarská letiště. Na maďarsko-sovětských hranicích se shromažďovaly nové a nové sovětské jednotky. Vláda proti tomu vícekrát protestovala u sovětského velvyslance Andropova; nakonec kabinet na odpoledním zasedání vypověděl Varšavskou smlouvu a vyhlásil neutralitu Maďarska. Poté se obrátil na OSN a požádal čtyři velmoci o pomoc při obraně neutrality země. Současně s tím se začala budovat obrana hlavního města, do Budapešti byly povolány nové pluky, osazovaly se zátaras a rozmisťovala bojová vozidla. V mnoha velkých městech mimo metropoli byli povoláni záložníci a ozbrojeni další jednotky Národních gard. János Kádár se večer uchýlil na sovětské velvyslanectví a odtamtud do Moskvy, kde po dlouhých jednáních 2. a 3. listopadu převzal vedení vzdorovlády.

2. listopadu Imre Nagy několikrát během dne protestoval u velvyslance Andropova proti shromažďování sovětských jednotek a obklíčení Budapešti. Ministerský předseda si pozval vyslance akreditované v Maďarsku a oficiálně jim tlumočil zprávu o manévrech sovětských jednotek v Maďarsku. Deklarace o neutralitě a vystoupení z Varšavské smlouvy jednoznačně směřovaly k uklidnění vnitřní situace. Budapeštské dělnické rady vydaly výzvu k zahájení práce, nejsilnější venkovská střediska, mezi nimi Národní rada Zadunají působící v Györu, ubezpečila vládu o své podpoře. Ve východním a jižním Maďarsku byl průběžně sledován pohyb sovětských jednotek, revoluční výbory a dělnické rady železničářů podávaly přehled o situaci téměř každou hodinu. Do Szolnoku byl umístěn hlavní stan sovětské armády v Maďarsku a z Moskvy dorazil maršál Koněv, vrchní velitel spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy.

3. listopadu byla vytvořena Národní vláda. Ministerským předsedou a zároveň ministrem zahraničí se stal Imre Nagy, státními ministry (ministry bez portfeje) Zoltán Tildy, Béla Kovács, István B. Szabó (Nezávislá malorolnická strana), István Bibó, Ferenc Farkas (Petöfiho strana), János Kádár (v nepřítomnosti, formálně), Géza Losonczy (MSDS), József Fischer, Gyula Kelemen, Anna Kéthy (Sociálnědemokratická strana), ministrem obrany byl jmenován Pál Maléter, povýšený na generálmajora. V poledne začala v budově parlamentu maďarsko-sovětská jednání o podrobnostech stahování sovětských jednotek. Další maďarské útvary povolane do obranného pásma okolo Budapešti zaujaly palebná postavení. Večer pokračovali Ferenc Erdei, generálmajor Pál Maléter, generálmajor István Kovács a plukovník Miklós Szücs v Tökölu v dopoledne započatém jednání se sovětskou vojenskou delegací vedenou generálem Malininem. Sověti však pošlapali nejelementárnější pravidla diplomacie a maďarskou delegaci zadrželi.

Během dne přistálo na tókölském letišti více než tucet sovětských stíhaček s transportéry. Bylo obsazeno záhonyské nádraží a jeho řízení převzali sovětsští železničáři, aby tak zabránili další destrukci komunikací a průběžně zabezpečovali zásobování. Byl vyhlášen poplach a na obranu revoluce byly zřizovány útvary armády (honvédů) a Národní gardy, mezi mnoha jinými v Pécsi, Békéscsabě, Dunapentelu. Pro boj se rozhodlo mnoho městských revolučních výborů a dělnických rad. Pozdě odpoledne sovětské jednotky obklíčily Györ a Debrecín a uzavřely rakousko-maďarskou hranici.

4. listopadu ve 4.15 začal generální útok sovětské armády s cílem porazit revoluci. Imre Nagy se v dramatickém krátkém rozhlasovém projevu obrátil k národu, poté vláda a okruh Nagyových přátel vyhledaly azyl na jugoslávském vyslanectví. V povolání vyslaném z Užhorodu oznámil János Kádár zřízení maďarské revoluční dělnicko-rolnické vlády a požádal o pomoc sovětské jednotky. Těžké boje se rozhořely v Budapešti podél hlavních ulic vedoucích do středu města (Üllői út, Jászberényi út, Budaörsi út, Thököly út a další) a v okolních místech (Soroksár, Csepel, Köbánya, Óbuda). Na venkově se proti okupantům postavili se zbraněmi v Kecskemétu, Miskolci, Mezökövesedu, Kaposváru, Szolnoku (!), Szombathelyi, Komló. Ve Veszprému vysokoškoláci a armáda vytrvali v odporu po dva dny. Dunapentele se udrželo proti přesile Sovětů do 7. listopadu. Bývalý Sztálinváros byl ostřelován těžkým dělostřelectvem a bombardován. V Pécsi trvaly boje dva dny; poté pokračovala dvousetčlenná skupina povstalců pod názvem Neviditelní z Mecseku v odporu v pohoří Meczek až do 14. listopadu (!). Ještě téhož dne, 4. listopadu, přijelo několik členů Kádárovy vlády ze Sovětského svazu, respektive z Budapešti do Szolnoku a na sovětském vrchním velitelství si zřídilo své centrum.

Už 4. listopadu za úsvitu začala deportace zajatých povstalců do Sovětského svazu. (Podle hlášení generála Serova z 19.11.1956 zadržely sovětské jednotky v Maďarsku 4700 osob; 1400 z nich zatkly a 860 deportovaly do Užhorodu.) Na protest proti sovětské intervenci a deportacím vypukla v celé zemi generální stávk. V Budapešti na Senovázském náměstí, v Óbudě, u kina Corvin, v okolí Velké okružní a na Thökölyho ulici ještě celé dny pokračovaly ozbrojené boje, které si na maďarské straně denně vyžádaly 80 až 120 obětí.

Časně ráno 7. listopadu přijel do hlavního města na sovětském tanku János Kádár s některými členy své vlády. V budově parlamentu si zřídili centrum a odtud začali podnikat kroky k restauraci komunistické moci. Povstalecké jednotky dokázaly udržet své pozice nejdéle v Csepelu, nad touto částí města sestřelily i dvě sovětská letadla. Sovětům se nakonec podařilo obsadit tuto dělnickou čtvrť až 11. listopadu, po nasazení těžkého dělostřelectva a bombardování.

Maďarská revoluce a mezinárodní politika

Sovětské vedení, jež se zabývalo řešením politické krize v Polsku, která propukla 19. října 1956, se v rozporu s dřívějšími domněnkami zpočátku vysloveně zdráhalo vyhovět žádosti Ernő Gerőa, aby nasadilo sovětské jednotky rozmístěné v Maďarsku 23. října k rozehnání demonstrace v Budapešti. V průběhu večera se prosba o pomoc opakovala, až na nátlak velvyslance Andropova, který hodnotil situaci jako mimořádně vážnou, bylo rozhodnuto v Maďarsku přímo zasáhnout. Hned na druhý den byla do maďarského hlavního města vyslána mise ve složení Anastas Mikojan, Michail Suslov, Ivan Serov (šéf KGB) a Michail Malinin (náměstek náčelníka generálního štábu). Navzdory vypuknutí ozbrojených srážek se Chruščov a sovětské vedení nevzdávali naděje, že další vývoj bude ještě možno za cenu vzájemných ústupků udržet v rámci polského řešení, dosaženého mírovou cestou. Urovnání se očekávalo od Imre Nagye, který byl 24. října jmenován ministerským předsedou. Během jednání vedeného s tímto záměrem dali Mykojan a Suslov Nagyovi a jeho druhům 26. října zároveň kategoricky na srozuměnou, kde je hranice ústupků přijatelných pro Sověty: do vlády může vstoupit několik politiků působících dříve v jiných stranách a sovětské jednotky se – samozřejmě po obnovení pořádku – stáhnou na své základny, podobně jako to učinily v Polsku. Sovětští vyjednaváci upozornili maďarské vedení i na to, že další ústupky by vedly k pádu komunistického systému v Maďarsku, a nenechali nikoho na pochybách, že Sovětský svaz by k tomu nepřihlížel nečinně.

Pro zabezpečení svých dlouhodobých zájmů, tj. pro udržení komunistického systému, Sověti pokládali za nezbytné zajistit ve východoevropských satelitech čtyři stabilní faktory: 1. především jednotné a akceschopné vedení komunistické strany, 2. bojeschopné a pevné státněbezpečnostní síly, 3. loajální a disciplinované vojenské vedení, respektive armádu a 4. řízení hromadných sdělovacích prostředků komunistickou stranou. Zpochybnění kteréhokoli z těchto principů vyvolávalo v sovětském rozhodovacím mechanismu reakci ohrožení, a pokud jako v daném případě zasáhla krize všechny čtyři oblasti společně, existovala na takovou situaci jediná odpověď – ozbrojený zásah.

Bezprostřední zájmy Sovětského svazu však diktovaly, aby k radikálnímu kroku došlo až tehdy, nebude-li už žádná naděje na smírné vyřešení situace. Zachovávaní jednoty

sovětského bloku, sovětsko-jugoslávský usmiřovací proces, propaganda o mírumilovném Sovětském svazu zaměřená na rozvojové země, postavení západoevropských komunistických stran a v neposlední řadě možnost klidného řešení polské krize, to všechno byly faktory, které v dané situaci mluvily proti ozbrojenému zásahu.

Sověti proto byli nuceni přistoupit na nové taktické ústupky – 28. října přispěli k vyhlášení příměří, souhlasili, aby se sovětské jednotky stáhly z Budapešti, a sovětské vládní prohlášení z 30. října pak výslovně přislíbilo přezkoumat možnosti stažení jednotek rozmístěných v Maďarsku.

O situaci v Maďarsku se v sovětském vedení od počátku vážně diskutovalo. Její naléhavost dokládalo i to, že mezi 23. říjnem a 4. listopadem téměř denně zasedalo předsednictvo ÚV KSSS: hlavní otázkou bylo, kam až je možno ustoupit vládě Imre Nagye v zájmu toho, aby byla schopna konsolidovat situaci, aniž by však přitom došlo ke změně společenského systému v zemi a postavení, které Maďarsko zaujímal v sovětském společenství. V tomto ohledu, že totiž Maďarsku nelze za žádných okolností dovolit, aby vystoupilo ze socialistického tábora, panovala naprostá shoda. Za maximum ochoty k ústupkům je možno pokládat to, že ještě 30. října sovětské vedení vážně uvažovalo o tom, že by byly v zájmu mírového řešení celé situace sovětské jednotky staženy z Maďarska, pokud by ovšem byla maďarská vláda schopna zaručit výše uvedené podmínky.

Vývoj událostí ve dnech mezi 28. a 30. říjnem však nakonec sovětské vedení přesvědčil, že se komunistický režim leninsko-stalinského typu ocitl v Maďarsku v krajním nebezpečí. Sověti vcelku správně odhadovali, že Imre Nagy, kterého beztak považovali za oportunistu a slabocha, v proudu událostí už nebude schopen, a co hůře, ani ochoten držet na uzdě procesy, které hrozily likvidací sovětského systému.

Na základě tohoto hodnocení situace sovětské vedení usoudilo, že vyčerpalo možnosti mírového řešení krize; na dvoudenním zasedání předsednictva ÚV KSSS, zahájeném 30. října, se pak druhého dne, 31. října, zrodilo politické rozhodnutí o nutnosti ozbrojeného zásahu, totiž o přípravě vojenské operace „Smršť“.

V prvních dnech listopadu Chruščov (v doprovodu dalších členů předsednictva) postupně jednal s vedoucími představiteli východoevropských socialistických zemí, jakož i s čínskou delegací, která pobývala v Moskvě. Všichni, včetně Poláků, kteří akceptovali rozhodnutí nikoli z vlastní vůle, ubezpečili Sověty o své všestranné podpoře. V noci z 2. na 3. listopad došlo na ostrově Brioni ke shodě názorů i s jugoslávskými vůdci. Jugoslávci nejenže uznali nutnost ozbrojeného zásahu, ale dokonce slíbili, že poskytnou pomoc při vyřazení skupiny Imre Nagye z politického života.

Západní veřejné mínění, které reflektovalo jistou míru viny svých zemí na tragickém osudu východoevropských „porobených národů“, přijímalo od počátku se sympatiemi zprávy o událostech, které v říjnu 1956 vypukly v Polsku, a především v Maďarsku. K větším či menším projevům sympatií s maďarským povstáním, k manifestacím a demonstracím však docházelo nejen v západní Evropě a Severní Americe, ale téměř všude na světě, včetně zemí sovětského bloku. Do Budapešti přijížděli zpravodajové a korespondenti tisku, rozhlasu a televize i celé filmové štáby ze Západu a svobodně v přímém přenosu informovali o ozbrojeném povstání. Veřejné mínění západních zemí tak s obdivem smíšeným s obavami sledovalo zápas povstalců, bojujících proti mnohonásobné přesile sovětské armády ručními zbraněmi a „Molotovými koktejly“, zatímco činnost

vlády Imre Nagye až do jejího obratu 28. října hodnotilo zcela negativně. Naopak poté, když došlo k dohodě mezi vládou a povstalci, začala na Západě převládat, jak připouštěli i Sověti, atmosféra všeobecných nadějí: to, co se do té doby zdálo nepředstavitelné, totiž že jedna satelitní země se osvobodí bez vnější pomoci, začalo být považováno za možné.

V příkrém rozporu s veřejným míněním ve svých zemích se ocitly vlády západních států, které si až příliš uvědomovaly, jak silně je omezen jejich manévrovací prostor určený zásadami politiky *statu quo*, která tvořila základ vztahů mezi Východem a Západem. Na maďarské události od počátku reagovaly velmi opatrně a většinou také otevřeně zaujímalý zásadní stanovisko nevměšování. Z tohoto pojetí vycházel také jejich základní postoj, totiž že v dané světové politické situaci jakékoli vojenské vměšování Západu v sobě naprosto jistě skrývá ozbrojený konflikt se Sovětským svazem a nebezpečí světové války vedené termonukleárními prostředky, která by místo pomoci východoevropským národům skončila jejich úplným zničením.

Americké vedení, které si od počátku uvědomovalo, jak je reálný manévrovací prostor omezený, nebylo ochotno vzdát se v této dosud nevyzkoušené situaci obojakého záměru své dosavadní politiky, k níž patřila jak osvobozovací rétorika, tak „reálná politika“ akceptující existující vztahy mezi Východem a Západem. Usilovalo o to, aby nezbytné slovní odsouzení sovětského vměšování co nejméně zatěžovalo poměr mezi Moskvou a Washingtonem, a současně se snažilo přesvědčit světové veřejné mínění, že Spojené státy nepřihlízejí zápasu jednoho východoevropského národa za svobodu s rukama v klíně. V zájmu paralelního uplatňování těchto dvou protikladných cílů byla Eisenhowerova administrativa nucena podnikat improvizované kroky, z nichž nejpůsobivější bylo prosazení maďarské otázky na program jednání Rady bezpečnosti OSN dne 28. října.

K závažným rozhodnutím však nedošlo v diskusích na zasedání rady, pořádaných pro mezinárodní veřejné mínění, nýbrž na tajných jednáních amerických, anglických a francouzských představitelů. Kvůli suezské krizi, která na konci října vyústila do ozbrojeného konfliktu, se na čas významně zhoršily vzájemné vztahy mezi západními velmocemi: v této souvislosti se jak Velká Británie a Francie, tak i Spojené státy snažily využít maďarskou záležitost ve svém vlastním zájmu. Zatímco Angličané a Francouzi usilovali o to, aby se maďarská otázka přenesla na mimořádné Valné shromáždění OSN, které bylo svoláno kvůli krizi na Blízkém východě, Američané podnikali všechno pro to, aby tomu zabránili. Podařilo se jim tak dosáhnout, aby OSN neučinila preventivně žádné konkrétní kroky v zájmu maďarské revoluce před druhou sovětskou intervencí, jež byla zahájena 4. listopadu.

Navzdory tomu však americká diplomacie dokázala světové veřejné mínění přesvědčit, že Spojené státy hrály až do konce jednoznačně pozitivní úlohu nejen při vyřešení krize na Blízkém východě, ale i v maďarské otázce. 4. listopadu ráno v OSN a pak v Eisenhowerově osobním poselství zasláném ještě též den Bulganinovi totiž se vši vehemencí odsoudily sovětskou intervenci v Maďarsku.

Maďarská krize však přece jen vyvolala v americké zahraniční politice změnu historického významu, byť na jejím počátku stály značně improvizované reakce. Prezident Eisenhower pověřil ministra zahraničí Dullese, aby do svého projevu předneseného 27. října v Dallasu v rámci prezidentské předvolební kampaně zahrnul i poselství Sovětům. Dávalo se v něm na srozuměnou, že pokud by východoevropské státy získaly zpět

své ztracené svobody, nijak by to neohrozilo bezpečnostní zájmy Sovětského svazu, protože Spojené státy nepovažují tyto národy za své potenciální vojenské spojence.

Eisenhowerova administrativa tak deklarovala, že veškerá její veřejná stanoviska týkající se východní Evropy jsou primárně založena na předpokladu, že kdyby tyto země jednoho dne získaly nezávislost, neznamenalo by to jejich připojení k západnímu světu ve smyslu začlenění do NATO. Význam tohoto prohlášení, o němž byli neprodleně informováni Sověti, spočíval v tom, že se jím v podstatě opouštěla předchozí stanoviska Spojených států a že se tak předurčovala jejich politika vůči východní Evropě na celá následující desetiletí.

Konec revoluce

Chruščov a sovětské vedení počítali s tím, že Imre Nagy možná rezignuje a podpoří Jánose Kádára; ministerský předseda však jakékoli kompromisy odmítl. János Kádár sice požíval plné podpory sovětského vedení, ale nestála za ním téměř žádná domácí síla. Vypukla další vlna všeobecných stávek, revoluční organizace a dělnické rady v čele s Ústřední dělnickou radou Velké Budapešti a organizace inteligence (Svaz spisovatelů, různé nepovolené iniciativy) vytyčily program návratu k revolučním požadavkům. Kádár se v prvních týdnech pokoušel jednat téměř se všemi silami, které přicházely v úvahu: se stranami, s jednotlivými osobnostmi (tak se vynořila i myšlenka možné dohody s Imre Nagyem), s dělnickými radami atd. Jeho partneři – pokud byli vůbec ochotni jednat – však požadovali alespoň demokratické rozdělení moci a zabezpečení nezávislosti, což Kádár nechtěl, a ani chtít nemohl, neboť to mohlo vyvolat nelibost Sovětů. Tak mu po několikátýdenním přechodném období zbyla zpočátku vyčkávací, později ale tím ochotnější „stará garda“: mocenská elita Rákosiho režimu, jeho stráničtí funkcionáři, důstojníci armády a vnitra. Kádár však dosáhl toho, že skupina nejvyšších vůdců, zvláště pak Rákosi, zůstala v moskevském exilu a byla vyloučena z politiky.

Ve druhé polovině listopadu se také na venkově vytvořila regionální fóra pro spolupráci dělnických rad – župní a oblastní dělnické rady. 21. listopadu byl učiněn pokus vytvořit celostátní dělnickou radu, avšak Kádárova vláda tomu násilím zabránila. Dělnické rady jednotlivých průmyslových odvětví byly navzájem ve stálém styku, pravidelně se informovaly i o místních záležitostech a podávaly zprávy Ústřední dělnické radě Velké Budapešti. Po 23. listopadu – jako důsledek přechodných ústupků Kádárovy vlády – byla v největším podniku zahájena práce. Kádárův projev ze 26. listopadu byl však už předzvěstí obratu, na což dělnické rady okamžitě a velmi citlivě reagovaly. V dolech začaly spontánní stávky a byla iniciována jednání s Kádárem, aby vyjasnil své stanovisko. Z tohoto důvodu navštívil Kádár v doprovodu Antala Apró 30. listopadu Tatabányu, aby jednal s dělnickou radou trustu uhelných dolů. Naléhal na obnovení výroby, protože kvůli stávkám v dolech bylo už místy třeba omezovat dodávky elektrického proudu i do domácností, o průmyslových podnicích ani nemluvě.

V průběhu listopadu Kádárova vláda vybudovala ozbrojenou moc, která se skládala z bývalých příslušníků ÁVH, armádních důstojníků a stranických funkcionářů. Uvnitř policie byla na každém policejním velitelství organizována politická vyšetřovací oddělení, která zaměstnávala hlavně bývalé příslušníky ÁVH a řídila se především principem uplatňování odplaty. Se sovětskými zbraněmi za zády vystupovala nově ustavená moc

stále „odvážněji“ a nemilosrdněji proti dělnickým radám i obyvatelstvu. Počátkem prosince proto revoluční hnutí opět zesílilo.

4. prosince se více než tisícovka žen shromáždila na náměstí Hrdinů v Budapešti, aby připomněla oběti revoluce a v následujících dnech došlo k podobným demonstracím žen mimo jiné v Ostřihomi, Zalaegerszegu, Miskolci, Gyule. Od 5. prosince propukaly demonstrace na desítkách míst v župě Békés (Békéscsaba, Tattonya, Gyula, Sarkad, Kétegyháza, Mezökövácsháza, Orosháza a další), dokonce byl zajat větší počet policistů a byly obnoveny revoluční organizace a Národní garda. 6. prosince se konaly v Budapešti mohutné demonstrace, které se před Západním nádražím podařilo rozehnat jen střelbou. V Tatabánye se demonstrovalo 6.–8. prosince a poté byla v šesté hornické kolonii zřízena ozbrojená garda na ochranu před řáděním bezohledné moci. Sporadické boje pokračovaly v okolí Oroszlánye. Další demonstrace se konaly v Pécsi, Miskolci, Zalaegerszegu, Egeru. Vládnoucí moc se nedokázala s tímto hnutím vypořádat a odpor se jí podařilo zlomit jen s pomocí sovětské armády. V Salgótarjánu 8. prosince padlo za oběť palbě sovětských i domácích ozbrojených složek 131 lidí. Ústřední dělnická rada Velké Budapešti za podpory všech místních dělnických rad proto vyhlásila na 11. a 12. prosince osmačtyřicetihodinovou generální stávkou. Kádárova vláda na to odpověděla zákazem všech dělnických rad. Následovalo další hromadné zatýkání, 11. prosince bylo zavedeno stanné právo (na jeho základě byl už 20. prosince popraven jeden z příslušníků Národní gardy), 12. prosince byly opět zřízeny internační tábory. Navzdory represivní mašinerii, která se dala do pohybu, se život v zemi v těchto dvou dnech úplně zastavil a přerušena byla i doprava. Byl to však poslední vzmach revolučního hnutí.

V usnesení z prosince 1956 vedení MSDS prohlásilo, že říjnové události je třeba považovat za kontrarevoluci, za niž byla stejnou měrou odpovědná politika Rákosiho vedení jako „zrada“ Imre Nagye. Tím byly položeny ideologické základy politické struktury, která pak přetrvala až do konce 80. let. Usnesení zároveň stanovilo směr doposud značně nejasné politické linie. Kádár zřejmě už v okamžiku svého rozchodu s revolucí počítal s tím, že odpor bude moci zlomit jen za cenu násilných prostředků. Od prosince 1956 byly zrušeny politické a společenské organizace, které vznikly za revoluce, a poté došlo na represivní opatření: nejprve s úmyslem zlomit odpor, pak zastrážit, a nakonec, v letech 1958–1960, s cílem hromadné odplaty za revoluci.

Míru represí ovlivnily i některé mezinárodní faktory. V Sovětském svazu se zastavil proces opatrných reforem. Události v Polsku, reformní hnutí rozvíjející se uvnitř komunistických stran a posléze maďarská revoluce vyvolávaly mezi sovětskými vůdci paniku a v předsednictvu ÚV KSSS posílily vliv stalinistických sil, které měly stále velkou moc. To přirozeně historickou odpovědnost maďarského stranického a státního vedení a osobně Jánose Kádára nesnižuje. Pro omezení teroru, hrozícího i pro něj nevypočitatelnými důsledky, neučinil nic, dokonce mu ponechával volnou ruku právě tehdy – po červnu 1957 – když v Moskvě padla skupina ortodoxních stalinistů vedená Molotovem.

Represe postihly celkem více než sto tisíc lidí: desetitisíce osob byly internovány, proti 35 tisícům osob bylo vedeno trestní řízení (asi 25–26 tisíc lidí bylo uvězněno) a 229 osob bylo popraveno. Vrchol pomsty představovala poprava Imre Nagye a jeho druhů 16. června 1958. Tajný proces s bývalým ministerským předsedou byl posledním velkým politickým procesem stalinistického typu ve východní Evropě; posvětil komunistickou interpretaci

revoluce roku 1956 a boje za svobodu jako pokusu o puč, který měla údajně na svědomí úzká skupina spiklenců usilujících o restauraci kapitalismu.

Povaha represí vyjevila restaurační charakter Kádárova systému, ale zároveň i ty jeho rysy, jimiž se odlišoval od Rákosiho stalinismu. Represe totiž nepřerostly do válečného stavu jako v padesátých letech, vymezovaly okruh trestných činů a postižených osob i operační prostor tajné policie, která byla převzata z předchozího systému.

Kádárovskému vedení a jeho politice dala v červnu 1957 požehnaní celostátní konference MSDS; jí schválené stanovisko zůstalo základním kritériem pro výběr „kádrů“ do nejvyššího vedení strany a státu i v následujících desetiletích. Podstatu této politické linie vyjádřil sám Kádár v základní tezi, podle níž „pracující masy“ nezajímá politika, jejich mínění o systému není vytvářeno politickými otázkami, nýbrž „správným řešením hospodářských a kulturních otázek, ovlivňujících jejich každodenní život“. Pokud tedy komunistické vedení bude schopno garantovat alespoň skromný růst životní úrovně, pak se lid politikou nebude zabývat, anebo je možno jinými prostředky zabezpečit, aby to většina nedělala. Druhou základní podmínkou depolitizace společnosti je jednota strany a politického rozhodování vůbec. Tu zajišťuje bezpodmínečná autorita jedné vedoucí osoby, která pramení nikoli z vnějších znaků (kult osobnosti), nýbrž ze stabilního centrálního postavení, které zaujímá ve vedení („boj na dvou frontách“), z vyvažovacích taktických schopností, z akceptování a přizpůsobování se prioritám sovětského vedení. Odlišné názory nemohou být v otevřené formě prezentovány mimo úzké stranické vedení, jako se to stalo v letech 1953–1956. Kádárovská politika tedy, ačkoli to později stále méně připomínala, spočívala na Rákosiho systému a specifické reflexi roku 1956.

Nástup této nové kádárovské linie bezpochyby působil dojmem částečné restaurace stalinismu. Na přelomu let 1956 a 1957 se na kritice předchozího systému a na nových plánech podílely ještě fungující reformní komise. Jejich koncepce však byly rychle smeteny ze stolu a byl obnoven systém plánovaného řízení hospodářství. V letech 1958–1961 bylo v podstatě kolektivizováno celé zemědělství. V oblasti kultury následovaly po sobě kampaně proti „revizionismu“ (tj. proti linii Imre Nagye), proti „buržoaznímu nacionalismu“ (proti myšlence národní nezávislosti) a proti takzvaným lidovým spisovatelům. V roce 1957 proběhla krátkodobá kampaň i proti „dogmatismu“ (míněn byl stalinismus Rákosiho typu). To vše se však, s výjimkou zúčtování za rok 1956, nespojovalo s očividnou vlnou násilí. Počínaje rokem 1959 paralelně probíhaly vlny represe a uvolňování: ještě se konaly procesy, a už došlo k první (omezené) amnestii.

V letech 1961 a 1962 byla v Moskvě znovu přechodně podrobena kritice osobnost Stalina. Sovětský stranický vůdce Chruščov uvažoval v posledních letech své vlády – než byl v roce 1964 odstaven pučem zorganizovaným ústředním výborem – o velkolepých „reformních plánech“ a příznivě ovlivnil i maďarské politické vedení. Také společnost do té doby vyvodila závěry z toho, že byla pohnána k odpovědnosti za rok 1956, a začala pociťovat i první skromné přednosti spolužití s režimem.

V roce 1962 byla politická policie v důsledku nového přezkoumávání takzvaných koncepčních procesů očištěna od bývalých příslušníků ÁVH; v roce 1960 byla zrušena výjimečná opatření (internace a podobně); v roce 1963 byla vyhlášena všeobecná amnestie. Represe skončily. Kádárův režim neusiloval o rozbití jednotlivých společenských skupin; naopak, snažil se různými gesty „integrovat“ do systému (bývalé) střední rolníky, starou inteligenci, střední třídu výměnou za jejich depolitizaci. Zrušeno bylo například

bezprostřední a hrubé omezování možností dalšího studia, zákaz cestování na Západ, a také kulturní život se stal svobodnější. Nebylo třeba stále demonstrovat souhlas s režimem jako za Rákosiho a lidé – pokud se vyvarovali otevřeně nepřátelských gest – mohli žít většinou v relativní materiální jistotě. Až do poloviny šedesátých let pokračovala centralizace hospodářství a životní úroveň vzrůstala; sice ve skromné míře, nicméně rovnoměrně. V oblastech hospodářství a kultury se objevily dříve nepředstavitelné spotřební požadavky a nároky. Na stabilitě systému měly zájem stále širší skupiny obyvatelstva. Konečná kapitulace společnosti před režimem v padesátých letech vytvořila podmínky k tomu, aby na počátku šedesátých let nastal mezi ním a většinou obyvatelstva vzájemný nevyšlovený konsenzus.

Mezinárodní vliv revoluce

Potlačení maďarské revoluce na krátkou dobu narušilo proces *détente* rozvíjející se po roce 1953; nezastavilo jej však, a dokonce nemělo na jeho další průběh větší vliv. Odsouzení sovětské intervence ze strany Západu způsobilo zvýšení napětí, hlavně v oblasti propagandy, což se projevilo na fórech OSN, ale ochota jednat zůstala zachována jak na americké (potážmo i anglické a francouzské), tak na sovětské straně. Od jara 1957 můžeme znovu pozorovat oživení vzájemných rozhovorů a od konce tohoto roku se pak datuje proces přípravy na setkání představitelů Východu a Západu na nejvyšší úrovni.

Bezmocná pasivita Západu, následující po druhé sovětské intervenci, potvrdila faktický stav věcí, že existuje systém zájmových sfér mezi Východem a Západem, který spočívá na vzájemném uznání evropského *statu quo* z roku 1945 a určuje osud východoevropského regionu. Navzdory veškeré protichůdné propagandě se tak dostalo za pravdu všem těm, kteří nikdy neměli v tomto směru iluze nebo se jich nyní byli ochotni zříci. A těm, kteří nebyli ochotni vidět maďarskou revoluci v těchto souvislostech – například proto, že důvody pro pasivitu Západu shledávali v suezské krizi –, poskytl další důkazy toho, co se poprvé ozřejmilo v Maďarsku v roce 1956, krach reformních pokusů ve východní Evropě v následujících desetiletích.

Sovětský zásah v Maďarsku ohromil na Západě především ty, kteří měli o Sovětském svazu nějaké iluze. Byli to hlavně lidé levicového smýšlení, kteří dosud v nějaké formě považovali Sovětský svaz za možný vzor socialistického modelu společnosti. Pro ně byla maďarská revoluce testem, zda je uskutečnitelná taková varianta socialismu, jež dokáže spojit praxi politické demokracie západního typu s principy společného vlastnictví a sociální spravedlnosti. Brutální porážka maďarské revoluce významně ovlivnila nejen západoevropské komunistické strany, ale zasáhla také levici socialistických, respektive sociálnědemokratických stran: tehdejší události podstatně přispěly k tomu, že neolevické a posléze eurokomunistické tendence, rozvíjející se intenzivně v šedesátých letech, se důrazně distancovaly od existujícího sovětského modelu a snažily se hledat jiné realizovatelné modely socialistického zřízení.

Porážka maďarské revoluce sehrála významnou úlohu také na jedinečné scéně mezinárodních vztahů, v OSN. Jak první mimořádné Valné shromáždění svolané 4. listopadu z americké iniciativy s cílem projednat maďarskou otázku, tak druhé mimořádné Valné shromáždění konané 8.–9. listopadu, a konečně i XI. zasedání Valného shromáždění v listopadu a prosinci 1956 schválilo několik usnesení, jež vyzývala Sovětský svaz ke

stažení vojenských jednotek z Maďarska a Kádárovu vládu k přijetí generálního tajemníka OSN a jiných pozorovatelů této organizace. Protože to odmítavý postoj maďarské vlády znemožnil, OSN vytvořila v lednu 1957 zvláštní komisi, jež sestavila zprávu o průběhu a charakteru maďarských událostí na základě informací účastníků revoluce, kteří emigrovali na Západ, jakož i jiných dostupných pramenů. V červnu 1957 tato komise připravila zprávu, která hodnotila povstání jako živelný a spontánní projev touhy maďarského lidu po svobodě, a mimořádné Valné shromáždění OSN svolané na září 1957 ji velkou většinou přijalo. Protože však usnesení k událostem v Maďarsku nebyla realizována, Valné shromáždění předkládalo maďarskou otázku každoročně až do roku 1962 na pořad jednání.

Vedení Spojených států si pro sebe z porážky maďarské revoluce rychle vyvodilo poučení. Na obvinění, okamžitě vznesené v západním tisku, že Spojené státy Maďary povzbuzovaly k povstání, a pak je ponechaly osudu, zformulovali Američané odpověď už v polovině listopadu 1956: americké politice vždycky záleželo na osudu „porobených národů“, přestože je nikdy nepobízela k tomu, aby iniciovaly proti svým utlačovatelům ozbrojené povstání rovnající se sebevraždě. Toto vysvětlení sice přesvědčilo málokoho, jeho význam přesto není možno podcenit: neobsahovalo totiž nic menšího než stručné, ale zároveň jasné přiznání, že v případě podobných hnutí nemůže východní Evropa s americkou pomocí počítat.

Zároveň to také znamenalo, že americká propaganda už nemohla nezávazně mávat praporem osvobození, respektive mírového osvobození, a že Spojené státy musely postavit politiku vůči satelitním státům Sovětského svazu na nové základy. Zásady tohoto přístupu byly ostatně položeny už v létě 1956; maďarské a polské události jen posílily poznání, že ve východní Evropě je prostor pouze pro uplatnění taktiky malých kroků. V podstatě od této doby se datuje takzvaná politika uvolňování uplatňovaná do konce 80. let, jejímž cílem bylo „změkčení“ východoevropského systému: prostřednictvím hospodářské pomoci, preferencí, úvěrů, kulturních a mezistátních vztahů atd. vyvíjely západní země politický tlak na vedení daného státu v zájmu toho, aby liberalizoval vnitropolitický kurs a v zahraniční politice uplatňoval větší nezávislost na Sovětském svazu.

Americké vedení praktikovalo tuto novou, pragmatickou politiku už v době, kdy se maďarská otázka projednávala v OSN. Zatímco na Valném shromáždění představitelé USA po léta znovu a znovu ostře odsuzovali sovětské vměšování, přirozeně bez jakéhokoli výsledku, v roce 1960 začala tajná jednání mezi Spojenými státy a Kádárovou vládou, která vedla v prosinci 1962 ke stažení maďarské otázky z pořadu Valného shromáždění OSN a v Maďarsku v roce 1963 k udělení všeobecné amnestie rozhodující většinou osob odsouzených za účast v revoluci roku 1956.

Z maďarštiny přeložila Eva Irmanová.

Vybraná bibliografie literatury z let 1990–1996

- BÉKÉS, Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*: Tanulmány és válogatott dokumentumok. Az amerikai, angol és francia dokumentumokat ford. és a szerkesztésben közreműködött Somlai Katalin. Budapest, 1956-os Intézet 1996, 183 s.
- BÉKÉS, Csaba: The 1956 Hungarian Revolution and World Politics. In: *The Hungarian Quarterly*, 3 (1995), s. 109–121.
- BÉKÉS, Csaba: New findings on the 1956 Hungarian Revolution. In: *Bulletin Cold War International History Project*. 1–3, Fall 1992. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington DC.
- Budapesti Oral History Archivum – Oral History Archive*: Budapest 1981–1996. Írta és szerk. Kozák Gyula, Körösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne. Budapest, 1956-os Intézet 1996, 154 s.
- CALHOUN, F. Daniel: *Hungary and Suez, 1956: An Exploration of Who Makes History*. Lanham, Univ. Pr. of America 1991, 591 s. Bibliogr. s. 551–566.
- Documents diplomatiques français 1956*. Tome 3 (24. octobre – 31. decembre). Paris, Ministère des Affaires Etrangères 1990, 55, 642 s.
- Döntés a Kremben, 1956*: A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Szerk. Vjacseszlav Szereda, Rainer M. János. Bev. Vjacseszlav Szereda. A kísérő tanulmányt írta Rainer M. János. Ford. Gál Éva. Budapest, 1956-os Intézet 1996, 256 s.
- Foreign relations of the United States, 1955–1957: Eastern Europe*. Vol. 25. Ed. in chief John P. Glennon, ed. Edward C. Keefer, Ronald D. Landa, Stanley Shaloff. Washington, United States Government Printing Office 1990, 26+729 s.
- GÁTI, Charles: *The Bloc that Failed: Soviet-East European Relations in Transition*. Bloomington, Indiana University Press 1990, XIV+226 s.
- Hiányzó lapok 1956 történetéből*: Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Vál., az előszót és a jegyzeteket írta Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin. Budapest, Móra 1993, 327 s. (Zenit Könyvek).
- The Hungarian Revolution: Reform, Revolt and Repression, 1953–1963*. Ed. György Litván. Ed. and transl. János M. Bak, Lyman H. Legters. London–New York, Longman 1996, XV, 221 s.
- The Hungarian Revolution of 1956: A Collection of Documents from the British Foreign Office*. Ed. Eva Haraszti-Taylor. Nottingham, Astra Press 1995, 404 s.
- Hungarian Worker's Councils in 1956*. Ed. Bill Lomax. Transl. Bill Lomax, Julian Schöpflin. New York, Columbia Univ. Press 1990, 666 s. (East European Monographs 294.)
- Hungary, 1956*. Eds. Pauli Hihnala and Olli Vehviläinen. Forew. Olli Vehviläinen. Tampere, Tamperen yliopisto – Jäljennepalvelu 1995, 104 s.
- IMMERMAN, Richard H.: *J. F. Dulles and the Diplomacy of the Cold War*. Princeton, N. J. Princeton Univ. Press 1990.
- Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Szerk. Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Gyöző, Zanathy János, Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
1. sv. Kúriai teljes ülések. ÁVH-s kihallgatások. Rehabilitációk. Az '56-os megtorlás iratai. 1992, 753 s.
  2. sv. Kúriai teljes ülések, vizsgálatok és „vallomások”, „párt”-ítéletek, elvi határozatok, az 1956-os megtorlás iratai. 1992, 895 s.

3. sv. Kúriai teljes ülések. Államvédelmi felülvizsgálatok. „Párt“-ítéletek. Törvényességi óvások. Tárgyalási jegyzőkönyvek. 1994, 916 s.
4. sv. Kúriai teljes ülések. Népbírószági statisztikák. IM-állásfoglalások. Kegyelmi előterjesztések. Nagy Imre és társai ügye 1989-ben. 1995, 1070 s.
- Iratok a magyar-jugoszláv kapcsolatok történetéhez: „Top Secret.“* Magyar-jugoszláv kapcsolatok, 1956. Az állami és pártkapcsolatok rendezése, az októberi felkelés, a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok. Gyűjt., vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. Budapest, MTA Jelenkorkutató Bizottság 1995, 348 s.
- Jelcin-Dosszié: Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Szerk. Gál Éva, Hegedüs B. András, Litván György, Rainer M. János. Budapest, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet 1993, 242 s.
- KHRUSHCHEV, Nikita S.: *Remembers: The Glasnost Tapes.* Trans. and ed. by Jerrold L. Schecter with Vyacheslav V. Luchkov. With forew. Strobe Talbott. Boston, Little, Brown and Co. 1990.
- KYLE, Keith: *Suez.* London, Weidenfeld and Nicolson 1991, 12+656 s.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei 1–4.* Sorozatszerk. Balogh Sándor. Budapest, Intera Rt.
1. sv. 1956 november 11 – 1957 január 14. Szerk. és a jegyzeteket készítette Némethné Vágyi Karola, Sípos Levente. 1993, 405 s.
2. sv. 1957 január 25 – 1957 április 2. Szerk. és a jegyzeteket készítette Némethné Vágyi Karola, Urbán Károly. 1993, 444 s.
3. sv. 1957 április 5 – 1957 május 17. Szerk. és a jegyzeteket készítette Baráth Magdolna, Feitl István. 1993, 427 s.
4. sv. 1957 május 21 – 1957 június 24. Szerk. és a jegyzeteket készítette Baráth Magdolna, Ripp Zoltán. 1994, 381 s.
- MARCIO, D. James: *Rhetoric and Reality – The Eisenhower Administration and Unrest in Eastern Europe: 1953–1959.* Ann Arbor, Mi. Univ. Microfilms International 1992.
- RAINER, M. János: *The 1956 Revolution in the Provinces.* In: *Budapest Review of Books*, 2 (Summer 1992), s. 64–68.
- RAINER, M. János: *1956 – The Other Side of the Story. Five Documents from the Yeltsin File.* In: *The Hungarian Quarterly*, 34 (1993), s. 100–114.
- RAINER, M. János: *The Reprisals.* In: *The New Hungarian Quarterly*, 33 (1992), s. 118–127.
- RAINER, M. János: *Demokratievorstellung in der Ungarischen Revolution 1956.* In: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 4 (1991), s. 118–125.
- RAINER, M. János: *The Road to Budapest, 1956. New Documentation on the Kremlin's Decision To Intervene (Part One).* In: *The Hungarian Quarterly*, 37 (1996), s. 24–41.
- RAINER, M. János: *The Yeltsin dossier: Soviet documents on Hungary, 1956.* In: *Bulletin Cold War International History Project*, 1995, s. 22–27.
- Rewolucja węgierska 1956 w polskich dokumentach.* Opracował János Tischler. Red. Andrzej Machewitz. Warszawa, ISP PAN 1995, 205 s. (Dokumenty do dziejów PRL 8.)
- SCHÖPFLIN, George: *Politics in Eastern Europe, 1945–1992.* Oxford–Cambridge, Blackwell 1994, 327 s.

- The Secret Trial of Imre Nagy*. Ed. Alajos Dornbach. Forew. János Radványi. Westport–London, Praeger 1994, 194 s.
- Sortüzek, 1956: A kiadványt a Kormány megbízásából készítette a Tényfeltáró Bizottság*. Szerk. Kahler Frigyes. Lakitelek. Antológia.
1. sv. 1993. 212 s.
2. sv. 2. jelentés. Sortüzek, megtorlás, menekülés, 1956–1957. 1994. 584 s.
- Soviet Documents on the Hungarian Revolution 24 October – 4 November. In: *Bulletin Cold War International History Project*, 1995.
- Suez 1956: The Crisis and its consequences*. Ed. WM. Roger Louis, Roger Owen. Oxford, Clarendon Pr. 1991, 17+428 s.
- Die Ungarische Revolution, 1956*. Österreichisch-ungarische Konferenz im Collegium Hungaricum, Wien, 6. April 1995. Hrsg. Béla Balázs. Wien, Collegium Hungaricum 1995, 73 s. (Publikationen des Collegium Hungaricum, Neue Serie 6.)
- Die Ungarische Revolution: Reform, Aufstand, Vergeltung*. Mitglieder des Autorenkollektivs des Instituts für Geschichte der Ungarischen Revolution 1956: János M. Bak, András B. Hegedüs, Gyula Kozák, György Litván, János M. Rainer. Mitarb. Csaba Békés, László Eörsi, Zsuzsanna Körösi, János Tischler. Hrsg. György Litván, János M. Bak, aus dem Ungarischen Anne Nass. Einleitung Jörg K. Hoensch. Wien, Passagen 1994, 211 s. (Passagen Politik)
- UNWIN, Peter: *Voice in the wilderness: Imre Nagy and the Hungarian Revolution*. Foreword Árpád Göncz. London–Sydney, Macdonald 1991, 8+262 s.

Maďarská revoluce a suezská krize

Stanovisko sovětského vedení¹

Vitalij J. Afiani

Rok 1956 sliboval, že vejde do dějin jako rok významných změn ve světové politice, důležitých kroků k oslabení globální konfrontace dvou světů – „socialismu“ a „kapitalismu“. Po Stalinově smrti začala sovětské politické vedení v Kremlu hledat nové cesty v zahraniční politice, což bylo provázeno ostrým politickým bojem mezi členy předsednictva ÚV KSSS. Po dlouhé přestávce se uskutečnily zahraniční návštěvy vedoucích sovětských představitelů Chruščova a Bulganina v Anglii, Indii, Barmě a Afghánistánu. (Na poradě představitelů čtyř mocností v Ženevě roku 1956 sovětská delegace dokonce prohlásila, že Sovětský svaz je připraven ke vstupu do NATO.) Jednalo se o uzavření smlouvy „o přátelství“ s hlavním soupeřem – Spojenými státy. V hlavách Stalinových nástupců probíhal strategický obrat od přesvědčení o nevyhnutelnosti nové světové války, jak o tom s nimi nejednou hovořil starý vůdce, ke koncepci „mírové koexistence“, schválené na 20. sjezdu KSSS. Tehdy došlo i k méně nápadné, avšak symbolické události – rozpuštění Kominformy, což bylo dalším důkazem loučení se stalinskou politikou. Řada ostatních událostí z prvních let „tání“ svědčila o tom, že v Moskvě již nemohli a ani nechtěli vládnout postaru.

Místo toho však podzim 1956 ohromil krvavými konflikty ve východní Evropě (v Maďarsku) a na Blízkém východě (v Egyptě), které zkomplikovaly nejen mezinárodní vztahy, ale i průběh destalinizace v SSSR. Jaká byla příčina takového vývoje událostí? Kdo zavinil jejich konfrontační průběh? Existoval jiný scénář událostí?

Pokusy o odpověď na tyto otázky vznikaly již dříve, avšak nyní je jejich hledání usnadněno možností využít nové, dříve tajné dokumenty z archivů různých zemí, zejména z archivů ruských. Studium dokumentů, především z bývalých archivů ÚV KSSS, přispělo

---

1 Referát přednesený na mezinárodní konferenci *Hungary and the World, 1956: The New Archival Evidence* (Maďarsko a svět v roce 1956 ve světle nových archivních pramenů), konané v Budapešti 26.–29. září 1996, přepracoval autor pro časopis *Soudobé dějiny*.

v mnohém k přiblížení pozice sovětského vedení za maďarské krize, k důkladnější rekonstrukci skutečného chodu událostí a pozadí moskevských rozhodnutí.²

Dosud známé prameny nedávaly odpověď na mnohé otázky, zejména o projednávání „maďarské otázky“ v předsednictvu ÚV KSSS.³ Tato skutečnost ponechávala místo různým výkladům, mimo jiné o kontextu rozhodnutí přijímaných sovětským vedením, jejich motivech, spojení s mezinárodními událostmi a krizemi oné doby, na prvním místě se suezskou krizí.

K suezské krizi existuje též bohatá historiografie,⁴ psalo se i o závislosti kremelských rozhodnutí potlačit maďarskou revoluci sovětskými vojsky na vývoji událostí kolem Suezského průplavu. Avšak k podrobnějšímu studiu tohoto problému se zřetelně nedostávalo pramenů, především z archivu politbyra ÚV KSSS.⁵ Třebaže nové dokumenty o suezské krizi z tohoto archivu nebyly dosud ve své většině zpřístupněny badatelům, jeden z nedávno odtajněných pramenů dává kvalifikované odpovědi na dříve vytyčené otázky. Jedná se o odtajněnou část pracovních zápisů ze zasedání předsednictva ÚV, uveřejněných letos v časopise *Istoričeskij archiv* (č. 2–3) a ve sborníku materiálů z Budapešti.⁶

- 2 Z důležitých publikací v ruštině: Vengrija, april–oktjabr' 1956 goda: Informacije J. V. Andropova, A. I. Mikojana, M. A. Suslova iz Budapešta. In: *Istoričeskij archiv*, (1993), č. 4; Vengrija, oktjabr'–nojabr' 1956 goda: Iz archiva CK KPSS. In: *Tamtéž*, č. 5; Vengrija, nojabr' 1956 – avgust 1957 g: Iz archiva KPSS. In: *Tamtéž*, č. 6; Kak rešalis' „voprosy Vengrii“: Rabočije zapisi zasedanij Prezidiuma CK KPSS. In: *Tamtéž*, (1996), č. 2–3. Ze zahraničních publikací: *Jelcin-Dosszié: Soviet dokumentumok 1956-ról*. Budapest 1993; *Hiányzó lapok 1956 történetéből: Dokumentumok a volt SZKP KB lováltáraból*. Budapest 1993. Z ruských studií poslední doby: MUSATOV, V. L.: *O vengerskich sobytijach: 35 let spustja*. Moskva, Kentavr 1992; týž: Tragedija Imre Nadja. In: *Novaja i novejšaja istorija*, (1994), č. 1; STYKALIN, A. S. – ORECHOVA, J. D.: Vengerskije sobytija 1956 goda i pozicija rukovodstva SSSR (po mat'erialam CChSD). In: *Slavjanovedenje*, (1994), č. 3; ŽELICKI, B. J.: Budepešt–Moskva: god 1956-j. In: *Sovetskaja vněšnjaja politika v gody „cholodnoj vojny“ (1945–1985): Novoje pročtenije*. Moskva 1995; MUSATOV, V. L.: *Predvestniki buri: Političeskije krizisy v Vostočnoj Jevrope (1956–1981)*. Moskva 1996.
- 3 Hlavním pramenem zůstávaly paměti N. S. Chruščova (v ruštině úryvky o Maďarsku viz: *Voprosy istorii*, (1994), č. 5), které byly již publikovány v angličtině a ruštině, čekají však ještě na vědecké vydání.
- 4 Donedávna byla poslední zobecňující práci studie vydaná z iniciativy washingtonského Střediska Woodrowa Wilsona *Suez 1956: The Crisis and its Consequences*. Ed. by W. R. Louis, R. Owen. New York 1989. Z novějších prací: ROBBE, M.: *Suez 1956: Heiße Schlacht im Kalten Krieg*. In: *Tauvetter ohne Frühling: Das Jahr 1956 im Spiegel blockinterner Wandlungen und internationaler Krisen*. Hrsg. I. Kircheisen. Berlin 1995, s. 230–234.
- 5 Pokus osvětlit toto téma s využitím nových dokumentů byl učiněn na konferenci v Moskvě uspořádané Ústavem obecných dějin RAV a Archivním střediskem soudobé dokumentace ve spolupráci s Mezinárodním střediskem Woodrowa Wilsona (Washington) v rámci mezinárodního projektu k dějinám „studené války“, ve sdělení V. J. Afianiho a N. S. Ivanova, *Sovetskij Sojuz i Sueckij krizis 1956 g.* (po mat'erialam CChSD). Materiály tohoto sdělení byly využity ve stati: GIBANSKIJ, L. Ja. – AFIANI, W. Ju. – STYKALIN, A. S.: *Zur sowjetischen Aussenpolitik im Herbst 1956*. In: *Tauvetter ohne Frühling*, s. 26–44. Ve sdělení se konstatovalo, že klíčové dokumenty k osvětlení tohoto problému (z předsednictva ÚV KSSS, fondu prvního tajemníka ÚV N. S. Chruščova a dalších členů ÚV), nalézající se v archivu prezidenta Ruské federace, jsou nedostupné. Od té doby byla část dokumentů – materiály ze sjezdů a plenárních zasedání, protokoly zasedání předsednictva (politbyra) ÚV, Molotovův archiv aj. – předána do dvou archivních institucí *Cent'r chraněnija sovremennoj dokumentacii (CChSD)* a *Rossijskij cent'r chraněnija i izučěnija dokumentov novejšej istorii (RCChIDNI)*. Protokoly zasedání politbyra ÚV byly předány neodtajněné, seznámení s nimi však ukazuje, že významnější informace ke studiu dějin suezské krize neobsahují, neboť v nich chybějí přílohy či materiály, na jejichž základe předsednictvo ÚV svá rozhodnutí přijímalo.
- 6 *CChSD* – f. 3, op. 12, d. 1006. Časopis *Istoričeskij archiv* otiskl výběr z chystané dvousvazkové publikace

Tyto pracovní zápisy protokolů ze zasedání předsednictva ÚV jsou mimořádně cenným pramenem k řadě projednávaných otázek a vešly již ve známost jako „Malinovy zápisy“, podle jména vedoucího organizačního oddělení ÚV KSSS, jenž tyto zápisy pořizoval. Zvláštní význam mají tyto dokumenty proto, že v tomto období se nevedly stenografické záznamy ze zasedání nejvyšších orgánů ÚV KSSS. (Stenografovala se pouze jednotlivá vystoupení na některých zasedáních předsednictva a sekretariátu ÚV.) Díky tomu jsou tyto zápisy jediným dobovým pramenem k tehdejšímu událostem, osvětlujícím průběh diskuse a přípravy rozhodnutí na zasedáních předsednictva ÚV. Nehledě na svou úryvkovitost a v mnoha případech potřebu badatelské interpretace, jsou nenahraditelným pramenem ke studiu řady nejdůležitějších domácích i zahraničních událostí od počátku 50. let do poloviny 60. let. Poskytují také důležitá fakta ke studiu psychologie a mentality kremelského vedení, neboť v řadě případů doslovně zachycují podstatu vystoupení, a dokonce jednotlivé repliky účastníků zasedání předsednictva ÚV.

Průběh a osud maďarské revoluce v mnohém závisel na stavu světové politiky a vztahů mezi Východem a Západem. To je dobře vidět i z „Malinových zápisů“. Vyplývá z nich, jak se projednávání „maďarské otázky“ nejednou prolínalo s otázkami jinými. Zmiňovaly se i problémy suezské krize.

V literatuře se vyskytují úvahy o tom, že Chruščov původně nevěnoval dostatečnou pozornost událostem kolem Egypta, neboť byl upoután konflikty v Polsku a Maďarsku. Avšak seznámení s dosud tajnými dokumenty ukazuje, že to neodpovídá skutečnosti. V průběhu roku 1956 předsednictvo ÚV několikrát projednávalo otázky spojené se suezskou krizí a přijímalo odpovídající rozhodnutí. Z dokumentů je vidět i to, jak od léta vzrůstal tok informací o Blízkém východu a stanoviscích západních zemí, které přicházely z různých zdrojů, především z KGB. Psalo se též o tom, že rozhodnutí o vpádu do Maďarska bylo přijato již 30. října 1956 po útoku Izraele na Egypt a že SSSR přijal tuto událost jako příhodný okamžik k začátku ozbrojené akce proti maďarským povstalcům. Deklarace o zásadách vzájemných vztahů SSSR s ostatními zeměmi sovětského bloku je v této souvislosti chápána jako propagandistická akce či taktický tah, nebo i pouhá věrolomnost. Chruščovovy vzpomínky líčí do pozdní noci trvající diskusi o situaci v Maďarsku s čínskou delegací vedenou Liu Šao-čchim, během níž bylo po dlouhém kolísání přijato rozhodnutí „ozbrojenou sílu nepoužít“. Při vysvětlování podmínek a příčin rozhodnutí o „bratrské pomoci“ Maďarsku se poukazyvalo i na prohlášení Imre Nagye z 1. listopadu o vystoupení Maďarska z Varšavské smlouvy a neutralitě země. Tak se dokonce i datum, kdy bylo rozhodnutí přijato, stává věcí zásadní důležitosti pro pochopení událostí.

Zápisy podstatně korigují mnohé názory historiků. Zejména podrobné zápisy ze zasedání předsednictva ÚV 28. a 30. října ukazují, že hledání rozhodnutí probíhalo dlouho a složitě. V těchto dnech se však Moskva rozhodla k podpoře vlády Imre Nagye. Aby vláda sama zvládla situaci, bylo rozhodnuto vyvést vojska z Budapešti (28. října) a vyhlásit deklaraci, schválenou 30. října.

Posuzovala se též otázka vojenské intervence. Chruščov uvedl 28. října čtyři varianty možného postupu SSSR. Poslední z nich bylo potlačení povstání. Většina účastníků

zasedání se však v té době vyslovovala pro řešení konfliktu „mírovými“ prostředky, tj. silami maďarské vlády. Na zasedání 30. října dokonce zazněly hlasy o možnosti odchodu vojsk z Maďarska „za určitých okolností“. Podpořil je i ministr obrany SSSR Georgij K. Žukov.⁷

Při diskusích a přípravě rozhodnutí se v Kremlu přihlíželo také k mezinárodním souvislostem. Když Chruščov 28. října zdůvodňoval nutnost „mírové“ varianty řešení maďarského konfliktu, odvolával se na to, že Anglie a Francie chystají zásah proti Egyptu (podle jeho slov „zavařují pěknou kaši“) a SSSR by právě proto neměl v očích světové veřejnosti vypadat podobně („dostat se do stejné party“).

Pojednou však na zasedání předsednictva ÚV 31. října dochází k úplnému zvratu. V úvodu zasedání Chruščov hovoří o nutnosti přezkoumat hodnocení událostí, vojska nestahovat a povstání potlačit – „zavést pořádek“.⁸ Žukov dostává za úkol vypracovat „plán opatření“ (operace „Smršť“) a předložit ho ústřednímu výboru.⁹ Všichni účastníci s těmito návrhy souhlasí, jako kdyby nebylo veřejší diskuse a jednání s Liu Šao-čchim.

Teprve příštího dne, 1. listopadu, se proti tomuto rozhodnutí pokusil protestovat Anastas I. Mikojan, který přiletěl z Maďarska a hovořil o nutnosti vyčkat ještě 10–15 dní na další vývoj událostí.¹⁰ Souhlasil, že „Maďarsko nelze ztratit ze svého tábora“, a zároveň vyzýval „podpořit tuto vládu“, „zahájit jednání“ s nadějí, že situace se může „stabilizovat“.¹¹ Předsednictvo ÚV však potvrdilo své rozhodnutí z 31. října. Plán invaze byl dopracován komisí ÚV a 2. listopadu definitivně schválen.

Co se stalo mezi zasedáními 30. a 31. října, že se tak zásadně změnilo stanovisko Chruščova i takřka celého vedení SSSR? Zápis ze zasedání předsednictva ÚV potvrzuje, že mezi argumenty uváděnými Chruščovem bylo odvolání na vývoj událostí kolem Suezského průplavu. Při zdůvodňování nutnosti ozbrojeného zásahu do maďarských událostí („nestahovat vojska z Maďarska a Budapešti a projevit iniciativu při obnově pořádku v Maďarsku“) poukazyval především na možnost zhoršení vojensko-politické situace SSSR: „Jestliže odejdeme z Maďarska, povzbudí to Američany, Angličany, Francouze – imperialisty. Pochopí to jako naši slabost a zaútočí. Oslabíme tak naše pozice.“ Na vývoj událostí kolem Suezského průplavu se odvolával i nadále: „K Egyptu jim potom přidáme Maďarsko.“ A na zasedání 1. listopadu v diskusi s Mikojanem účastníci poukazovali nejen na nebezpečí „buržoazní restaurace“, vítězství „reakce“ v Maďarsku, ale i na to, že se změnila mezinárodní situace, čínské vedení chápe deklaraci jako „vzdání se Maďarska“, a nebudou-li přijata odpovídající opatření, „Maďarsko ztratíme“.¹²

7 Podle průběhu diskuse lze tvrdit, že v té době byla deklarace SSSR chápána jako reálný politický dokument, dokonce „výhodný“ pro SSSR. Odmítán byl pouze odchod sovětských vojsk z NDR a Polska.

8 *Istoričeskij archiv*, (1993), č. 3, s. 87; *CChSD* – f. 3, op. 12, d. 1006, l. 18.

9 Výsledky této diskuse jsou protokolárně zachyceny v usnesení předsednictva ÚV o situaci v Maďarsku. In: *Istoričeskij archiv*, (1993), č. 5, s. 146.

10 Na večerním zasedání předsednictva ÚV, v nepřítomnosti Chruščova a Malenkova, kteří odletěli do Jugoslávie k jednání s Titem, předsedající Mikojan s odvoláním na chystané konzultace mluvil nadále o nutnosti udržovat styk s vládou Nagye, a to jak z taktických důvodů, tak i proto, že „tři dny ještě můžeme rozvažovat“ (*Istoričeskij archiv*, (1996), č. 3, s. 96; *CChSD* – f. 3, op. 12, d. 1006, l. 22 ob.).

11 *Istoričeskij archiv*, (1996), č. 3, s. 94; *CChSD* – f. 3, op. 12, d. 1006, l. 19–19 ob.

12 *Istoričeskij archiv*, (1996), č. 3, s. 87, 94–96.

Za jednu z hlavních příčin změny Chruščovova stanoviska lze považovat informaci KGB, s níž se sovětský vůdce seznámil 31. října, zřejmě ještě před zasedáním předsednictva ÚV, o společných přípravách francouzské vlády a Izraele k agresí proti Egyptu. V souvislosti s dříve obdrženyými zprávami KGB o přípravě operace „Mušketýr“ mohl přirozeně dojít ke správnému závěru o počátku rozsáhlých vojenských operací Anglie a Francie v Egyptě. Dosud není známo, v jakém rozsahu bylo sovětské vedení o této operaci informováno, avšak o válečných přípravách Anglie a Francie a stanovisku USA mělo dostatečné zprávy z agenturních hlášení KGB.

Obdobné důvody uváděl Chruščov i při setkání s Jánosem Kádárem a Ferencem Münnichem 3. listopadu. Jeho vystoupení se dochovalo pouze v maďarském zápisu. Chruščov tvrdil: „Dulles potřebuje někoho jako I[mre] N[agy]. My se řídíme deklarací. S I[mre] N[agyem] to není možné!“ Dále je stručně zapsáno: „An[glie] + F[rancie]. Egypt.“ To znamená, že se zde Chruščov zmiňoval o akcích západních mocností v souvislosti se Suezskou krizí.¹³

Rozhodnutí z 31. října bylo tedy přímo spojeno se stupňující se agresí proti Egyptu, a je třeba říci, že i s Chruščovovým přesvědčením o Násirově porážce. Důležité je také to, že Chruščov nevěřil ujištěním USA, že se nedívají na Maďarsko jako na svého potenciálního vojenského spojence. Dullesův telegram s tímto obsahem, tlumočeným již 29. října, připomínal vyslanec USA v SSSR Charles Bohlen.¹⁴ Chruščov též vzpomínal na neoficiální zprávu Američanů, že považují Maďarsko za sféru vlivu SSSR a nehodlají se v maďarské krizi angažovat.¹⁵ To měl zřejmě na mysli, když hovořil na zasedání 31. října o nutnosti jednat s Titem a informovat o přijatém rozhodnutí vedení Číny, Československa a Rumunska, přičemž dodal: „Velká válka nebude.“¹⁶

Na základě všech těchto skutečností lze dojít k závěru, že pokusy západních mocností o ozbrojené řešení suezské krize urychlily přijetí vojenského „plánu akcí“ sovětským vedením. Podobné rozhodnutí Kremlo bylo zřejmě nevyhnutelné, třebaže k němu mohlo dojít i později. Časový faktor ovšem v podobných rychle se rozvíjejících událostech hraje důležitou roli. Kdyby Moskva rozhodnutí odložila, mohla se setkat s ještě většími problémy, a v takovém případě by jak následky, tak průběh povstání mohly být jiné. Soudě podle zápisů z jednání předsednictva ÚV, Sovětský svaz nechtěl za jakéhokoli vývoje události připustit odchod Maďarska ze sovětského bloku a jeho přeměnu, podle Mikojanova vyjádření, v „základnu imperialismu“.¹⁷

Při porovnání „Malinových zápisů“ a Chruščovových vzpomínek lze s údivem zjistit soulad s tím, co se ve vzpomínkách jeví jako propagandistická rétorika („Zvítězí-li kontrarevoluce [v Maďarsku] a NATO se vklíní mezi socialistické země, to znamená, pronikne-li na maďarské území, nastanou potíže nejen pro Československo, Jugoslávii a Rumunsko, ale i pro Sovětský svaz.“) Sovětské vedení bylo přesvědčeno, že země NATO při první vhodné příležitosti využijí oslabení pozic SSSR v Maďarsku, a v tomto smyslu

13 *Tamtéž*, s. 110. Zápis I. Horvátha se nalézá v Maďarském národním archivu (*Magyar Országos Levéltár*, XIX J-1-K Horváth Imre külügyminister iratai, 55. doboz).

14 BOHLEN, Ch.: *Witness to History*. New York 1971.

15 *Voprosy istorii*, (1994), č. 5.

16 *Istoričeskij archiv*, (1996), č. 3, s. 90.

17 *Tamtéž*, s. 96.

Chruščovovy vzpomínky odrážejí způsob jeho myšlení v roce 1956. Na mimořádně tajných zasedáních předsednictva ÚV hovořili jeho členové jazykem a argumenty úvodníků *Pravdy*. Mnohé v názorech kremelských vůdců diktovala mentalita dlouholeté konfrontace, ale tento společný základ měl u každého z jeho členů individuální odstín, což na rozdíl od publikovaných mínění dovoluje vyčlenit v nejvyšším sovětském vedení „liberálnější“ a „konzervativnější“ orientované členy.¹⁸ Vzniká však ještě jedna otázka: jakou roli při formování stanoviska předsednictva ÚV sehrála propagandistická kampaň, kterou vedla západní masmédiá, mimo jiné rozhlasová stanice Svobodná Evropa, díky níž byli maďarští povstalci přesvědčeni, že jim Západ a USA pomohou? Lze říci, že Moskva měla k dispozici informace o takto zaměřeném vysílání. Zatím je ještě těžko možné odhadnout stupeň jejich vlivu na Kreml. Dá se však plně předpokládat, že ve spojení s údaji tehdy účinné působící sovětské rozvědky, jež mohla získat plán protipatření vypracovaných CIA a jednáváných Radou národní bezpečnosti USA, přispěly k ovlivnění rozhodnutí přijatých předsednictvem ÚV.¹⁹ (Zde se dotýkáme ještě jednoho tématu zasluhujícího důkladné prozkoumání – jaké byly přímé i vedlejší účinky propagandy každé ze stran v souvislosti s informacemi zpravodajských služeb. Tyto informace jsou vždy nezbytně neúplné, nicméně mají vliv na politické rozhodování.)

Při rozboru událostí, které vedly k ozbrojenému potlačení maďarské revoluce, lze nicméně předpokládat, že za jiných okolností – při „včasné“ výměně Rákosiho za Nagyje nebo Kádára, mírovém vyřešení suezské krize, pokud by USA neposkytly záruky, že do krize v Maďarsku přímo nezasáhnou, a tak dále – by Kreml válku se Západem kvůli Maďarsku neriskoval. O tom však lze hovořit pouze hypoteticky. V podmínkách blokové opozice, odpovídajícího způsobu myšlení sovětského vedení, reálného vývoje krizí v Maďarsku a kolem Suezského průplavu, nevypadá podobný scénář věrohodně.

Domníváme se, že nemalou úlohu v tvrdém stanovisku samotného Chruščova, který vyvinul iniciativu k zavedení „pořádku“ v Maďarsku, sehrálo i určité oslabení jeho pozic v předsednictvu ÚV. Krize v Polsku a Maďarsku i počínající neklid v SSSR nemohli „prostalinsky“ naladění Molotov, Kaganovič a Vorošilov chápat jinak než jako výsledek „odsouzení kultu osobnosti“ Stalina na 20. sjezdu KSSS. A není náhodné, že po přijatých rozhodnutích o Maďarsku se vedení KSSS pustilo také do zavedení pořádku doma. Dne 4. listopadu předsednictvo ÚV posoudilo otázku „očistění vysokých škol od nezdravých

18 V nedávno vyšlé knize V. Musatova, v níž se rozebírají příčiny krizí v socialistických zemích z pozic očitého svědka, účastníka mnohých událostí, a historika, autor polemizuje se stanoviskem maďarského historika J. Rainera. Musatov oprávněně píše, že „odevzdávat“ Maďarsko se v Kremlu nikdo nechystal, z toho však nevypývá, že Rainerem zastávané hledisko o „liberálním křídle“ předsednictva ÚV není dostatečně průkazné. V souladu s tradicí se usnesení zpravidla přijímala jednohlasně, avšak při jejich posuzování se projevoval rozdíl ve stanoviscích jednotlivých členů sovětského vedení. Rozborem jejich vystupování na zasedáních není obtížné zjistit „liberální“ a „konzervativní“ linie různých členů vedení. V jednotlivých otázkách mohly Chruščova a Mikojana na jedné straně, Molotova, Kaganoviče a Vorošilova na straně druhé oddělovat na první pohled jen nepatrné názorové odstíny, avšak právě ty vedly k pokusu o Chruščovovo odstranění a revizi zaměření 20. sjezdu v roce 1957. (Viz MUSATOV, V. L.: *Předvestniki burí*: Politické procesy v Vostočnoj Jevrope (1956–1981). Moskva 1996, s. 54 n.)

19 Špionážní informace s označením nejvyššího utajení („zvláštní složka“) byla podle zavedeného pořádku dávana na Chruščovův stůl a na jeho pokyn se s ní „kolem dokola“ seznamovali členové předsednictva ÚV a další osoby z vedení strany.

živlů“ auložilo KGB zjednat pořádek ve studentském prostředí, kde se šířily protesty, mimo jiné i proti sovětské vojenské intervenci v Maďarsku.²⁰ A v prosinci téhož roku bylo přijato usnesení o tajném dopisu všem stranickým organizacím nazvaném O zesílení politické práce stranických organizací mezi masami a o zamezení výpadů protisovětských nepřátelských živlů.²¹

Pozpracování plánu činnosti a přijetí rozhodnutí mohl Kreml již 4. listopadu při posuzování otázky O operacích a situaci v Maďarsku ve třetím bodu konstatovat: „Aktivněji se zapojit do pomoci Egyptu. Promyslet řadu opatření...“²²

V řadě mezinárodních krizí ve východní Evropě v 50. až 80. letech zaujímá maďarská krize zvláštní místo, neboť důležitou úlohu v jednání SSSR sehrál vývoj událostí v jiné části světa – na Blízkém východě. V měřítku světové politiky lze hovořit dokonce o určitém „propletení“ těchto krizí, o vzájemném ovlivnění. Z hlediska reakce sovětského vedení je však maďarská krize typická (NDR v roce 1953, Československo v roce 1968). Potlačení revoluce v Maďarsku mělo významné důsledky i pro politiku SSSR a jeho vzájemné vztahy se zeměmi sovětského bloku v tom, že „utvrzovalo“ po potlačení povstání ve východním Berlíně válečný scénář řešení krizí jako jeden z typických přístupů.²³

Mnozí badatelé, kteří v literatuře o suezské krizi hodnotí roli Sovětského svazu, ji považují za málo významnou, neboť Kreml byl příliš zaujat maďarskou otázkou. Prohlášení sovětské vlády z 5. listopadu varující představitele Anglie a Francie před možností „jaderné raketové“ reakce na pokračování jejich agrese v Egyptě je chápáno jako politický bluf. Ve skutečnosti to tak bylo, ale nedoceňuje se něco jiného. Pokus západních mocností o vojenské řešení suezské krize do jisté míry zmírnil negativní následky potlačení maďarské revoluce pro SSSR, třebaže mezinárodní komunistické hnutí, zejména v západní Evropě, i tak utrpělo značné ztráty.²⁴ Kreml však při řešení suezské krize nezávisle na skutečném vlivu nesporně získal. Umožnilo mu to pokládat zastavení válečných akcí v Egyptě za „příklad uskutečňování leninské politiky v mezinárodních záležitostech“.²⁵ Lze tvrdit, že když v Moskvě vyhlašovali, že agrese v Egyptě byla zastavena jejich zásluhou, nebylo to jen z důvodů propagandy, ale upřímně tomu věřili. Svědčí o tom mimo jiné hodnocení výsledků suezské krize na plénu v červnu roku 1957, které pronášeli různí řečníci podporující Chruščova. Oceňovali je jako příklad úspěšné politiky „demaskování imperialistů“, která pomohla „odhalit“ politiku USA a získat „přátele“, především v Egyptě a arabských zemích. To se tvrdilo v poměrně úzkém kruhu sovětské elity. Chruščov dokonce prohlašoval, že „zahraničněpolitické kroky ÚV naší strany v období francouzsko-izraelské agrese a kontrarevolučního puče v Maďarsku zabránily nebezpečí vzniku nové

20 *Istoričeskij archiv*, (1996), č. 3, s. 112.

21 *CChSD* – f. 89, op. 6, d. 1–7, xerokopie.

22 *Istoričeskij archiv*, (1996), č. 3, s. 111.

23 O typologii krizí ve východní Evropě a reakci SSSR viz řadu zajímavých postřehů ve stati amerického historika Marka Kramera – KREJMER, M.: *Krizisy v otnošenijach SSSR so stranami Vostočnoj Jevropy 1948–1984: Ispol'zovaniye novych dannych*. In: *Cholodnaja vojna – novyje podchody i dokumenty*. Moskva 1995, s. 127–145.

24 *Viz např. Kompartija Velikobritanii i vengerskij krizis 1956 goda: Dokumenty iz fondov CChSD*. In: *Istoričeskij archiv*, (1995), č. 1.

25 *Poslednjaja „antipartijnaja gruppa“: Stenografičeskij očetč ijuňskogo (1957 g.) plenuma CK KPSS*. In: *Istoričeskij archiv*, (1994), č. 2, s. 5.

světové války“.²⁶ V této chvíli Chruščovovi ani jeho oponenti nevyčítali činnost v době suezské krize, ačkoli v říjnu 1964, když byl zbavován moci, mu připomněli i Egypt, na což Chruščov odpověděl, že „na to byl a je dodnes hrdý“.²⁷ Že se Sovětský svaz ne náhodou cítil být „vítězem“ v této krizi, o tom svědčí i skutečnost, že se blízkovýchodní směr aktivní zahraniční politiky SSSR poté upevnil a Kreml získal nemalý vliv v řadě arabských zemí. Nakonec se ovšem jako prozíravější ukázal být Allan Dulles. Ve vystoupení na zasedání Rady národní bezpečnosti v lednu 1956 prohlásil, že zatažení SSSR do politiky blízkovýchodního regionu povede k jeho velkým finančním ztrátám a Sovětský svaz získá převahu nad USA pouze ve střednědobé perspektivě.²⁸

Na závěr bychom rádi zdůraznili, že příklad vzájemného ovlivňování dvou mezinárodních krizí znovu potvrzuje perspektivnost srovnávacího zkoumání krizí a mezinárodních konfliktů období „studené“ války, jejich zkoumání v širokém kontextu mezinárodní politiky. Domníváme se, že zdaleka nejsou vyčerpány ani možnosti zkoumání různých aspektů dějin maďarské revoluce. Dobrou perspektivu, včetně využití archivních dokumentů, mají témata jako mezinárodní kontext maďarských událostí, jejich důsledky pro mezinárodní komunistické hnutí, reakce sovětské společnosti na maďarské události a mnohé jiné.

Z ruštiny přeložil Ctirad Kučera.

---

26 *Tamtéž*, s. 40.

27 Záznam vzpomínek A. N. Šelepina na zasedání v říjnu 1964 ve sborníku *Něizvestnaja Rossija*. Moskva 1992, s. 283.

28 *Suez 1956: The Crisis and its Consequences*, s. 194.

Souvislost suezské a maďarské krize v roce 1956

Scénář Macmillanův a scénář Molotovův¹

Daniel F. Calhoun

Jeden z odborníků pro studium sovětsko-maďarských vztahů² nedávno rozhodně tvrdil, že historikové musí nyní přijmout verzi, podle níž se o maďarské revoluci roku 1956 rozhodovalo na světové scéně a že její porážka byla produktem mezinárodní politiky.

Ano, ale... Existuje také alternativní možnost: že totiž byla jak produktem vnitřní politiky, tak mezinárodněpolitického soupeření. Vyjádřím-li svou tezi úmyslně co nejprovokativněji, zní takto: muži, kteří nesli největší zodpovědnost za to, že Nikita Chruščov změnil své mínění a poslal 4. listopadu 1956 své tanky zpět do Budapešti, byli dva – Harold Macmillan a Vjačeslav Molotov. Macmillan vehnal Edena do války o Suez, ač si Eden nebyl zcela jist, že ji chce, a tím poskytl Molotovovi příležitost vynutit si na Chruščovovi válku o Maďarsko, o níž si také Chruščov nebyl jist, že ji chce.

Macmillan byl nejneústupnějším „jestřábem“ ve věci Suezu mezi členy Edenova kabinetu, velmi horlivě přesvědčoval ostatní, že je nezbytné použít proti Gamalu Abdulu Násirovi vojenské prostředky a potrestat ho za znárodnění Společnosti Suezského průplavu. Zdá se, že Eden počátkem října váhal a byl málem ochoten přijmout některou formulaci z indického návrhu na mírové urovnání konfliktu; tehdy prý Macmillan pohrozil rezignací a pádem celé vlády, jestliže kabinet upustí od svého válečného plánu.³ „Nebýt Macmillanova urputného podněcování, ostatní členové kabinetu by byli jistě našli způsob, jak zachránit nemocného premiéra před jeho vlastní pošetilostí.“⁴

---

1 Referát přednesený na mezinárodní konferenci *Hungary and the World, 1956: The New Archival Evidence* (Maďarsko a svět v roce 1956 ve světle nových archivních pramenů), konané v Budapešti 26.–29. září 1996, přepracoval autor pro časopis *Soudobé dějiny*.

2 Csaba Békés.

3 CARLTON, D.: *Anthony Eden: A Biography*. London, Allen Lane 1981, s. 425 n.

4 CALHOUN, D. F.: *Hungary and Suez, 1956: An Exploration of Who Makes History*. Lanham, MD, University Press of America 1991, s. 252.

A tak Eden nakonec odmítl alternativu míru, dohodami s Francouzi a Izraelem dokončil vojensko-strategické přípravy a 30. října 1956 dal Násirovi pouhých dvanáct hodin na to, aby vyklidil prostor Suezského průplavu a předal jej anglo-francouzským invazním silám. Všechny světové tiskové agentury již 31. října hlásily, že dojde k okamžitému obnovení vlastnictví Suezského průplavu. A opravdu, jak oznamovaly *The Times* v Londýně, spojenecké síly již „zaujaly klíčové pozice ... v Port Saidu, Izmailii a Suez“, celý průplav měl být pod jejich kontrolou do 24 hodin.

Je docela možné, že tuto falešnou informaci dostali i v Sovětském svazu. Zdá se, že nikdo z jeho vedoucích státníků nepochyboval o tom, že Násirovy dny jsou sečteny. Sověti na jeho záchranu zřejmě nic nepodniknou, řekli představitelé sovětského vedení syrskému prezidentovi Šukrí al-Kuwatlímu v Moskvě při příležitosti jeho státní návštěvy SSSR. Al-Kuwatlí naléhal, aby jednali. „Ale co můžeme dělat?“ ptal se Nikita Chruščov. Rusko nebude riskovat třetí světovou válku jenom proto, aby zachránilo Suez. Násir by se měl pokusit uzavřít mír se Spojeným královstvím a s Francií na základě co nejpříjemnějších podmínek – a to tak rychle, jak to jen půjde. Odpor je pravděpodobně zcela marný. Takové jsou prostě geopolitické reality.⁵

Zdá se, že Chruščov považoval za nezbytné vzdát se zvláštních pozic, které měla doposud Moskva v Egyptě, a že byl současně ochoten vzdát se zvláštního postavení Moskvy v Maďarsku. Předsednictvo ÚV KSSS bylo, jak to velmi výmluvně ukázaly nedávno publikované Malinovy záznamy o jednáních sovětských vůdců, rozděleno v otázce, jak s Maďarskem zacházet; ve dnech 28. až 30. října se rozhodli pokusit se uzavřít s Imre Nagyem a jeho společníky nějaký kompromis.⁶ Takzvaná Deklarace vlády SSSR o zákla-dech rozvoje a dalšího upevnění přátelství a spolupráce mezi Sovětským svazem a ostatními socialistickými státy formálně vyjadřovala ochotu KSSS nově uspořádat vztahy se všemi východoevropskými závislými státy.⁷ Předsednictvo ÚV KSSS schválilo tento dokument 30. října. Partnerům Moskvy ve Varšavské smlouvě deklarace slibovala „úplnou rovnoprávnost“, „politickou nezávislost a suverenitu“ a absolutní „nevmešování kteréhokoliv státu do vnitřních záležitostí jiného státu“ v koalici. V případě Maďarska dokument uznával, že „další přítomnost sovětských vojenských jednotek v Maďarsku by mohla sloužit jako záminka pro další zhoršování situace“, a Moskva byla proto ochotna jednat o stažení všech svých vojenských jednotek ze země. Sám Chruščov Maďarům takové jednání slíbil v telefonickém rozhovoru, který si Nagyovi stoupenci nahráli na magnetofonový záznam.⁸

5 HEIKAL, M.: *Sphinx and Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Arab World*. London, Collins 1978, s. 70 n.; též: *Nasser: The Cairo Documents*. London, New English Library 1973, s. 107 n.; SADAT, A.: *In Search of Identity*. London, Collins 1978, s. 145–147.

6 Vedoucí organizačního oddělení ÚV KSSS Malin požíval záznamy o jednání politbyra. Citováno podle: BÉKÉS, C. – BYRNE, M. – OSTERMANN, CH. F.: *The Hidden History of Hungary 1956: A Compendium of Declassified Documents*. Compiled for the Institut of the History of the 1956 Hungarian Revolution [Budapest] and The National Security Archive [Washington], 1996. Citován je dokument č. 4, Working Notes from the Session on 28 October 1956. Viz též CHRUŠČOV, N. S.: *Mír bez oružija – mír bez vojn*. 2 sv. Moskva, Gosudarstvennoje izdatelstvo političeskoj literatury 1960, sv. 2, s. 417–422.

7 Text je otištěn in: *Pravda*, (31.10.1956).

8 KIRALY, B.: Hungary's Army: Its Part in the Revolt. In: *East Europe* VII, č. 6 (June 1958), s. 15.

První tajemník KSSS udělal všechno možné pro to, aby přesvědčil Západ, že nevidí nutnost dalšího použití síly v Maďarsku. Dne 29. října řekl americkému velvyslanci Charlesu Bohlenovi, že tamější problémy má na svědomí „klika Rákosi–Gerö“, která vnutila Maďarsku „stupidní policejní diktaturu“.⁹ Imre Nagy je „odvážný člověk“, kterého Chruščov „zná a důvěřuje mu“ a který dokáže napravit vzniklé škody. A dokonce, i kdyby se Nagy rozhodl přeměnit Maďarsko v „druhé Finsko“, neutrální v zápase Východu se Západem, „neměl bych námitek“, prohlásil Chruščov.

Jistě, to vše byla jen pouhá slova, ale fakta na místě událostí, v Budapešti, se zdála potvrzovat dobré úmysly Moskvy. Sověti začali stahovat své jednotky z hlavního města Maďarska 29. října, téhož dne, kdy také sovětské „poradci“ přidělení k maďarské armádě překotně opouštěli své luxusní byty, balili šperky, kožeshiny a jiná zavazadla a rozjeli se na vojenská letiště, aby stihli nejbližší lety do Moskvy.¹⁰ Exodus pokračoval 30. října a město bylo úplně vyklizeno krátce po poledni 31. října, když z něj odtáhly poslední hřmotící sovětské tanky. Americký *chargé d'affaires*, udivený událostmi, odeslal do Washingtonu zprávy o „dramatické změně ze dne na den“. Sděloval, že bojovníci za svobodu nyní kontrolují celé okolí Budapešti, o něž dříve zápasili. Maďarská revoluce triumfovala: byla „historickým faktem“.¹¹

Nikita Chruščov strávil noc z 30. na 31. říjen rozhovorem s Liu Šao-čchim, Mao Ce-tungovým zvláštním emisarem; hovořilo se o předběžném rozhodnutí předsednictva ÚV KSSS neinterventovat. Jak dokazují Malinovy záznamy, toto rozhodnutí bylo ve shodě s návrhy, které původně předložila čínská strana.¹² Avšak nakonec, možná pozdě večer 30. října – Malinovy poznámky nejsou v určení času zcela přesné – Číňané pozvolna upustili od svého předchozího postoje a naznačili, že by byli nakonec ochotni sovětskou intervenci schválit. Oba muži zvažovali jednu i druhou alternativu téměř celou noc, jak později vzpomínal Chruščov.¹³ Liu, kterého sovětský první tajemník popisoval jako „muže velké zkušenosti a prestiže“, souhlasil s tím, že intervence možná nebude nezbytná. Argumentoval, že maďarští dělníci snad zvládnou své záležitosti sami, bez sovětské pomoci a vedení – a Chruščov s ním zprvu souhlasil. Avšak přesvědčivé byly i argumenty ve prospěch druhé alternativy, a tak oba muži měnili názor na to, co dělat („ani nevím kolikrát“, přiznal později Chruščov). Dokonce telefonovali vícekrát i Maovi, aby ho požádali o radu a získali jeho souhlas s rozhodnutím, k němuž nakonec dospěli. Chruščov později řekl, že se zdálo, že Mao byl ochoten přijmout jedno i druhé řešení. „Poslední“ závěr z ranních hodin 31. října byl formulován takto: přidržet se deklarace a neinterventovat.

9 Bohlen Dullesovi, 30.10.1956, ve fondu Dwight D. Eisenhower, Papers as President of the United States [Ann Whitman File], *Eisenhower Library*, Abilene Kansas, Dulles–Herter, Box 6, opakuje se také v depeši Haytera britskému ministerstvu zahraničí, 29.10.1956, FO 371/122378 a 122386, Public Record Office (London).

10 KIRALY: Hungary's Army, s. 3–14.

11 Barnes Dullesovi, 31.10.1956 (dva telegramy). *Eisenhower Library*, Eisenhower Papers, Dulles–Herter, Box 6.

12 BÉKÉS – BYRNE – OSTERMANN: *The Hidden History of Hungary 1956*, dokument č. 5: Working Notes on the Session of the CPSU CC Presidium, 30 October 1956.

13 [KHRUSHCHEV, N. S.]: *Khrushchev Remembers*. Vydal a přeložil Strobe Talbott. London, André Deutsch 1971, s. 417–419.

Předsednictvo ÚV KSSS se mělo podle plánu sejít „během dopoledne“ téhož dne. V té době již vypršelo anglo-francouzské ultimátum ve věci Suez a telegrafické agenturní zprávy hovořily vesměs o tom, že spojenecké invazní síly jsou již v zóně průplavu nebo se právě chystají v ní vylodit. Násir byl blízky pádu, a jakmile by byl jednou svržen, jeho sovětsí sponzoři by ztratili poslední zbytek důvěryhodnosti, kterou kdy měli jako mocenský faktor na Blízkém východě. Nagyovo vyhlášení maďarské nezávislosti by současně mohlo signalizovat začátek konce moskevské hegemonie ve východní Evropě. Právě takový scénář předvídal Vjačeslav Molotov již před více než rokem.

Molotov představoval kontinuitu sovětské zahraniční politiky. Specializoval se na tomto poli po více než tři desetiletí a osobně řídil ministerstvo zahraničí plnou polovinu této doby. Podle jeho názoru bylo pro SSSR šlenstvím vázat se příliš těsně na politiky Násirova typu v neangažovaných zemích tehdejšího světa.¹⁴ Jejich vášnivý nacionalismus měl podle Molotova z ideologického hlediska osudnou vadu, protože popíral ústřední význam třídního boje. Od svých patronů žádali příliš mnoho a na oplátku dávali příliš málo. Z geografického hlediska působili v oblastech, kde Západ mohl užít své síly velmi efektivně, zatímco SSSR nikoli. Molotov cítil, že mnohem naléhavějším zájmem Moskvy je udržet svou nadvládu nad východoevropskými satelity. Největší hrozbu sovětské hegemonii v této oblasti spatřoval v „titoismu“, někdy definovaném jako „národní komunismus“, tedy v jakémsi mlhavém reformismu toho druhu, jaký právě navrhoval Imre Nagy pro Maďarsko.

„Žádná dobrodružství a žádné ústupky“, takovým heslem by asi mohl Molotov shrnout svou diplomacii.¹⁵ Vystupoval rozhodně proti experimentům s tak nebezpečnými diplomatickými iniciativami, jako byly dodávky zbraní plukovníku Násirovi. Stejně rezolutně ovšem trval na základních principech sovětské zahraniční politiky, které vydržely prověrku času, k nimž patřila i neústupnost vůči drzosti, jakou projevil maršál Tito. Chruščov však prosadil v obou otázkách svou politiku, a 20. sjezd KSSS v únoru 1956 potvrdil a dovršil Molotovovu porážku. Antiimperialismus Egypta si vysloužil obzvláštní pochvalu a „jugoslávská cesta k socialismu“ byla sjezdem uznána za stejně legitimní jako Maova cesta v Číně. Tito byl pozván do Moskvy a zahrnut zde lichočkami, slavnostními hostinami a chvalozpěvy jako žádný jiný šéf státu, který kdy navštívil toto město od Stalinovy smrti.

Molotov si sice stále ještě udržoval své místo v předsednictvu strany, po 20. sjezdu však musel opustit ministerstvo zahraničí. Nejvýznamnější, klíčová diplomatická rozhodnutí činil nadále jen samotný Chruščov, který se občas ani nenamáhal, aby od svých kolegů získal souhlas pro své záměry.¹⁶ Když však s ostatními členy předsednictva – mezi nimi Molotov – 31. října dopoledne pokračoval v jednání o zahraniční politice, musel první tajemník počítat s tím, že bude volán k odpovědnosti a že bude muset předsednictvu

14 Pro dokumentární shrnutí Molotovových postojů v zahraniční politice viz velmi užitečné publikace: RA'ANAN, U.: *The USSR Arms in the Third World: Case Studies in Soviet Foreign Policy*. Cambridge, MA, The M.I.T. Press 1969, s. 86–129; CONQUEST, R.: *Power and Policy in the U.S.S.R.: The Study of Soviet Dynasties*. London, Macmillan Co. Ltd. 1961.

15 Tato charakteristika Molotovovy politiky pochází od Conquesta, *Power and Policy*.

16 Například Chruščov zřejmě sám, bez konzultace se členy předsednictva, rozhodl o vyslání vojenských jednotek do Budapešti v noci z 23. na 24. říjen. Viz KRAMER, M.: Hungary and Poland, 1956: Khrushchev's CPSU Presidium Meeting on East European Crises, 24 October 1956. In: *Cold War International History Project Bulletin*, sešit 5 (jaro 1996), s. 52.

vysvětlit, jak se stalo, že dokázal svou politikou ztratit – jak se tehdy zdálo – současně Maďarsko i Egypt.

Nejsnazším východiskem pro Chruščova zřejmě bylo svést vinu za všechny tyto nesnáze na imperialisty a změnit názor na řešení situace v Maďarsku, aby tam zmařil machinace imperialistů. Potom řekne, že Británie a Francie využily „zmatku v socialistickém táboře“, aby se pokusily „vnutit svou vůli Egyptu“. ¹⁷ Byl si jist, že jejich agenti aktivně působili také v Maďarsku. Nemohlo být „pouhou náhodou“, že obě krize propukly současně. A tak tedy Sovětský svaz musí v Maďarsku intervenovat, argumentoval Chruščov. Byl to „nejvyšší akt proletářské solidarity“ a „svatá internacionální povinnost“ Moskvy.

Podle Malinových záznamů použil Chruščov na zasedání předsednictva dopoledne 31. října právě tyto argumenty. ¹⁸ Musíme v Maďarsku obnovit pořádek, řekl. Nebudeme-li jednat, imperialisté využijí naší zdánlivé slabosti – nejen že bychom jim přenechali Egypt, ale ještě bychom jim odevzdali Maďarsko. Strana by tím utrpěla vážnou ztrátu prestiže. Jeho kolegové rychle rozhodli, že pokud SSSR nezasáhne v Maďarsku, „mohla by dočasně zvítězit kontrarevoluce“, a jestliže by „NATO zapustilo kořeny uprostřed socialistických zemí“, dostal by se zbytek socialistického společenství – dokonce i sám Sovětský svaz – do vážného ohrožení. Jde proto o „historický krok“, o „klíčovou volbu“. Rozhodnutí pro intervenci bylo „jednomyslné“. ¹⁹ Členové předsednictva odjeli na letiště Vnukovo, aby o tom informovali soudruha Lia. Nepřel se s nimi. Pokud ho jejich nerozhodnost pobavila, nechal si to pro sebe. Vyjádřil souhlas s tím, že „nám všem jde o blaho maďarské dělnické třídy a o budoucnost maďarského lidu“. ²⁰ Neptal se, zda snad politická budoucnost Nikity Chruščova nebyla faktorem, který hrál roli při změně rozhodnutí.

A tak suezská operace, kterou si domácí politické ohledy doslova vynutily na Edenovi, donutila Nikitu Chruščova, který rovněž čelil domácímu politickému tlaku, aby změnil svůj názor na maďarský problém a nařídil návrat tanků do Budapešti. Tak zní argumentace této stati, tak vidím průběh událostí. Je to zajisté hypotéza, kterou lze hájit, dokonce snad velmi pravděpodobná hypotéza, nikoli však prokázaný historický fakt.

Většina badatelů, jak se zdá, dospěla k názoru, že sovětské rozhodnutí přimět k poslušnosti svůj satelit silou bylo přijato, protože v Moskvě byli přesvědčeni, že maďarští soudruzi nejsou už schopni udržet kontrolu v zemi a že by fašistické „výtržnické elementy“ mohly Maďarsko zatáhnout do imperialistického tábora. Poslední zpráva Anastase Mikojana a Michaila Suslova, dvou zástupců předsednictva ÚV KSSS vyslaných do Budapešti, opravdu takovou děsivou možnost naznačovala. ²¹ Je však příznačné, že předsednictvo potvrdilo svou dosavadní smířlivou politickou linii i poté, co tuto katastrofickou zprávu

17 CHRUŠČOV, N. S.: *K pobedě v mirnom sorenovanii s kapitalizmom*. Moskva, GIPL 1959, s. 205–207.

18 BÉKÉS – BYRNE – OSTERMANN: *The Hidden History of Hungary 1956*, dokument č. 6, Working Notes from the CPSU CC Presidium Session, October 31, 1956.

19 Díky tzv. Jelcinovým dokumentům máme nyní k dispozici dvojnásobný text rezoluce. Resolution of the Presidium of the Central Committee About the Situation in Hungary, [Protokol 49], ze dne 31.10.1956, *Centër chraněnija sovremennoj dokumentacii (CChSD)*, f. 89, per. 45., dok. 15, překlad Johanna Granville. In: *Cold War International History Project Bulletin*, sešit 5 (jaro 1995), s. 32.

20 *Khrushchev Remembers*, s. 419.

21 Zpráva Mikojana a Suslova, 30.10.1956, *CChSD*, f. 89, per. 45, dok. 12, překlad Johanna Granville. In: *Cold War International History Project Bulletin*, sešit 5 (jaro 1995), s. 32.

přijalo, a hlasovalo pro otištění deklarace, v níž se vyhlášoval záměr upravit nově vztahy se členy Varšavské smlouvy, především s Maďarskem.

V Maďarsku se 31. října nestalo nic, co by ospravedlnilo tak drastický posun v politice, jakým bylo rozhodnutí, které předsednictvo KSSS na svém zasedání toho dne odhlasovalo. Naopak, Budapešť byla dne 31. října mnohem klidnější než o den dříve a Nagy, jak se zdálo, měl kontrolu nad zemí větší než kdykoliv předtím. A pokud by sovětští vůdci skutečně stáli o nejnovější důvěrné zprávy o událostech v Maďarsku od důvěryhodných a očitých pozorovatelů, byli by odložili rozhodnutí intervenovat až do chvíle, kdy se Mikojan a Suslov vrátí domů.

Nečekali. Předsednictvo se rozhodlo dokonce dříve, než se Mikojan a Suslov vrátili z Budapešti.²² Zdá se, že soudruzi necítili potřebu klást jim jakékoli další otázky o poměrech v Maďarsku. Možná že opravdu nebyly relevantní. Možná že mnohem více záleželo na událostech na Blízkém východě. Chruščov, který stál tváří v tvář domněle neodvratné ztrátě v Egyptě, usoudil, že si nemůže dovolit druhou ztrátu v Maďarsku. Politická cena, kterou by ho to doma stálo – v zádech s Molotovem halasně upozorňujícím, jak špatně první tajemník řídil zahraniční politiku – byla větší, než byl Chruščov ochoten zaplatit. Není to jediná možná interpretace toho, co se stalo v Moskvě 31. října, je však zdaleka nejpravděpodobnější.

Z angličtiny přeložil Vojtěch Svátek.

---

22 GATI, CH.: Imre Nagy and Moscow, 1953–56. In: *Problems of Communism*, 35, č. 3 (May–June 1986), s. 45; *Khrushchev Remembers*, s. 417.

Egyptská karta v sovětské politice v roce 1956

Jan Wanner

Navzdory časovému odstupu je sovětská politika v Egyptě, která shodou okolností kulminovala ve stejné době, kdy SSSR silou potlačoval revoluční vzepětí v Maďarsku, dosud opravdu málo spolehlivě zdokumentována. Ačkoli k „maďarským událostem“ byly některé prameny uvolněny alespoň formou výtahů či časopiseckých regist, ty části rozhodovacích protokolů sovětských orgánů, které se týkaly Egypta a suezské krize, zůstávají nadále nepřístupné, třebaže nepochybně byly projednávány souběžně s maďarskou krizí. Úkolem této studie je proto shrnout dosavadní znalosti a naznačit základní směry, kudy by se mělo další bádání a pramenné pátrání ubírat. Regionální souvislosti přitom omezíme na minimum nutné pro pochopení celé věci.

Předehra

První náznaky možné spolupráce Sovětského svazu se zastánci neutrálních postojů vůči vojensko-politickým blokům lze datovat ještě do sklonku Stalinovy éry. Tehdy šlo hlavně o kontakty s Indií při diplomatickém manévrování v průběhu korejské války.¹ Proces otevírání se vůči rozvojovým zemím v širším smyslu slova se však rozeběhl až po Stalinově smrti v roce 1953, byl ani tady nešlo o změnu doktríny. Stalin k takové změně totiž žádný mandát neposkytl a nové „kolektivní vedení“ nemělo dost autority k tak dalekosáhlé inovaci. Ministr zahraničí Vjačeslav M. Molotov navíc odmítal opustit zaběhnutou koncepci „dvou táborů“ ve prospěch nejistého flirtování s antikomunistickými neutrály. Členové Chruščovovy frakce se proto zprvu omezili jen na změnu atmosféry ve vztazích se zeměmi Asie a Afriky, které byly oficiálně zahrnovány do takzvané zóny míru. Bezprecedentní návštěvy dvojice Chruščov–Bulganin v Indii, Barmě a Afghánistánu byly v tomto ohledu prvními, byť omezenými vlašťovkami při poskytování sovětské hospodářské pomoci nekomunistickým zemím.²

---

1 STUECK, William: *The Korean War: An International History*. Princeton, NJ 1995, s. 376 nn.

2 SEGESVARY, Viktor: *Le réalisme khrouchtchévien*. Neuchatel 1968, s. 129–154.

Na Blízkém východě byl však SSSR dlouho neúspěšný. Jeho prvotní orientace na levicový vývoj v Izraeli nevyšla, Moskvě se nepodařilo začlenit se ani do skupiny čtyř garantů arabsko-izraelské linie příměří po válce v letech 1948–49 a v květnu 1950 byli Sověti vyřazeni i z britsko-francouzsko-americké deklarace zaručující rovnováhu zbrojních dodávek poskytovaných Izraeli a jeho arabským sousedům.³ Tento dokument navíc obsahoval požadavek na uznání Státu Izrael Araby, což Egypt, usilující o likvidaci britských základen kolem Suezského průplavu, odmítl a postavil se do čela radikálního křídla uvnitř Ligy arabských států. Když Káhira roku 1951 jednostranně zrušila britsko-egyptskou dohodu z roku 1936 a odmítla britské nabídky na účast v *Middle East Defense Organization* (MEDO), Moskva poprvé tomuto postupu aplaudovala, ale poté co Organizace svobodných důstojníků svrhla v červenci 1952 krále Farúka, převládly obavy z vystřídání britského vlivu vlivem americkým.

Násirova vláda sice podepsala v říjnu 1954 dohodu o ukončení všech dosavadních vazeb vůči Velké Británii, v SSSR však panovalo po jistou dobu přesvědčení, že nová garnitura je ještě „méně účinnou antiimperialistickou silou“, než jakou představovali Farúkoví ministři. Dokument totiž předpokládal nejen britskou evakuaci do dvaceti měsíců, ale také možnost návratu britských sil při útoku třetí strany na kteroukoli arabskou zemi nebo Turecko.⁴ Situace se však dramaticky změnila během následujících šesti měsíců, kdy se Britové s americkou pomocí soustředili na vytváření vojenského seskupení ze země takzvaného severního pásma (Turecko, Írán, Pákistán), k nimž se pak jako jediná arabská země připojil Irák (platnost britsko-irácké smlouvy totiž končila v roce 1957). Sérií dohod tak vznikl po únoru 1955 nejen známý Bagdádský pakt, ale i zájmové společenství Egypta a SSSR.

Pro Moskvu byla tato aliance klasickým projevem politiky „obkličování“, článkem řetězu, který spojoval NATO a SEATO, oblastí, z níž mohly bombardéry s jadernými pumami snadno zasáhnout sovětské území. Protože byl pakt koncipován jako „otevřený“, začaly se země Středního východu polarizovat kolem Bagdádu a Káhiry, která se stala pod Násirovým vedením centrem protizápadního arabského nacionalismu a panarabských sjednocovacích snah. Moskva a Káhira teď měly řadu společných cílů – nedovolit ostatním arabským zemím, aby přistoupily k Bagdádskému paktu, podlomit pozici Iráku jako potenciálního vůdce prozápadních arabských států a zlikvidovat zbytek západních vojenských základen v arabském světě.⁵

Nová orientace egyptského režimu přinesla i změny v poměru k Izraeli. Zatímco po válce z let 1948–49 byl počet incidentů na hranicích s arabskými sousedy omezený a menší teroristická činnost přicházela hlavně z Jordánska, v letech 1953–54 zesílila tato aktivita především z pásma Gazy, která byla pod egyptskou kontrolou. Incidenty vyvrcho-

3 Text trojstranné deklarace viz *A Select Chronology and Background Documents Relating to the Middle East*. Committee on Foreign Relations U.S. Senate, Washington 1969, s. 131. Širší pozadí sovětsko-izraelských vztahů v této fázi zachycuje např. DAGAN, Avigdor: *Moscow and Jerusalem: Twenty Years of Relations between Israel and the Soviet Union*. London 1970.

4 HORELICK, Arnold: *Soviet Policy in the Middle East*. In: HAMMOND, Paul Y. – ALEXANDER, Sidney S.: *Political Dynamics in the Middle East*. New York 1972, s. 561.

5 BELL, Bowyer: *Israel and the Arabs since 1946*. Englewood Cliffs, NJ 1969, s. 279; ABADI, Jacob: *Britain's Withdrawal from the Middle East: 1947–1971*. Princeton, NJ 1982, s. 149.

lily v roce 1955, kdy Izraelci podnikli výpad do samotného města Gaza, leč operace fidajínů přesto dál pokračovaly.⁶

Spolu s rostoucím napětím na izraelsko-egyptské hranici narůstaly také třenice Násira s Velkou Británií a Francií, neboť i po odchodu britských jednotek ze země trvaly spory o správu Suezského průplavu, o egyptskou podporu alžírských povstalců, o budoucí postavení Súdánu, o postoj Káhiry k hášimovským režimům v Iráku a Jordánsku atd. To vše komplikovalo egyptské zahraniční vztahy a nutilo zemi posílit vojenské výdaje. Násirovy žádosti o dodávky britských a amerických zbraní však zůstávaly s odvoláním na trojstrannou deklaraci z roku 1950 nevyslyšeny. To byla doslova ideální šance k tomu, aby Moskva vstoupila do hry, i když se zatím ještě skryla za československou zástěrku.⁷

Takzvaná československo-egyptská dohoda oznámená 27. září 1955 (přesné datum podpisu není dodnes známo) byla sovětským debutem na arabské politické scéně, prvním krokem v dlouholetém vývoji, který učinil ze Sovětského svazu nakonec hlavního zbrojního dodavatele mnoha arabských zemí.⁸ Protože šlo také o dosud bezpříkladnou vojenskou aktivitu mimo komunistický blok, Západ to pochopil nejen jako protitah vůči Bagdádskému paktu, ale i jako pokus o narušení křehké rovnováhy mezi Východem a Západem, tak jak se vytvořila po korejské válce. Trojstranná deklarace z roku 1950 se stala cárem papíru a v oblasti začalo nové zbrojní soupeření, které nemohlo zůstat bez záporného vlivu na znovu se aktivizující arabsko-izraelský konflikt.

Sověti přitom sáhli k narušení regionálního *statu quo* do značné míry díky neznalosti spleťtých místních poměrů, deformovaných ideologickým prizmatem. To, co se zde z jejich hlediska nabízelo, byl spíše globální zisk v podobě postupného přetahování „neangažovaných“ nacionalistických politiků na vlastní stranu, aniž by k tomu bylo třeba vyvolat napětí mezi bloky. Celý postup byl ostatně provázen smířlivými gesty (rakouská státní smlouva a odchod sovětských vojsk ze země roku 1955, ženevský summit na sklonku roku 1955 a podobně). Západ musel v každém případě přiznat zřetelnou změnu v chování SSSR, a to oživilo naděje na jistý *modus vivendi*.⁹

Důvody, které Moskvu vedly, byly tedy prioritně mocenské a nikoliv ideologické. V té době si SSSR nečinil žádné iluze o povaze egyptského režimu, připouštěl však, že by radikální arabský nacionalismus mohl podlomit „reakční“ arabské monarchie spojené se západními velmocemi. V tomto smyslu byla egyptská revoluce označena jako „antifeudální“ a její protizápadní postoje byly odvozovány z industrializačních snah domácího egyptského kapitálu.¹⁰ Sověti si až do roztržky kolem financování Velké asuánské přehrady

6 TEVETH, Shabtai: *Moshe Dayan: Politiker, Soldat, Legende*. Hamburg 1973, s. 281–310. Odezva, jakou to vyvolalo v izraelském vedení, viz BAR-ON, Mordechai: *The Gates of Gaza: Israel's Road to Suez and Back, 1955–1957*. New York 1994, s. 37–56.

7 CONFINO, Michael – SHAMIR, Shimon eds.: *The USSR and the Middle East*. Jerusalem 1973, s. 223; HEIKAL, Mohammed H.: *Cutting the Lion's Tail: Suez through Egyptian Eyes*. London 1986, str. 76 n.

8 Násirův důvěrník M. H. Heikal výslovně konstatuje, že jednání byla od počátku vedena přímo s Rusy, nejprve v Káhiře, a pak pokračovala z důvodu utajení v Praze. Žádní čs. účastníci těchto rozhovorů nejsou známi. Viz HEIKAL, Mohammed: *Sphinx und Kommissar: Der sowjetische Einfluß in der arabischen Welt*. Frankfurt a/M. 1980, s. 64–69.

9 MC LAURIN, R. D. – MUGHISUDDIN, Mohammed – WAGNER, Abraham R.: *Foreign Policy Making in the Middle East*. New York–London 1977, s. 20–31.

10 MIRSKIJ, G.: Novaja revolucija v OAR. In: *Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija*, č. 1 (Janvar

nedělali iluze, ani pokud šlo o Násirovu déletrvající spolehlivost jako spojence, a s jeho režimem proto nespojovali své dlouhodobé strategické plány. Myšlenka na vybudování sovětského širokomořského loďstva, prosazovaná ministrem válečného námořnictva admirálem N. G. Kuzněcovem, byla v roce 1953 zamítnuta, její obhájce skončil o dva roky později ve výslužbě, a znovu vyplula na povrch až o deset let později.¹¹

Rozsah smlouvy s Egypty byl však přesto šokující, byť – jak ještě uvidíme – šlo zřejmě o kompromis mezi egyptskými požadavky a sovětskou ochotou vyhovět jim. I když je jasné, že si Moskva důsledky svého postupu plně neuvědomovala, narušení arabsko-izraelské zbrojní rovnováhy přesto zvyšovalo nebezpečí středovýchodní války a zatažení zainteresovaných velmocí do ní. Vezmeme-li v úvahu tehdejší inferioritu SSSR ve strategickém jaderném arzenálu, mohl být takový vývoj pro Moskvu dokonce osudný. Washington to Moskvě přímo naznačil, ale Rusové takové nebezpečí nejen zlehčili, dokonce na ně reagovali podrážděně. To lze vysvětlit jen „obrácenou optikou“, tj. přesvědčením, že Egypt je ve skutečnosti vážně ohrožen tajnými dodávkami do Izraele a že tudíž nejde o porušení, ale spíše o zachování rovnováhy sil.¹²

Tak argumentoval mnohokrát Gamál A. Násir, který se přitom odvolával na tajnou francouzsko-izraelskou zbrojní dohodu z 31. 7. 1954, na jejíž bázi měli Izraelci dostat tanky AMX a stíhačky Mystère. Opakovaně přitom naznačoval, že dohody se Sověty jsou přímým důsledkem existence této smlouvy a že vyhovují egyptským potřebám jen zčásti: „Nemyslím přitom na dnešní, ale na budoucí izraelskou armádu. Teď se můžeme postavit proti mystěrům s migy. Je to lepší než nemít nic.“¹³ Ve skutečnosti slíbili Francouzi v původní dohodě dodat Tel Avivu jen první generaci stíhaček ouragan a modernější mystéry se objevily až v rámci doplňkového protokolu ze srpna 1955, který byl přímo ovlivněn informacemi o takzvané československo-egyptské dohodě.¹⁴ Vzniká tak přirozeně otázka, zda šlo o záměrnou dezinformaci či omyl egyptských zpravodajských zdrojů.

Vysvětlení je jiné. Pro Izrael byl totiž obchod s Francií delikátní, neboť Britové smlouvě nepřáli a viděli v ní ohrožení spřátelených vlád v Jordánsku a Iráku. Premiér David Ben-Gurion proto nařídil, aby publicita byla omezena na minimum a překládky materiálu byly prováděny nikoli v přístavech, ale v noci na širém moři. To sice značně omezilo možnosti egyptského vzdušného průzkumu, současně to však podnítilo nejhorší Násirovy obavy. V kombinaci s utajováním to pak neblaze ovlivnilo nejen postoje Káhiry, ale i Moskvy. Pozoruhodné je, že oficiální sovětská publikace ještě s velkým časovým odstupem tvrdila, že k izraelsko-francouzskému útoku proti Egyptu mělo dojít už v roce 1955.¹⁵ Na podporu tohoto tvrzení Moskva uváděla pouze stanovisko amerického státního tajemníka Johna F. Dullese, který sice i po zveřejnění československo-egyptské dohody odmítl

1969), str. 38–48. Sovětskou nedůvěru k Násirovi potvrzuje též S. TALBOTT, ed.: *Khrushchev Remembers*, Boston 1970, str. 431.

11 HERRICK, Robert W.: *Soviet Naval Strategy*. Annapolis 1968, s. 67–91.

12 EISENHOWER, Dwight D.: *Waging Peace: 1956–61*. Garden City, NY 1965, s. 25 n.; SELIGMAN, Rafael: *Israels Sicherheitspolitik*. München 1982, s. 34 n.

13 HEIKAL, Mohammed Hassanein: *The Cairo Documents*. Garden City, NY 1973, s. 46; LOVE, Kenneth: *Suez: The Twice Fought War*. New York 1969, s. 101.

14 LOVE, K.: *Suez*, s. 75, 95 a 707; CALVOCORESSI, Peter ed.: *Suez: Ten Years After*. New York 1967, s. 67.

15 PROTOPOPOV, A. S.: *Sovetskij Sojuz i sueckij krizis 1956 goda*. Moskva 1969, s. 63 a 66.

obnovenou izraelskou žádost o zbraně, argumentoval však tím, že Izrael je příliš malá země, a nelze ji proto zajistit vojenskými, ale jen diplomatickými prostředky.¹⁶

Na druhé straně byly ale západní velmoci Násirovým postupem znechuceny a odpověděly tím, že stáhly své dřívější nabídky na klíčovou finanční pomoc při stavbě Velké asuánské přehrady, projektu, který měl zemi zbavit mnoha naléhavých hospodářských těžkostí. Káhira však zareagovala tvrdě a 26. 7. 1956 znárodnila Společnost Suezského průplavu s rozhodujícími britskými a francouzskými podíly. Příjmy z provozu této mořské cesty se tak dostaly plně do rukou Egypta, jehož kroky přitom zůstaly zcela v rámci mezinárodního práva. Paříž a Londýn v tom ale viděly nebezpečný precedens pro podobný postup v jiných zemích regionu. Po marných pokusech dosáhnout zvratu v kooperaci s Washingtonem se pak rozhodly k vojenskému zákroku, k němuž měly poskytnout záminku tajně dohodnuté akce Izraele.¹⁷

Znárodnění Suezského průplavu posunulo do jiné polohy také vztahy mezi Moskvou a Káhirou. Předseda Rady ministrů Nikolaj A. Bulganin nejprve přiznal francouzskému premiérovi Guy Molletovi, že se o celé věci „dozvěděl až z rozhlasu“, a pozdější okolnosti tomu vskutku nasvědčují.¹⁸ Současně však byla Moskva nadšena egyptskou „zásadovostí“. Pak přišlo další překvapení v podobě egyptské žádosti o rozsáhlou finanční a technickou pomoc při stavbě Velké asuánské přehrady, což vyvolalo obavy, aby se SSSR nezapletl do válečného konfliktu Egypta s Francií nebo Británií. Do té chvíle podceňovaný dopad zbrojních dodávek se dostával do jiného světla. Moskva se sice jasně postavila na arabskou stranu už roku 1954, kdy vetovala novozélandskou rezoluci žádající prostřednictvím OSN zaručení zcela svobodné plavby Suezským průplavem. Teď se však Sověti zalekli a v dubnu 1956 vydali prohlášení o tom, že z arabsko-izraelského sporu těží jen imperialisté, a nabídli se jako mírový prostředník.¹⁹

Problémy kolem československo-egyptských smluv

Rozsah a složení sovětských (a možná zčásti opravdu i československých) vojenských dodávek Egyptu před vypuknutím války je samostatným problémem. Celková hodnota materiálu je tradičně odhadována v rozmezí 90 až 200 milionů dolarů, přičemž je rozdíl vysvětlován tím, že šlo o barterový obchod na dobu 20 let, kdy měly být zbraně postupně dodávány výměnou za egyptskou bavlnu a rýži, jejichž ceny musely v tomto období nutně kolísat. Dodávky však v praxi nebyly průběžné, nýbrž nárazové. Navíc nešlo o jediný dokument. Egyptané nejprve uzavřeli dohodu podle vlastních specifikací, ale pak si s odvoláním na francouzsko-izraelskou smlouvu vynutili ještě dohodu další. Násir existenci obou smluv před vypuknutím války nejen potvrdil, ale ještě dodal, že obě byly zhruba stejného rozsahu. Uvedl přitom, že celková hodnota obou objednávek činila 336 milionů dolarů, což znamená, že každá z dohod musela být v rozsahu asi 168 milionů dolarů.

16 FINER, Herman: *Dulles Over Suez*. London 1964, s. 10–20; HUREWITZ, I. C.: *Middle East Politics: The Military Dimension*. New York 1969, s. 465.

17 Podrobněji viz AZEAU, Henri: *Le piège de Suez*. Paris 1964; FULLICK, Roy – POWELL, Geoffrey: *Suez: The Double War*. London 1979, s. 109–122.

18 LAQUEUR, Walter: *The Soviet Union and the Middle East*. New York 1959, s. 237.

19 DALLIN, David: *Soviet Foreign Policy after Stalin*. Philadelphia 1961, s. 403.

Káhira tak získala přístup k arzenálu, který při placení ve světových měnách zcela překračoval možnosti země, zaplatila však za to dlouhodobou závislostí na Moskvě.²⁰

Dalším problémem je složení konkrétních lodních nákladů, které do Egypta dospěly. Izraelci se například obávali stíhačů Mig-17, které měly zčásti nahradit první vlnu dodávek strojů Mig-15, ale do vypuknutí konfliktu se žádný stroj tohoto typu na egyptském nebi neobjevil.²¹ I tak vykazují udávané cifry značné rozdíly, a to jak v celkovém složení, tak v tom, co měli Egypťané obdržet do zahájení bojových akcí. Moše Dajan například obecně uváděl, že egyptský inventář se rozrostl o 530 obrněných vozidel, z toho 230 tanků, 200 obrněných transportérů a 100 samohybných děl, dále o 500 děl různých ráží a typů a o téměř 200 stíhaček Mig-15. Dále mluví o bombardérech Il-28, dopravních letadlech Il-14 a vojenských plavidlech včetně torpédoborců, ponorek a torpédových člunů.²² Robert Stephens zase s odvoláním na blíže neupřesněné „americké úřední odhady“ tvrdí, že Egypt dostal jen 80–100 Migů-15, 30–45 lehkých bombardérů Il-28, tanky rozlišuje na 100 kusů IS-III a zbývající T-34. Navíc uvádí bazuky a pěchotní zbraně s municí.²³ Bývalý britský velvyslanec v Egyptě Humphrey Trevelyan se zase opírá o odhady britské a tvrdí, že Násir dostal 300 těžkých a středních tanků, přes 100 samohybných děl, dva torpédoborce, čtyři minolovky a dvacet šest torpédových člunů.²⁴ Britský profesor John Ericson zas mluví jen o 80 kusech Migů-15, o 45 strojích Il-28, o 115 těžkých a středních tancích a o několika stovkách samohybných děl, obrněných transportérů a podobně.²⁵

Vezmeme-li v úvahu, že se tyto údaje zčásti doplňují, a budeme-li přihlížet ke kapacitě sovětské lodní přepravy v té době, je pravděpodobně, že Sověti dodali Egyptu nejméně 100 tanků, 80 strojů Mig-15, 30 lehkých bombardérů Il-28 a velké množství samohybných děl, obrněných transportérů, dělostřeleckého materiálu, válečných plavidel, pěchotních zbraní a munice. Je to nízký odhad a je možné, že reálné cifry byly vyšší. Významnější je však hledisko kvalitativní. Dajan například poukazyval na to, že Mig-15 a Il-28 o „dvě třídy převyšují“ izraelské meteory a ouragany a že tanky T-34 jsou „nekonečně lepší“ než izraelské Shermany Mark 3.²⁶

I Izrael však dostával z Francie v předvečer války podobné zbraně. Izraelci dostali například stíhačky Mystère IV, které byly považovány za kvalitnější než Mig-15. Dajan udává, že Izrael disponoval na počátku války 37 mystèry, z nichž bylo schopno operačního nasazení 15–16 strojů. Jiné zdroje tvrdí, že Izrael dostal 75 Mystèrů IV.²⁷ Pokud šlo o tanky, dostali sice Izraelci jen lehké, byť velmi pohyblivé stroje AMX, ty však byly vyzbrojeny protitankovými raketami Nord SS-10. Tento typ výzbroje se v oblasti vyskytl

20 EISENHOWER, D.: *Waging Peace*, s. 25; RA'ANAN, Uri: *The USSR, Arms and the Third World: Case Studies in Soviet Foreign Policy*. Cambridge, MA 1969, s. 13–172.

21 LOVE, K.: *Suez*, s. 117.

22 DAYAN, Moshe: *Diary of the Sinai Campaign*. New York 1966, s. 4 n.

23 STEPHENS, Robert: *Nasser: A political Biography*. New York 1971, s. 161.

24 TREVELYAN, Humphrey: *The Middle East in Revolution*. London 1970, s. 33.

25 CALVOCORESSI, P.: *Suez*, s. 48 n.

26 DAYAN, M.: *Diary*, s. 5.

27 LOVE, K.: *Suez*, s. 118; DAYAN, M.: *Diary*, s. 81 a 22. Americká zpravodajská služba, opírající se o snímky průzkumných letadel U-2, uváděla 60 mystèrů, viz EISENHOWER, D.: *Waging Peace*, s. 677. Rozdíl lze snadno vysvětlit tím, že do Izraele byly pro dobu války přímo převeleny francouzské letky, aby zajistily letecký kryt nad izraelskými městy. Viz THOMAS, Hugh: *The Suez Affair*. London 1970, s. 134.

vůbec poprvé. Budeme-li brát v úvahu ještě dobu mezi vyloděním materiálu a jeho zařazením k jednotkám, pak nám vychází (zejména po analýze uskutečněných operací) přece jen přibližná rovnováha ve vybavení obou stran.

Přehlédneme-li souhrnně celkový vývoj, zjistíme, že Egypt měl před začátkem sovětských dodávek 80 a Izrael 50 proudových letadel a obě strany vlastnily zhruba 200 tanků. Pak počet egyptských tanků stoupl o více než 50 procent a stav proudových letadel se zdvojnásobil. Izrael se tak ocitl ve zjevné inferioritě, ale zesílené francouzské dodávky, soustředěné do několika měsíců před válkou, tento rozdíl zase do velké míry vyrovnaly.

Pokud tedy přijmeme tezi, že cílem sovětských dodávek bylo ochránit protizápadní egyptský režim, měl tento krok výsledek přesně opačný, totiž preventivní úder ze strany Izraele, který se stal navíc předehrou k britsko-francouzské intervenci. Fakt, že Moskva podlehla tak snadno egyptským argumentům, měl však ještě další důvody. Otevřené spojení zbrojních dodávek s přijetím politických požadavků, které si Západ kladl, skýtalo totiž pro Sovětský svaz možnost „přeskočit“ Bagdádský pakt a získat v Egyptě takové pozice, které by jej uvedly do regionální mocenské hry. Moskva byla odhodlána postupovat opatrně, aby snad nebyla v této, pro ni stále ještě vzdálené oblasti vtažena do nežádoucích konfliktů.

Potvrzuje to skutečnost, že Sověti tehdy předem vyloučili dodávky svého nejmodernějšího materiálu. (Migy-17 byly dodány až po suezské krizi, v jiné mocenské konstelaci, třebaže už figurovaly ve druhé smlouvě z roku 1955. Vůbec nebyly dodány těžké tanky IS IV a T-10 ani střední tanky T-44. Střední tanky T-54 dostali Egypťané také až po roce 1956.) Proti Il-28 sice Izraelci nemohli nic postavit, ale jeho širší použití bylo omezené. Migy-15 jej totiž nedokázaly provázet při případných útocích proti britským či francouzským letadlovým lodím, tím méně proti britským základnám na Kypru. Po příchodu francouzských letek se stroji Mystère IV do Izraele, díky nimž bylo vlastně izraelské letectvo uvolněno pro operace nad Sinajským poloostrovem, pominula i možnost použít Il-28 k překvapivým úderům proti izraelským městům. „Okno zranitelnosti“, otevřené dodávkou těchto lehkých bombardérů, tak plně existovalo jen od září 1955 do příchodu prvních letadel Mystère v dubnu 1956.²⁸

Lze tedy shrnout, že Il-28 měly fungovat zřejmě jako deterrent proti případné izraelské ofenzivní akci. Tuto hypotézu potvrzuje ještě fakt, že během bojů o Suez byly Il-28 zcela staženy, neboť izraelská činnost ve spolupráci s Brity a Francouzi už neumožňovala vázat touto cestou alespoň část izraelského stíhacího letectva. Egyptská naděje na získání taktické převahy ve vzduchu se rozplynula. Celá řada okolností nicméně jasně poukazuje na to, že ani tento fakt sovětskou zdrženlivost nezměnil.²⁹

Diplomatická hra během britsko-francouzské invaze

Sovětský postoj vůči izraelskému výsadbku východně od průsmyku Mitla na Sinajském poloostrově, k němuž došlo v 17 hodin 29. října 1956, byl zjevně poznamenán událostmi v Maďarsku. Přestože bylo jasné, že jde o začátek rozsáhlé operace, a navzdory tomu, že

28 DAYAN, M.: *Diary*, s. 80 n.; THOMAS, H.: *The Suez Affair*, s. 134; MILSON, John: *The Russian Tanks 1900–1970*. London 1970, s. 95.

29 GLASSMAN, Jon D.: *Arms for the Arabs*. Baltimore–London 1976, s. 111.

30. října následovalo britsko-francouzské ultimátum, Moskva se omezila jen na jediné prohlášení. Bylo datováno 31. října a vyzývalo orgány OSN k zastavení britské, francouzské a izraelské akce.³⁰

Zatímco se prezident Eisenhower opravdu pokoušel útočníky zastavit, Násirovi arabští příznivci se snažili změnit pasivitu SSSR. Syrský prezident Šukrí al-Kuwatlí, který byl shodou okolností právě v Moskvě, požádal sovětské vedení o zákrok, ale reakce byla opatrná. Ministr obrany maršál Georgij K. Žukov před ním rozložil mapu a zeptal se: „Pane prezidente, zde je mapa, podívejte se a řekněte, jak můžeme zasáhnout?“ Kuwatlí odpověděl: „Maršále Žukove... Chcete na mně, ubohém civilistovi, abych Vám, hvězdě 2. světové války, radil, jak intervenovat? Ale zasáhnout musíte.“ Sověští předáci se pak Kuwatlího pokoušeli uklidnit a mluvili o nezbytnosti politických prostředků a o zákroku prostřednictvím OSN. Kuwatlí údajně „rozčilením a zahanbením málem plakal“.³¹

5. listopad byl dnem zlomu. Zatímco britsko-francouzské pozemní jednotky konečně v Port Saídu spustily svou „policejní akci“, sovětské oddíly vybojovávaly už druhý den svůj závěrečný útok na Budapešť. V Moskvě tehdy padlo rozhodnutí, které Nikolaj S. Chruščov bombasticky popsal takto: „Zástupci imperialistických států nám našeptávali – vy máte své potíže v Maďarsku a my zase v Egyptě. Nepleťme se proto navzájem do záležitostí druhého. My jsme však dali těmto našeptávačům ráznou odpověď... Zasáhli jsme a zlomili agresi.“³²

Tímto „zásahem“ mělo být Bulganinovo poselství zasláné 5. listopadu premiérům Francie, Velké Británie a Izraele. Pokud jde o první dvě země, vyhrožovala nóta raketovým úderem proti vlastnímu evropskému území obou států, v případě Izraele byl Tel Aviv odsouzen jako pouhý „nástroj“ britsko-francouzské politiky a raketové hrozby zůstal ušetřen. Nóta ovšem zdůraznila, že izraelské akce „kladou otazník nad samotnou existencí Izraele jako státu“. V poselství Anthonyemu Edenovi čteme: „V jaké situaci by byla Británie v případě, že by byla napadena silnějšími státy, které disponují všemi druhy moderních ničivých zbraní? Takové státy se ale v dnešní době zdržují toho, aby proti britskému území použily své námořní, letecké nebo například raketové zbraně... Kdyby byly raketové zbraně užity proti Británii nebo Francii, nazval byste to pravděpodobně barbarským činem. Ale jak se od toho liší nehumánní útok britských a francouzských sil proti prakticky bezbrannému Egyptu?“³³

Sovětská hrozba raketovými údery nebyla příliš důvěryhodná. Spolehlivé informace potvrzovaly, že SSSR disponoval tehdy ve větším množství pouze raketami T-1 (M-101), jednostupňovým typem na kapalné palivo, obdobným německé V-2. Tato zbraň mohla donést jadernou hlavici až o váze 360 kg na vzdálenost asi 720 km, leč s malou přesností. Dálkové mezikontinentální rakety se sice v roce 1956 už zkoušely, ale žádná ještě nebyla v operačním použití.³⁴ Britská reakce byla proto klidná. Eden doslova řekl: „Usoudili jsme,

30 *Izvestija*, (1.11.1956).

31 HEIKAL, M. H.: *The Cairo Documents*, s. 112.

32 Projev ze 6.1.1961 zveřejněný ve sborníku Chruščovových projevů. CHRUŠČOV, Nikolaj Sergejevič: *Kommunizm – mir i ščastje narodov*. Moskva 1962, sv. 1, s. 35.

33 *SSSR i arabskije strany 1917–1960*. Moskva 1961, s. 257–267; LOUIS, William Roger – OWEN, Roger, eds.: *Suez 1956: The Crisis and its Consequences*. Oxford 1989, s. 387–389.

34 CALVOCORESSI, P.: *Suez*, s. 23.

že hrozby obsažené v nótě maršála Bulganina není třeba brát doslova.³⁵ Potvrzuje to i Harold Macmillan, který konstatoval, že Bulganinovy hrozby nebyly brány „příliš vážně“, protože „jediný útok na Británii by musel vést k všeobecné jaderné válce, které by se Američané nemohli vyhnout. A tehdy byl poměr sil na tomto poli rozhodně v neprospěch Ruska.“³⁶

Totéž si myslel i prezident Eisenhower, s jehož souhlasem pak odstupující vrchní velitel NATO v Evropě generál Alfred M. Gruenther řekl 13. listopadu reportérům, že SSSR by byl „zničen“, pokud by napadl Západ. Pokud pak šlo o sovětské dálkové rakety, Gruenther prohlásil: „Ať už takové rakety existují nebo ne, nemohou zničit odvetnou kapacitu NATO. Každý národ, který by jako první stisknul knoflík, by spáchal jadernou sebevraždu, a tak je tomu třeba rozumět.“³⁷

Souhrnně vzato panovaly všeobecné pochybnosti o sovětské schopnosti vést širší jaderný útok. Západ věřil ve svou drtivou strategickou převahu a Spojené státy byly navzdory vážným mezispojoveckým rozporům odhodlány v případě sovětského útoku proti západní Evropě zničit společného protivníka. Přesto však nezůstaly sovětské hrozby zcela bez účinku, byť na nečekaném místě. Sovětský generální konzul v Port Saïdu Anatolij Čujkov byl totiž přítomen rozdělení sovětských pěchotních zbraní civilnímu obyvatelstvu města a egyptští propagandisté toho využili po svém. Pomocí tlapačů ujišťovali své spoluobčany, že 3. světová válka už začala a že Londýn a Paříž jsou napadeny sovětskými raketami. Výsledkem podle britského velitele Charlese Keightleyho bylo, že město zralé ke kapitulaci se znovu vzepnulo k odporu.³⁸

Podstatně větší obavy vyvolal v západní Evropě další souběžný sovětský krok, směřovaný tentokrát do USA. Bulganin poslal totiž 5. listopadu dopis také Eisenhowerovi a navrhoval v něm společný vojenský zákrok k zastavení bojů v Egyptě.³⁹ Stejnou výzvu adresoval sovětský ministr zahraničí Dmitrij T. Šepilov předsedovi Rady bezpečnosti OSN. Sovětský návrh rezoluce pravil, že „členské země, zejména USA a SSSR, které jsou stálými členy Rady bezpečnosti a disponují mohutnými leteckými a námořními silami, poskytnou ozbrojenou a další pomoc oběti agrese, Egyptské republice, a vyšlou jí na pomoc námořní a letecké síly, vojenské jednotky, dobrovolníky, instruktory, materiální a další podporu“. Pod touto hrozbou měly Velká Británie, Francie a Izrael zastavit do dvanácti hodin vojenskou operaci a do tří dnů stáhnout své jednotky z Egypta.⁴⁰

USA tyto návrhy kategoricky odmítly a varovaly před tím, aby na Střední východ vstoupily bez mezinárodního pověření jakékoli sovětské či jiné jednotky. Pokud by se tak stalo, „bylo by povinností všech členských zemí OSN, včetně Spojených států, takovým pokusům zabránit“.⁴¹ Prezident Eisenhower pak nařídil americkým ozbrojeným silám

35 EDEN, Anthony: *Full Circle*. Boston 1960, s. 621.

36 MACMILLAN, Harold: *Riding the Storm*: 1956–1959. London 1971, s. 165.

37 *United States Policy in the Middle East*: September 1956 – June 1957. Washington, DC 1957, s. 184; KYLE, Keith: *Suez*. New York 1991, s. 278.

38 BARKER, A. J.: *Suez: The Seven Day War*. London 1964, s. 140; THOMAS, H.: *The Suez Affair*, s. 158.

39 EISENHOWER, D.: *Waging Peace*, s. 89; PROTOPOPOV, A. S.: *Sovetskij Sojuz i sueckij krizis*, s. 204. Plný text dopisu byl zveřejněn nejprve v *Department of State Bulletin*, 19 November 1956, s. 180 n. a pak v *United States Policy in the Middle East*, s. 180 n.

40 *Izvestija*, (6.11.1956).

41 *United States Policy in the Middle East*, s. 182; NEFF, Donald: *Warriors at Suez*: Eisenhower takes America into the Middle East. New York 1971, s. 269.

zvýšenou pohotovost, všeobecnému poplachu se však vyhnul. Obával se totiž, že při potížích v Maďarsku a Polsku by Moskva mohla při dalším zvýšení napětí sáhnout k neuváženým krokům. V této souvislosti také radil Edenovi, aby akceptoval rezoluci OSN o zastavení palby, „abychom tak Rusy zbavili možnosti působit potíže“.⁴²

Paříž a Londýn tak nakonec ustoupily nikoliv sovětskému, ale americkému tlaku, který byl výrazně podpořen ekonomicky. Masový prodej liber šterlinků na newyorské burze vedl totiž k silnému odlivu zlatých a dalších měnových zásob v západoevropských bankách a přiměl obě vlády k ukončení vojenské operace. 7. listopadu Britové i Francouzi v souladu s rozhodnutím OSN zastavili v oblasti Suezského průplavu palbu. Pokud šlo o Moskvu, nepokusila se po odeslání dokumentů z 5. listopadu už o žádnou jednostrannou akci ani nic podobného nenaznačila.

Po vyhlášení příměří sovětská diplomacie znovu ožila. 10. listopadu 1956 začali Sověti hrozit jednostrannými kroky v případě, že se síly „agresorů“ z Egypta nestáhnou. Agentura TASS vydala téhož dne zprávu, podle níž se masově hlásí na obranu Egypta dobrovolníci, účastníci Velké vlastenecké války, a sovětské úřady prý „nebudou bránit odeslání sovětských občanů-dobrovolníků, kteří se chtějí podílet na boji egyptského lidu za nezávislost“.⁴³ Do jisté míry to bylo výrazem obnovené sovětské sebedůvěry, neboť téhož dne byly likvidovány poslední zbytky odporu v Maďarsku.⁴⁴ Moskva se tak snažila upevnit svou pověst v Egyptě a napravit pasivitu z doby bojů, kdy podle Násirova vlastního svědectví nabízela jen zbraně a techniky, ale nikoliv dobrovolníky. Egyptané přitom měli zbraní dostatek, ale nedostávalo se jim vycvičených odborníků, zejména pilotů.⁴⁵ Navíc Káhíře nemohlo pochopitelně uniknout, že v době vrcholícího anglo-francouzského bombardování a pokračujícího izraelského postupu na Sinaji se jim nedostalo ani verbální sovětské podpory.

Sověti se pokoušeli zlepšit své postavení i tím, že ihned po ukončení války uzavřeli s Egyptem v pořadí už třetí dohodu o dodávkách zbraní (tentokrát už bez použití „československého paravánu“), která zajistila náhradu materiálu zničeného v průběhu bojů.⁴⁶ SSSR také spustil diplomatickou ofenzivu s cílem urychlit evakuaci intervenčních jednotek, a když se tento proces blížil ke konci, vydala TASS 8. prosince 1956 další prohlášení, podle něhož byli interventi k tomuto kroku donuceni a „tím také přirozeně odpadá otázka vyslání sovětských dobrovolníků do Egypta“.⁴⁷ Moskva se tak snažila přivlastnit si výsledky amerického diplomatického nátlaku, ve srovnání s nímž byly sovětské hrozby druhořadé, mimo jiné i v důsledku jejich malé věrohodnosti.

Vliv sovětských zbraní na průběh operací

Jak už jsme naznačili, byly sovětské lehké proudové bombardéry Il-28 použity jen ke 2–6 letům nad sinajským bojovým pásmem během druhé a třetí noci války (30. 10. a 31. 10.),

42 EISENHOWER, D.: *Waging Peace*, s. 90–92. Podrobněji KINGSEED, Cole C.: *Eisenhower and the Suez crisis of 1956*. Baton Rouge 1995, s. 166.

43 *United States Policy in the Middle East*, s. 215 n.

44 MACKINTOSH, J. M.: *Strategy and Tactics of Soviet Foreign Policy*. New York 1963, s. 175.

45 LOVE, K.: *Suez*, s. 160.

46 *Tamtéž*, s. 117.

47 *United States Policy in the Middle East*, s. 246.

a to s nulovým efektem. Násir pak vzhledem k drtivé letecké převaze soupeřů nařídil, aby byly vlastní letecké operace zastaveny a stroje staženy do relativně bezpečných úkrytů v jižním Egyptě. Poté začaly Il-28 přelétávat z Cairo West do Luxoru. Přesto bylo 18 ze 30 letadel tohoto typu zničeno na zemi při britsko-francouzském bombardování a z Egypta uniklo jen 12 strojů přeletem přes Saúdskou Arábii do Sýrie.⁴⁸

Ze země bylo také evakuováno 380 československých a sovětských poradců, převážně do súdánského Chartúmu. Bylo to sovětské rozhodnutí a v Londýně a Paříži bylo přijato s ulehčením, neboť panovaly obavy z toho, aby se poradci neujali pilotování dodaných letadel.⁴⁹

V době izraelského zásahu byly v operačním stavu egyptského letectva jen dvě letky Migů-15 (celkem 30 letadel), zatímco 200 egyptských pilotů teprve procházelo výcvikem v Polsku a dalších východoevropských zemích. Stroje pro ně se často ještě kompletovaly. Prakticky byly Migy-15 nasazeny jen během dvou dnů bojů nad Sinajským poloostrovem. Provázely zastaralé vampiry a meteory britské výroby při útocích na izraelské jednotky a poskytovaly podporu 1. egyptské brigádní tankové skupině.

Dajan uváděl, že v prvním dnu války podniklo celé egyptské letectvo čtyřicet startů, což je méně než jeden vzlet na jeden stroj, a devadesát startů během druhého dne. Migy-15 se zapojily do celkem čtrnácti krátkých leteckých střetnutí, během nichž byly sestřeleny čtyři egyptské migy, tři vampiry a jeden meteor. Izraelci ve vzdušných soubojích neztratili žádný stroj, ale deset jejich letadel, z toho jedno proudové, se stalo obětí egyptského protiletadlového dělostřelectva. Egyptské letecké útoky si také mohly připsat deset zabíjých a dvacet raněných Izraelců a jisté ztráty vozidel a materiálu. Migy podstatněji nezasáhly ani proti britsko-francouzskému letectvu. Spojenci sice ztratili 5–6 strojů, ale zase jen díky egyptské protiletadlové palbě. 2. listopadu byla už veškerá egyptská letadla, pokud se nezdařila jejich evakuace na jih, spojeneckými nálety zničena.⁵⁰

Pokud jde o pozemní vojenskou techniku, prokázal sovětský materiál vcelku technickou spolehlivost, Egypťané jej však nedokázali vhodně takticky využít. Soustředili se do statických obranných rajonů, které byly poměrně snadno obklíčeny nebo se daly obejít, aby pak zůstaly bez možnosti blokovat další pohyb Izraelců. Násirovo rozhodnutí stáhnout během noci z 30. na 31. října všechny mobilní síly do oblasti Suezského průplavu v praxi znamenalo, že většina egyptských jednotek na Sinajském poloostrově byla ponechána osudu. Boje, které následovaly po britsko-francouzském vyloštění v Port Saïdu, trvaly pouhé tři dny a egyptská těžká výzbroj se v nich ani neuplatnila. Spojenci měli v době vyloštění úplnou nadvládu ve vzduchu a natolik pevné předmostí, že jeho likvidace egyptským protiútokem byla krajně obtížná. Rozhodnutí OSN ze 7. listopadu o zastavení palby bylo proto pro Egypťany darem z nebes.⁵¹

48 DAYAN, M.: *Diary*, s. 109; LOVE, K.: *Suez*, s. 512, 528 a 724; HEIKAL, M. H.: *The Cairo Documents*, s. 109; THOMAS, H.: *The Suez Affair*, s. 144; CALVOCORESSI, P.: *Suez*, s. 49.

49 BARKER, A. J.: *Suez*, s. 60; CALVOCORESSI, P.: *Suez*, s. 49.

50 DAYAN, M.: *Diary*, s. 109, 177–218; CALVOCORESSI, P.: *Suez*, s. 49.

51 FULLICK, R. – POWELL, G.: *Suez*, s. 109–122; BARKER, A. J.: *Suez*, s. 101 a 205; HEIKAL, M. H.: *The Cairo Documents*, s. 109 n.; DAYAN, M.: *Diary*, s. 54.

Závěr

Sovětská angažovanost v Egyptě během suezské války byla vcelku omezená, z hlediska celkového vývoje událostí okrajová a značně opatrná. Sovětské vojenské dodávky měly mít především odstrašující efekt, ale jakmile byly prověřeny v bojové praxi, ukázala se nominální egyptská pozemní i letecká převaha nedostatečná i pro účinnou obranu. Sověti neměli v regionu nástroje, kterými by mohli Britům nebo Francouzům účinněji čelit. Dálkové expediční síly v rámci sovětské armády dosud neexistovaly a sovětské velení mělo navíc svázáno ruce v Maďarsku. Sovětská váhavost proto vcelku odpovídala okolnostem.⁵²

SSSR však kombinací hrozeb a propagandy dokázal přece jen ovlivnit politiku USA natolik, že se rozhodla zasáhnout proti britsko-francouzské intervenci. Moskva z toho pak vyvodila závěr, že využívání rozporů v západním táboře je nejen možné, ale i perspektivní. V tomto smyslu měla pak suezská krize značný vliv na koncipování následující „chruščovské“ diplomacie.

Vrátíme-li se závěrem k otázce pramenů, lze konstatovat, že postup Velké Británie, USA, Francie, Izraele a do značné míry i Egypta během celé krize je vcelku spolehlivě zachycen prostřednictvím průběžných i retrospektivních výběrových edic diplomatických dokumentů, včetně postupu těchto zemí v rámci OSN.⁵³ Ze sovětské strany máme nadále k dispozici jen oficiální prohlášení, nóty a komentáře zveřejněné už v průběhu událostí nebo krátce poté, a to nejen v sovětském, ale i zahraničním tisku. Pozdější sovětské výběrové edice nepřekročily tento rámec ani výběrem, ani rozsahem textů.⁵⁴ To, co dosud překvapivě chybí, jsou texty všech zmiňovaných dohod o sovětských zbrojních dodávkách, které o své vůli nezveřejnili ani Egypťané. Navzdory tomu, že první z těchto dohod byly alespoň navenek prezentovány jako dohody československo-egyptské, nebylo dosud možné se jich dopátrat a vše nasvědčuje tomu, že musí být v archivech ruských.⁵⁵ Totéž platí o protokolech ze zasedání nejvyšších sovětských stranických orgánů, které mohou dosavadní hypotézy potvrdit nebo vyvrátit, a poskytnout tak soustavnější pohled na sovětský rozhodovací mechanismus.

52 SMOLANSKY, Oles M.: Soviet Foreign Policy. In: al-MARAYATI, Abid ed.: *International Relations of the Middle East*. Cambridge, MA 1984, s. 215.

53 Základní dokumenty k této problematice obsahuje *La crise de Suez: Chronique et documents*. Paris, Orient 1957, č. 1, s. 1–315 a č. 2, s. 207–254. Soustavnější přehled poskytují pro USA *U.S. Congressional Records, Department of State Bulletin a Public Papers of the Presidents*. Pokud jde o Velkou Británii, viz *Parliamentary Debates (Commons and Lords)* a pro Francii *Assemblée Nationale, Journal Officiel, Débates*. Materiály OSN zachycují *U.N. Official Record of the General Assembly: Emergency and Ordinary Meetings*, dále *Security Council Official Record a Annual Report of Secretary General of United Nations*.

54 Srovnej např. *Děklaracii, zajavlenija i dogovory Sovetskogo pravitelstva s pravitelstvami inostrannyh gosudarstv 1954–1957*. Moskva 1957, a *Archiv der Gegenwart: Mittelostnoten der Sowjetregierung*, 6620 B, 3.1.1957 a 6399 A, 23.4.1957.

55 Zatím nejobsáhlejší informace poskytuje bližší nedatovaná brožura izraelského ministerstva obrany *The Soviet-Czech Arms Deal with Egypt*. Tel Aviv, b.d., pocházející zřejmě z roku 1956.

Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku

Jiří Bílek, Vladimír Pilát

Pro zformulování základního či výchozího stanoviska vedení KSČ k maďarskému povstání měly rozhodující význam výsledky zasedání politbyra ÚV KSSS 24. října 1956. Podle původního záměru sovětské strany mělo mít jednání charakter mezinárodní porady o krizi v Polsku, vypuknutí povstání v Maďarsku si však vynutilo rozšíření tématu. Z pozvaných delegací „bratrských stran“ se do Moskvy dostavili pouze zástupci ústředních výborů Jednotné socialistické strany Německa (SED), Bulharské komunistické strany (BKS) a Komunistické strany Československa (KSČ). Průběh a výsledky jednání shrnul první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný do obsáhlé zprávy, zpracované bezprostředně po návratu z Moskvy v noci z 24. na 25. říjen 1956.¹

První tajemník ÚV KSSS Nikita Sergejevič Chruščov ostře kritizoval pasivitu vedení Maďarské strany pracujících (MSP), povstání označil za „kontrarevoluční puč“ a povstalce za „bandity“. Ze zástupců satelitních komunistických stran zaujal nejtvrďší stanovisko první tajemník ÚV SED Walter Ulbricht, který soudil, že došlo ke krizi, protože „jsme včas ideologicky neodhalovali všechny nesprávné názory, vyskytující se v Polské sjednocené dělnické straně a Maďarské straně pracujících“. Úkol všech komunistických stran pak spatřoval v nutnosti „dát odpověď“ v tisku na některé nesprávné názory.“²

Chruščov zpočátku jeho radikalismus nesdílel a naopak doporučil „situaci v Maďarsku nehodnotit v našem tisku, dokud si příčiny všeho dobře neujasníme“. Vycházel patrně ze zpráv delegace vyslané do Maďarska v ranních hodinách 24. října 1956,³ která v průběhu moskevského jednání informovala telefonicky Chruščova o situaci v Maďarsku a soudila,

---

1 *Státní ústřední archiv Praha, Archiv ÚV KSČ* (dále jen *SÚA Praha, A ÚV KSČ*), fond 07/16 – A. Novotný, sv. 3.

2 *Tamtéž*.

3 Delegaci tvořili první náměstek předsedy rady ministrů SSSR Anastas I. Mikojan, člen politického byra ÚV KSSS Michail A. Suslov a předseda Výboru státní bezpečnosti (KGB) armádní generál Ivan A. Serov. *Tamtéž*.

že „není tak strašná, jak byla maďarskými soudruhy a sovětským velvyslancem líčena. V Budapešti je víceméně klid. Odpor je jen na některých střeších a balkonech domů, odkud se soupeři ostřelují. Vnitřní stráž vcelku štědře odpovídá na každý výstřel, což budí dojem bojů. Dá se předpokládat, že k ránu bude úplný klid.“⁴

Hlášení vzbudilo dojem, že likvidace povstání je záležitostí nejbližších hodin, a sovětské vedení tak bude mít dostatek času na zformulování definitivního hodnocení. Chruščov se proto rozhodl „tyto problémy více promyslet. Uvědomit si, že nežijeme v době Komunistické internacionály, kdy byla jen jedna strana u moci. Kdybychom dnes chtěli komandovat, nezbytně bychom vyvolali chaos.“ Přes tento zdánlivě vstřícný postoj však Chruščov neopomněl zdůraznit nutnost zaujmout jednotné, všeobecně závazné stanovisko: „Je třeba v každé straně vést propagandistickou práci, ale nedovolit, aby docházelo k polemice mezi bratrskými stranami, neboť by to byla polemika mezi národy.“⁵

Jedním z mála konkrétních výsledků porady bylo až křečovitě zdůrazňování problematiky životní úrovně obyvatelstva. Podle vyznavačů marxistické ideologie totiž maďarské povstání názorně ukázalo, jakou roli sehrávají ekonomické a sociální problémy ve vyhrocené situaci: „Sama ideologická práce nepomůže, nezajistíme-li zlepšování životní úrovně. Není náhodou, že k nepořádkům došlo v Maďarsku a Polsku, a ne v ČSR. Je to proto, že v ČSR je životní úroveň nesrovnatelně vyšší. V SSSR bylo rehabilitováno více než 10 000 členů KSSS a více než milion propuštěno z vězení. Tito lidé se na nás nezlobí, protože vidí, že jsme pro zvýšení životní úrovně u nás hodně udělali. U nás také poslouchají BBC a Svobodnou Evropu. A když mají plné žaludky, neposlouchá se jim špatně.“⁶

Novotného zprávou se zabývalo 25. října 1956 mimořádné zasedání politického byra ÚV KSČ,⁷ které akceptovalo Chruščovovo hodnocení vývoje v Maďarsku a rozhodlo o maximálním vystupňování bezpečnostních opatření v Československu, se zvláštním zřetelem na 28. říjen – výroční den vzniku republiky. Politbyro rovněž hodlalo „konzultovat po linii ministerstva vnitra v SSSR možnost vyslání dobrovolnických oddílů do Maďarska“ k boji s „kontrarevolucí“ a značnou pozornost věnovalo otázce „usměrnění“ tisku. Byla zdůrazněna zejména nutnost „pracovat politicky se šéfredaktory“ a touto cestou „zajistit, aby články měly správnou linii“.⁸ Usnesení o „správné linii“ se však týkalo i veškerých veřejných projevů politických stran sdružených v Národní frontě.

Optimistické předpovědi o brzkém konci nepokojů v Maďarsku se však nevyplnily a rychlý vývoj situace neumožnil přikročit k „promyšlené tiskové kampani“. Vedení KSČ bylo zaskočeno realitou a značně přitvrdilo kurs, což se projevilo i ve stranickém deníku *Rudé právo*. Označení povstalců za „kontrarevoluční bandy“ již nedostačovalo a bylo vystřídáno mnohem tvrdší terminologií: „Záludný a bestiální nepřítel, který dosud jen

4 *Tamtéž.*

5 *Tamtéž.*

6 *Tamtéž.*

7 *SÚA Praha, A ÚV KSČ, fond 02/2 – politické byro ÚV KSČ 1954–1962, sv. 120, ar. j. 150.* Členy politického byra ÚV KSČ byli první tajemník ÚV KSS Karol Bacílek, ministr vnitra ČSR Rudolf Barák, místopředseda vlády ČSR Jaromír Dolanský, předseda Národního shromáždění Zdeněk Fierlinger, místopředsedkyně vlády ČSR Ludmila Jankovcová, místopředseda vlády ČSR Václav Kopecký, 1. tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, ministr-předseda Státního úřadu plánovacího Jaromír Šimůnek, předseda vlády ČSR Viliam Široký a prezident ČSR Antonín Zápotocký.

8 *Tamtéž.*

číhal, vyhrožoval a ve skrytu shromažďoval síly – udeřil proti maďarskému lidu.“⁹ Současně se zostřením útoků v tisku nabyla na intenzitě kampaň spočívající v organizovaném zasilání stovek rezolucí, v nichž „pobouření dělníci, rolníci a pracující inteligence“ kolektivně i individuálně odsuzovali „řádění kontrarevoluce v Maďarsku“. V posledních dnech října zesílily rovněž snahy prezentovat povstání jako izolovaný akt teroru kontrarevolučních skupin, jednajících v ostrém rozporu „se zájmy lidu vedeného stranou“.

K dalšímu posunu v pohledu na maďarské povstání došlo v noci z 1. na 2. listopad 1956, kdy se v Moskvě uskutečnila porada zástupců komunistických stran SSSR, NDR, ČSR, Polska, Rumunska, Bulharska a Číny a poté co padlo rozhodnutí o nové sovětské intervenci v Maďarsku.¹⁰ Výrazem nového trendu v hodnocení maďarského povstání se stala 151. schůze politického byra ÚV KSČ 2. listopadu 1956, jež projednala zprávu Antonína Novotného a Viliama Širokého, kteří se moskevského jednání zúčastnili, a přijala usnesení, že „stanovisko vyjádřené delegací ÚV KSČ vychází z jednomyslného názoru politického byra ÚV KSČ na hodnocení situace v Maďarsku a souhlasí, aby byla provedena všechna nutná opatření k udržení lidovědemokratického zřízení v Maďarsku, a v případě potřeby s nimi nejen souhlasíme, ale též se jich aktivně zúčastníme“.¹¹

Vedení KSČ a státu tak nabídl aktivní účast ČSR při ozbrojeném zásahu proti povstání. Nejmilitantnější stanovisko zastával Široký, jenž tvrdil, že akce musí být provedena neodkladně a koordinovaně – „ze všech stran, a to ještě dnes“. Sovětské vedení však omezilo své požadavky pouze na uzavření československo-maďarské hranice.¹²

Ve velmi tvrdém a konfrontačním duchu se nesl i rozhlasový projev prezidenta Antonína Zápotockého 3. listopadu 1956, který s ním vystoupil na základě usnesení politbyra ÚV KSČ, v němž hovořil také o suezské krizi. Jinak se celý projev přidržel Moskvou schváleného interpretačního schématu maďarského povstání: domácí reakce podporovaná světovým imperialismem využila ústupků politického vedení země a svedených občanů k zorganizování „kontrarevoluce“ a „bílého teroru“.

Zápotocký ve svém vystoupení mimo jiné řekl: „V sousedním Maďarsku v posledních dnech řádí kontrarevoluce, která rozpoutala fašistický bílý teror proti pracujícímu lidu. Její ruce jsou poskvrněny krví tisíců zavražděných dělníků a prostých lidí všech vrstev. Maďarská reakce ruku v ruce se západními imperialisty začala provádět dlouho připravovaný plán, namířený nejen proti lidové moci v Maďarsku, ale ve svých důsledcích proti všem socialistickým zemím, proti světovému míru.“

Do Maďarska se stahují reakční živly, váleční zločinci, grófové, fašisté i jiní emigranti ze Západu, kteří uprchli v roce 1945 před Sovětskou armádou nebo později před hněvem lidu. V armádě se roztahují horthyovští fašističtí důstojníci. Na světlo vylézají velkostatkáři a kapitalističtí vykořisťovatelé, jejichž moc byla dělnickou třídou a pracujícím lidem před lety zlomena.

9 Vážné události v Maďarsku. In: *Rudé právo*, (25.10.1956), s. 1 a 4.

10 MADRY, J.: Reflexe maďarského povstání v jednání ústředních politických orgánů Československa. In: *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956: Sborník příspěvků z vědeckého kolokvia s mezinárodní účastí*. Praha, Historický ústav Armády České republiky 1994, s. 31.

11 *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 02/2 – politické byro ÚV KSČ 1954–1962, sv. 120, ar. j. 151.

12 MADRY, J.: Reflexe maďarského povstání..., s. 31.

Obnovují se staré zkrachované politické partaje, které mají lid rozdělit do nepřátelských skupin. Mezi nimi jde boj o ministerská křesla a z funkce je odstraňován každý, kdo by se pokoušel zastat se zájmů pracujícího lidu a socialismu... Takový je dnes obraz země, která ještě před několika dny žila pokojnou budovatelskou prací.¹³

Vedení KSČ zastávalo ve své většině stále ještě Stalinovu tezi o takzvaném zostřování třídního boje za socialismu a konstatovalo, že s postupující likvidační nepřátel socialismu vzrůstá jejich odpor i snaha o navázání kontaktu se západními rozvědkami a „ideodiverzními centrály“. Z teorie o spojování „mezinárodní“ a „domácí“ reakce pak vyplývalo hodnocení „události“ v Maďarsku a Egyptě jako „společného díla mezinárodní reakce a rušitelů míru“.¹⁴

Přes opakovaná tvrzení o řadě chyb „maďarských soudruhů“ se vedení KSČ usilovně pokoušelo vyhnout tomu, aby byl souhrn příčin vedoucí ve svých důsledcích k maďarské krizi chápán jako vývojový proces. Naopak se snažilo vnutit veřejnosti obraz povstání vyvolaného „kontrarevolučními živly“ jaksi z čistého nebe – proti vůli maďarského lidu krácejícího až dosud nadšeně cestou k socialismu.

Vedení KSČ mělo přitom o situaci v Maďarsku relativně objektivní informace jak ze zpráv zasilaných československým velvyslanectvím, tak i ze zpráv některých novinářů působících v Budapešti, a mohlo si proto vytvořit obraz, jak to v Maďarsku skutečně vypadá. Například redaktor *Rudého práva* Zdeněk Hoření ve své zprávě mimo jiné uvedl: „Kde je možné, tam to dostaneme od každého pečené vařeně: ‘Vy a Rusové jste jediní proti nám, celý svět jde s námi.’ Velké pobouření tu vzbudil například projev soudruha prezidenta a zpravodajství maďarského vysílání Bratislavy II. V úterý a ve středu minulý týden vytvořily se dokonce před naším velvyslanectvím dva početné hloučky lidí, kteří rozhořčení nadávali na ČSR. Jeden řečník dokonce prohlásil: ‘Tak a teď ukážeme soudruhu velvyslanci, jestli my jsme nějací bandité.’“

My jsme přijeli do Maďarska s naší státní vlajkou, ale hned první den jsme poznali, že je velký omyl s ní operovat, a tak po smutných zkušenostech z Györu jsme ji raději schovali a vystrčili vlajku Červeného kříže. Již jsme také v jedné večerní hodině byli v situaci, kdy jsme museli pro jistotu zapřít československou příslušnost.¹⁵

Podobnou zkušenost popisoval rovněž tehdejší zpravodaj ČTK v Budapešti Otakar Svěřčina, jenž onemocněl a musel být odvezen do nemocnice: „Byl jsem prvním pacientem, který se tam objevil v posledních třech týdnech a nebyl povstalcem. Protože se brzy po nemocnici rozneslo, co jsem zač, začali se na mne chodit dívat všichni, co v nemocnici mohli chodit. Neslyšel jsem žádná přátelská slova, protože většina z těch, s nimiž jsem hovořil, mne jako Čechoslováka pokládala za spojence nenáviděných Rusů. (...) Bylo mi i několikrát dáno na srozuměnou, že Maďari nestojí o československou pomoc, stejně jako nestojí o sovětskou pomoc. Bude-li prý Maďarsku zaručena svoboda a nezávislost, obejde se Maďarsko bez jakékoli pomoci. V uplynulých 5 dnech jsem nepotkal ani jediného Maďara, s výjimkou těch, s nimiž jsem hovořil v parlamentě, který

13 V pevné jednotě půjdeme dále cestou socialismu a lepšího života: Projev prezidenta republiky soudruha Antonína Zápotockého, pronesený v Československém rozhlasu dne 3.11.1956. In: *Rudé právo*, (4.11.1956).

14 *Tamtéž*.

15 *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 02/2 – politické byro ÚV KSČ 1954–1962, sv. 122, ar. j. 155.

by podporoval Kádárovu vládu. Maďarští političtí činitelé se také dosud neodvážili vyjít mezi lidi.¹⁶

O určité zobecňující hodnocení se vedení KSČ pokusilo na zasedání svého ústředního výboru v dnech 5. a 6. prosince 1956.¹⁷ S hlavním referátem nazvaným *Současná mezinárodní situace a závěry pro práci strany* zde vystoupil Antonín Novotný. Snažil se zasadit odeznívající maďarskou krizi do celkového kontextu vývoje mezinárodních vztahů, který charakterizoval jako „zápas sil míru a socialismu se silami agrese a zpátečnictví, boj, který nabyl velkého rozsahu a intenzity a který má nejrůznější formy a projevy. Je to v podstatě třídní zápas mezi proletariátem a buržoazií.“ Zdůraznil, že pokrokové síly, „vyzbrojené závěry 20. sjezdu KSSS“, dokázaly odrazit „imperialistický útok proti Egyptu“, což ovlivnilo i vývoj v Maďarsku: „Za této situace byli agresori nuceni se stáhnout [z Egypta] a utrpěli velkou porážku i na půdě OSN. Tím zuřivěji štvou v tzv. maďarské otázce, kde došlo k tragickým událostem právě v důsledku nepochopení závěrů 20. sjezdu KSSS a dřívějších chyb a nedostatků a kde domácí a zahraniční reakce využila této situace k prosazování liberalistických tendencí, rozpoutání nacionalismu a k ožívování revizionismu.“ „Kontrarevoluční skupiny“ podporované západními rozvědkami v podstatě jen využily slabosti maďarského stranického vedení a „svezly se“ na vlně protestů, vyvolaných oprávněnými požadavky studentsva a „částí pracujících“.

Toto hodnocení potvrzovalo, že stanovisko, které vyslovil Zápotocký ve vzpomenutém rozhlasovém projevu 3. listopadu, zůstávalo pro vedení KSČ směrodatné. Vyplýval z něj jednoznačný závěr: pojistkou proti hrozbě možného opakování maďarského vývoje v československých poměrech je v prvé řadě další posílení „vedoucí úlohy komunistické strany“.

Ideologický nápor antireformátorů se soustředil zvláště na oblast zemědělství, kde soukromě hospodařící zemědělci zůstávali v podstatě jedinou větší a homogenní sociální skupinou „cizí socialismu“ a představující tudíž pro režim potenciální nebezpečí. Silný tlak, zahrnující i násilné deportace a věznění nepoddajných osob, vedl již v roce 1957 k tomu, že bylo založeno více než 500 nových JZD, do nichž vstoupilo na 11 000 rolníků se 110 000 ha půdy. Podíl družstevního sektoru na zemědělské výrobě se tím značně zvýšil a režim upevnil svou kontrolu nad vesnicí.

„Utahování šroubů“ se zřetelně projevilo také v justici. Pod vlivem událostí v Maďarsku byla do trestního práva zavedena kvalifikace nových trestných činů, jako byl teror, výtržnictví, příživnictví a podobně, byly zpřísněny postihy za takzvanou protistátní činnost a dále omezena samostatnost soudů. Politické byro ÚV KSČ schválilo již 19. listopadu 1956, s odvoláním na zkušenosti z vývoje v Maďarsku, interní příkaz Generální prokuratury Československé republiky nepropouštět politické vězně. (Na počátku roku 1957 zůstávalo za mřížemi téměř 11 000 osob odsouzených za „protistátní činnost“.) První pokus o vyrovnání s nezákonnostmi počátku padesátých let, vyvolaný kritikou kultu osobnosti a stalinismu v SSSR, tak skončil dříve, než začal.

Komunistické vedení se tedy snažilo zastrašit případné odpůrce zostřením represí, zároveň však toužilo získat si náklonnost obyvatelstva líbivou sociální politikou.

16 *Tamtéž*. Obě zprávy byly určeny „K informaci“ 155. schůzi politického byra ÚV KSČ, konané 19.11.1956.

17 *Tamtéž*, fond 01 – zasedání ÚV KSČ 1945–1962, sv. 51, ar. j. 55.

Nástrojem důkladného propagandistického využití či spíše zneužití se stalo několikrát snížení maloobchodních cen základních potravin a průmyslového zboží v letech 1956–1960 a zvýšení nejnižších důchodů a přídatků na děti. Tato opatření byla navíc doprovázena značně nereálnými sliby, které vedení KSČ a státu dávalo lidem ve snaze mírnit jejich nespokojenost – od tvrzení, že socialismus získá již co nevidět prvenství v ekonomickém soutěžení s kapitalismem, až po vyřešení bytové otázky v nejbližších letech. Velkokrysa sociální politika, uplatňovaná právě pod vlivem událostí v Maďarsku, ovšem nebyla ekonomicky podložena. Krátkodobě sice zvyšovala životní standard, ale současně prohlubovala ekonomické potíže a vedla celou společnost do ještě hlubší pasti hraničící až s kolapsem, což se projevilo již na počátku šedesátých let.

* * *

Zvláštní důležitost přikládalo vedení KSČ zajištění společné hranice s Maďarskem v délce 579 km jak proti pronikání „podvatných myšlenek“, tak i povstaleckých skupin z Maďarska na území Slovenska.¹⁸ Na společných hranicích žila navíc početná maďarská menšina a nikdo nevěděl, jak se zachová, či zda se jí povstalci nepokusí získat na svou stranu.

Rychlý vývoj situace v Maďarsku ústřední orgány KSČ i velení armády překvapil. Vedení KSČ původně nepočítalo s nějakými zvláštními opatřeními na československo-maďarských hranicích, mělo dojít pouze k posílení jejich stávající ochrany příslušníky Pohraniční stráže, pohraničních oddělení Veřejné bezpečnosti a Vnitřní stráže. To souviselo do značné míry s faktem, že stranické, bezpečnostní i vojenské orgány a složky měly o vývoji v Maďarsku poměrně kusé a často i nepřesné informace a situaci nechápaly zpočátku nijak dramaticky.

Ke změně pohledu došlo 24. října 1956 na pokyn tehdejšího prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného z Moskvy.¹⁹ Podle sovětského hodnocení nebyly už vnitřní „socialismu věrné síly“ schopny situaci samy zvládnout, a proto byl zejména v Budapešti nutný zásah sovětských vojsk. Ministerstvo vnitra hned v průběhu následujícího dne stáhlo na československo-maďarské hranice prakticky všechny volné síly a prostředky z celého území Slovenska (šlo o 2689 příslušníků Pohraniční stráže, 507 příslušníků pohraničních oddělení VB, 585 příslušníků Vnitřní stráže a blíže nezjištěný počet příslušníků Lidových milicí), rovněž byla přijata opatření ke střežení skladů zbraní a k ochraně důležitých hospodářských, správních a dalších objektů a budov komunistické strany. Opatření se soustředila do míst a úseků důležitých z vojenského, hospodářského a politického hlediska a jednotky měly plnit především hlídkové a strážní úkoly s cílem zabezpečit neprůchodnost hranic pro jednotlivce nebo menší skupiny z Maďarska.

Dne 25. října vydal ministr národní obrany genplk. Bohumír Lomský nařízení k přípravě vojsk 2. vojenského okruhu k posílení jednotek ministerstva vnitra dislokovaných na

18 Podrobněji k této otázce viz: *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956*: Sborník dokumentů, sv. I, II. Praha, Historický ústav Armády České republiky 1993; ŠTAIGL, J.: *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956*: Sborník příspěvků z vědeckého kolokvia. Praha, Historický ústav Armády České republiky 1994, s. 33–40; DUFEK, J. – ŠLOSAR, V.: *Rekonstrukce čs. vojenských opatření na čs.-maďarských hranicích*. In: *Tamtéž*, s. 41–64.

19 *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 07/16 – A. Novotný, sv. 3.

území Slovenska a generální štáb armády urychleně připravil plán vojenského zabezpečení československo-maďarských hranic.²⁰ Lze říci, že v této první variantě šlo o doplnění opatření pořádkového a bezpečnostního charakteru, která přijalo a realizovalo ministerstvo vnitra.

Problém byl v tom, že 2. vojenský okruh, který zahrnoval vedle území Slovenska i jihovýchodní oblast Moravy, prakticky nedisponoval prvosledovými jednotkami v plném počtu, ale většina útvarů měla rámcový či školní charakter. Celkem měl okruh na konci října 1956 jen 8000 vojáků, což představovalo necelých pět procent celkového početního stavu československé armády. Z organizačního hlediska šlo o dvě střelecké a jednu mechanizovanou divizi, několik dělostřeleckých a specializovaných brigád a útvarů, většinou na snížených nebo rámcových počtech. Navíc na konci září odešel druhý ročník vojáků základní služby do zálohy a branci, kteří nastoupili základní vojenskou službu, procházeli teprve základním výcvikem.

Vzhledem k tomu, že Maďarsko bylo považováno za spojenecký stát, neměla armáda připravený ani plán zajištění společných hranic. Za této situace musel generální štáb sáhnout k řadě improvizací, které umožňovaly urychleně splnit zadaný úkol, a současně hledat způsoby, jak krytí slovensko-maďarské hranice dále posilovat podle vývoje situace. Operační plán zpracovaný narychlo 25. října předpokládal vytvoření lineární jednosledové sestavy zásahových pohotovostních sil z vojsk 2. vojenského okruhu a ministerstva vnitra na hraničním úseku od Bratislavy po Královský Chlmec v délce 560 km, který byl rozdělen na šest pásem obrany. Nadále se nepočítalo se střezáním zhruba dvacetikilometrového úseku hranice od Královského Chlmce po Čiernou nad Tisou. Současně se měly vytvořit zálohy na stupni okruhu i zvláštní záloha, jíž disponovalo přímo ministerstvo národní obrany. K tomu mělo velitelství 2. vojenského okruhu vyčlenit plných 80 procent svých sil a prostředků. Jednalo se většinou o příhraniční útvary a jednotky různého charakteru – od vševojskových přes speciální až po školní včetně učilišť.

Již následující den, tj. 26. října, začaly postupně vyčleněné jednotky posilovat vojska ministerstva vnitra. Celkem v tomto dni zaujalo bojovou sestavu téměř 2000 mužů, kteří měli k dispozici i těžkou bojovou techniku – 15 tanků, 9 samohybných děl a 5 houfnic. Velení armády si uvědomovalo nízkou bojovou hodnotu nasazených jednotek, kterým navíc chyběly přepravní prostředky, což podstatně snižovalo jejich mobilnost.

Vzhledem k dalšímu vyhocení situace v Maďarsku přijalo kolegium ministra národní obrany na svém mimořádném zasedání 26. října rozhodnutí vytvořit dvě pohyblivé motomechanizované skupiny, které by byly schopny rychlého zásahu v ohrožených prostorech.²¹ Základem se staly rámcové mechanizované a tankové útvary 2. vojenského okruhu, doplněné na mírové počty záložníky povolány na čtyřtýdenní vojenské cvičení, dále posluchači pěchotního a tankového učiliště a okruhový výsadkový útvar. Velký důraz byl položen na dostatečné vybavení obou skupin dopravními prostředky, pohonnými hmotami, municí, proviantem, výstrojí a dalším materiálem.

První úderná skupina byla dislokována ve vojenském výcvikovém prostoru Lešť, druhá v prostoru Prešov a Humenné a postupně byly doplňovány na plné počty osob i výzbroje.

20 *Vojenský historický archiv Praha* (dále jen *VHA Praha*), fond Ministerstvo národní obrany (MNO), 1956, Sekretariát ministra/Kancelář ministra (SM/KM), 1/10-1.

21 *Tamtéž*, fond MNO, 1956, Generální štáb/Operační správa (GŠ/OS), 2/8-2b.

Současně bylo rozhodnuto doplnit záložníky také 3. mechanizovanou divizi, která se stala hlavní zálohou ministerstva národní obrany. Úpravou struktury velení se podařilo dosáhnout větší operativnosti a pohotovosti prvosledových jednotek a řešit i dosud dost neutěšenou součinnost s velitelstvími vojsk ministerstva vnitra.

Plné pohotovosti sil ostraha a krytu československo-maďarských hranic bylo dosaženo 31. října 1956, kdy skončilo také formování obou úderných skupin.²² V důsledku příchodu záloh na cvičení se počet nasazených příslušníků armády zvýšil na téměř 9000 a útvary a jednotky měly ve výzbroji 280 tanků, 43 samohybných děl, 42 děl jiných typů, 102 protitankové kanony, 30 protiletadlových kanonů a 82 minometů. Tato koncentrace sil a prostředků umožnila vytvořit sestavu o dvou sledech, která pokryla celé hranice od Bratislavy po Čiernou nad Tisou a měla i dostatečné zálohy – dvě úderné skupiny s téměř 1800 muži s tanky a dělostřeleckou výzbrojí, 800 mužů, jimiž disponoval velitel 2. vojenského okruhu, a bezmála 3500 příslušníků 3. mechanizované divize v záloze ministerstva národní obrany. Největší koncentrace sil a prostředků byla na předmostí Bratislavy, nejmenší na úseku Plešivec–Čierna nad Tisou.

Jak konstatovalo jednání kolegia ministra národní obrany 29. října, bylo zajištění hranic s Maďarskem dostatečné a útvary a jednotky, které společně s vojsky ministerstva vnitra plnily v prvé řadě asistenční úkoly, byly schopny zabránit pronikání různých agentů, menších skupin i utečenců přes československo-maďarské hranice.²³

O dva dny později však kolegium ministra národní obrany dospělo k jinému závěru: „Nelze vyloučit, že se kontrarevoluční síly pokusí proniknout na naše území a přenést povstání do slovenských krajů. Je též možno, že při postupující likvidaci budou k nám kontrarevoluční skupiny zatlačovány.“²⁴ Nový pohled souvisel nepochybně s rozhodnutím sovětského stranického a státního vedení likvidovat maďarské povstání ozbrojenou silou, o němž bylo velení československé armády informováno s největší pravděpodobností právě 31. října. Ve stejný den byl zahájen přesun sovětských jednotek Karpatského vojenského okruhu k maďarským hranicím a útok byl plánován na 4. listopad 1956.²⁵

Z toho vycházelo velení československé armády při rozhodnutí reorganizovat kryt československo-maďarských hranic na jejich vojenské zabezpečení, tj. zaujmout sestavu aktivní obrany. Některá opatření byla provedena již v předstihu – od 29. října začaly na některých úsecích ženijní práce a maskování a byl zahájen nástup dalších nově povolovaných záloh k doplnění útvarů na plné počty. Na letišti v Prešově a Malackách byl přesunut 32. bitevní letecký pluk, který se stal zálohou velitele 2. vojenského okruhu. Došlo rovněž k zesílení obrany mostů v Bratislavě, Komárně a Medveďově a přípravným pracím na případné zaminování hraničního úseku od Štúrova po Čiernou nad Tisou.

Dne 3. listopadu vydal náčelník generálního štábu československé armády rozkaz č. 1 pro zaujetí obrany československé státní hranice vojsky 2. vojenského okruhu, který vedl k přeskupení vojsk a jejich urychlenému doplňování téměř 15 000 muži výhradně z řad

22 *Tamtéž*, fond MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-4b.

23 *Tamtéž*, fond MNO, 1956, SM/KM, 1/10-2.

24 *Tamtéž*, fond MNO, 1956, SM/KM, 1/10-3.

25 Situaci zkomplikovalo vypuknutí suezské krize. Čs. armáda posílila kryt hranic se SRN a Rakouskem a povolala na čtyřtýdenní cvičení téměř 70 000 záložníků. Rovněž byla zvýšena bojová pohotovost útvarů a jednotek a zesílena ostraha a ochrana vojenských budov a zařízení.

záložníků české a slovenské národnosti.²⁶ Všechna opatření byla ukončena k 7. listopadu 1956.

Vše nasvědčuje tomu, že šlo o první koordinaci postupu ozbrojených sil v rámci Varšavské smlouvy, která v té době existovala necelý rok a půl. Československo a Rumunsko měly na svých hranicích s Maďarskem vybudovat obranu a tak je uzavřít, aby sovětská vojska mohla likvidovat povstání s vyloučením možnosti ústupu povstaleckých vojsk na území jiného státu. Již 3. listopadu sovětské jednotky uzavřely rakousko-maďarské hranice a obsadily hlavní železniční uzly v zemi, takže povstalecké síly se ocitly *de facto* v obklíčení.

Těžiště obrany československo-maďarské hranice leželo v nové sestavě československých vojsk na Slovensku na 4. a 18. střelecké divizi, které byly zesíleny okružovými ženijními jednotkami a speciálními útvary přisunutými z Čech a Moravy. Tento první sled byl zesílen druhým sledem, do kterého byly staženy i dělostřelecké útvary, z nichž se vytvořily podpůrné dělostřelecké skupiny a pohyblivé protitankové zálohy. Do zálohy velitele 2. vojenského okruhu přešly obě úderné skupiny v Lešti a Prešově, záloha ministerstva národní obrany, již zůstala 3. mechanizovaná divize, se přesunula severně od Bratislavy.

Tuto armádní sestavu, která se v řadě směrů blížila způsobu krytí západní hranice v Čechách, doplňovala vojska ministerstva vnitra včetně úderných a přepadových skupin, schopných rychlého a účinného zásahu nejen na hranicích, ale v případě potřeby také ve vnitrozemí. Je třeba zdůraznit, že střežení československo-maďarské hranice i nadále zajišťovaly a řídily v první řadě složky ministerstva vnitra, pro něž vojenské jednotky představovaly posilové prostředky, v případě narušení hranic maďarskými ozbrojenými jednotkami však přejímali velení a ochranu hranic na jednotlivých úsecích příslušní vojenští velitelé.

Prvosledové armádní jednotky prováděly hlídkování a zákopové práce, pomáhaly rovněž Pohraniční stráž zasilovat ženijní opatření na hranicích, především na bratislavském předmostí a na nejvýchodnějším úseku hranic, kde byly důležité komunikační spoje se SSSR. Podle pokynů sovětských vojenských představitelů i velitelů sovětských jednotek operujících na maďarské straně hranic posilovaly obranu některých úseků, v jejichž blízkosti právě probíhala závěrečná fáze likvidace povstaleckých jednotek a skupin, jimž měla být přehrazena jediná ústupová cesta. Spolupráce se sovětskými vojsky však byla na velmi nízké úrovni a došlo i k několika vzájemným nedorozuměním a incidentům.

Sestava, kterou zaujala vojska na Slovensku po 3. listopadu 1956, zůstala bez výraznější změny až do 8. listopadu, kdy v souvislosti s dalším vyhocením suezské krize přijal generální štáb československé armády nový plán opatření na zesílení bojové pohotovosti a připravenosti vojsk. Přestože se týkala v první řadě území Čech a Moravy – konkrétně hranic se SRN a Rakouskem – zpevnila také obranné uskupení na Slovensku. K 10. listopadu zde bylo dosaženo nejvyšší koncentrace sil a prostředků – československo-maďarskou hranici zajišťovalo na 25 500 mužů (z nichž polovinu tvořili záložníci povolání na čtyřtýdenní cvičení) s 358 tanky, 141 samohybnými děly, 609 dalšími děly a 82 letouny.

26 VHA Praha, fond MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-39b.

V prvním sledu, tj. bezprostředně na hranicích a v přihraničním pásmu, bylo rozmístěno více než 13 000 vojáků s 64 tanky a 382 děly včetně samohybných.²⁷

Následujícího dne byly ozbrojené síly maďarských povstalců v podstatě zlikvidovány a moc v zemi předána takzvané revoluční dělnicko-rolnické vládě vedené Jánosem Kádárem, která zahájila „konsolidaci“ země. Vojenská opatření na území Slovenska bylo možné postupně omezovat a rušit. Již 14. listopadu vydal náčelník generálního štábu nařízení k odeslání prvních jednotek do mírových posádek a v následujících dnech pokračovalo stahování dalších útvarů, které bylo ukončeno až v polovině prosince 1956. Zrušeny byly obě armádní úderné skupiny, zálohy velitele 2. vojenského okruhu a ministerstva národní obrany i dělostřelecké pohyblivé zálohy. Ke dni 21. prosince byla odvolána mimořádná bezpečnostní opatření na Slovensku i ze strany ministerstva vnitra.²⁸

Vojenské jednotky soustředěné od 25. října 1956 na Slovensku k zajištění hranic s Maďarskem se sice na potlačení povstání bezprostředně nepodílely a do ozbrojených srážek, probíhajících často v těsném sousedství hranice, nezasáhly, ale zaujetím obranné sestavy podpořily a v jistém smyslu i usnadnily intervenční zásah sovětských vojsk.

Vojenská opatření přijatá a realizovaná v době maďarského povstání byla po celou dobu jejich trvání v centru pozornosti vedení KSČ, zejména sekretariátu a předsednictva ústředního výboru. Tyto orgány byly pravidelně informovány o situaci na československo-maďarských hranicích i o jednotlivých krocích armádního velení k zajištění jejich zvýšené ochrany. Skutečnost, že maďarská armáda nepodpořila komunistický režim, ale její velká část přešla na stranu povstalců, vyvolala ve vedení KSČ vážné obavy o loajalitu československých ozbrojených sil. Dalo si proto od 14. oddělení ÚV KSČ ve spolupráci s vojenskou rozvědkou zpracovat rozbor stavu Maďarské lidové armády a příčin jejího rozkladu a selhání,²⁹ který využil i náčelník Hlavní politické správy Ján Zeman ve svém vystoupení na zasedání ÚV KSČ v prosinci 1956. Mimo jiné zde řekl: „Jednotky maďarské armády zklamaly. Musíme velmi vážně též postavit i tuto otázku, proč... Tak jako jsou kladné zjevy v celém našem životě, díky správné politice strany, tak i armáda se ukázala v této situaci na výši úkolů. Avšak je nutno odhalovat nedostatky, odstraňovat je v zárodku a nepřetržitě bdít... Položme si například otázku takto: Nenajde se [v naší armádě] třeba jen stín nebo skulina toho, co se projevilo v Maďarsku?“³⁰

Tyto slabiny se samozřejmě našly a bylo jich hned několik. Upozornila na ně souhrnná zpráva o vyhodnocení plnění úkolů a morálněpolitickém stavu československé armády v době krize v Maďarsku a Egyptě, kterou projednalo a schválilo zasedání kolegia ministra národní obrany 8. ledna 1957³¹ a která byla předložena i sekretariátu ÚV KSČ. Generální štáb, který materiál zpracoval, hodnotil nasazení vojsk na Slovensku velmi pozitivně, přesto poukázal na řadu nedostatků, které z pohledu armády, a především politického vedení státu mohly představovat zdroje vážných problémů: od morálního stavu vojsk (pro nesouhlas s československým postojem vůči Maďarsku bylo vyšetřováno 130 vojáků, z toho 84 důstojníků, z nichž bylo 33 propuštěno z armády a někteří postaveni před soud)

27 *Tamtéž*, fond MNO, 1957, SM/KM, 1/1-3.

28 *Tamtéž*.

29 *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 100/3, sv. 10, ar. j. 371.

30 *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 01, sv. 51, ar. j. 55.

31 *VHA Praha*, fond MNO, 1957, SM/KM, 1/1-3.

přes nutnost zvýšit bojovou připravenost a pohotovost a takzvanou revoluční bdělost až po potřebu dalšího prohloubení vedoucí úlohy KSČ v armádě a ještě užší spolupráce se Sovětskou armádou a ostatními vojsky Varšavské smlouvy. Podle autorů materiálu představovali nebezpečí rovněž důstojníci, kteří museli z politických důvodů opustit armádu již dříve a „v době maďarských událostí vedli společně se svými ženami pobuřující řeči“. To podle armádního velení ukázalo, že jejich odstranění z armády bylo správné a že je třeba ještě prověřit, zda se ve velitelském sboru neskrývají další „nepevní či přímo nepřátelští jedinci“.³² Nastalo období nových čistek v důstojnickém sboru, které zasáhly především důstojníky z takzvaných buržoazních rodin, někdejšího Vládního vojska a armády slovenského státu.

Celostátní aktiv komunistů, který 26. června 1957 aplikoval závěry ideologického zasedání ÚV KSČ na podmínky armády, vytyčil jako hlavní úkol upevnění jejího „politického a třídního profilu“, což znamenalo její ještě větší politizaci a ideologizaci, další posílení vlivu stranických organizací a politického aparátu na personální a organizační záležitosti, na výcvik a život vojáků. Obnovení povinného politického školení pro komunisty i bezpartijní, zrušeného v roce 1951, mělo přispět k tomu, aby se armáda stala důležitou součástí systému výchovy mladé generace, tj. aby ještě silněji působila na vědomí a myšlení vojáků základní služby v duchu potřeb politiky KSČ.

S přihlédnutím ke zkušenostem z nasazení vojsk na Slovensku v době maďarských událostí, které se stalo prověrkou jejich bojové připravenosti a ukázalo řadu nedostatků především v oblasti velení a spojení, byly rovněž upraveny armádní plány k udržení klidu, pořádku a zajištění státních hranic, čímž došlo k dalšímu posílení vnitřní mocenské úlohy armády jako opory moci KSČ.

Zvýrazněna byla rovněž vnitřní represivní úloha dalších mocenských nástrojů státu. O československé Bezpečnosti se na prosincovém zasedání ÚV KSČ v roce 1956 prakticky nehovořilo, to však neznamená, že by situace v ní nebyla rovněž podrobena zevrubné analýze, z níž byly vyvozeny závěry. Bylo rozhodnuto ještě více upevnit Sbor národní bezpečnosti posílením vlivu KSČ, „zintenzivnit“ ideologické působení na příslušníky Bezpečnosti, zvýšit jejich „akceschopnost a bdělost“ a „v zárodku nekompromisně zmařit“ každý pokus o „provokace“ nebo „vyvolání neklidu“. Státní bezpečnost dostala za úkol pečlivě sledovat názory veřejnosti, vyhodnocovat je a přijímat potřebná opatření včetně postihů a represí. Zaměřit se měla zvláště na příslušníky takzvaných poražených tříd (bývalé kapitalisty, živnostníky, velké sedláky) a inteligenci, pronikat do „protistátních“ skupin a likvidovat je. Upraveny byly rovněž plány k zajištění klidu a pořádku pro případ mimořádných událostí. Byl to další podstatný krok k utužení režimu a k prohloubení ovzduší nejistoty a strachu.

Ve snaze zvýšit bezpečnost a kontrolu v pohraničních oblastech byly posíleny pravomocce Pohraniční stráže a vydány nové Směrnice ministra vnitra o pomocnících Pohraniční stráže,³³ které vedly tyto dobrovolníky z řad takzvaných uvědomělých občanů v pohraničí k aktivnímu pátrání po podezřelých osobách, dovolovaly jim je zadržovat, a v případech potřeby dokonce použít i zbraně.

32 *Tamtéž.*

33 *Historie SNB v datech.* Praha, Naše vojsko 1985, s. 100–105.

V souvislosti s povstáním v Maďarsku byla zvýrazněna také úloha Lidových milicí, ozbrojeného sboru KSČ, při ochraně vnitřního „klidu a pořádku“. Milicionáři již v době maďarské krize střežili důležité průmyslové podniky, podíleli se na pořádkové službě a patřili k neaktivnějším odpůrcům „maďarské kontrarevoluce“ a jejich „domácích přívrženců“. Proto se KSČ rozhodla tento sbor, který představoval pevnou oporu její moci, přezbrojit a přecvičit tak, aby byl schopen plnit v podstatě bezpečnostní i vojenské úkoly. Od roku 1957 dostávaly Lidové milice novou výzbroj i techniku, především dopravní a spojovací prostředky.³⁴ Protože většinu nového materiálu dodávala armáda z vlastních zásob, zvýšila se unifikace bojového vybavení obou těchto složek a tím i možnost jejich vzájemné součinnosti v případech společného nasazení. Armáda také zajišťovala v daleko větší míře než doposud výcvik milicionářů a jejich politickou a ideovou výchovu.

* * *

Vliv událostí v Maďarsku v roce 1956 na vnitřní politiku Československa byl mnohostranný a výrazný, projevoval se dlouhodobě a KSČ se k takzvaným maďarským zkušenostem vracela vždy, když potřebovala zdůvodnit svá mocenská a represivní opatření. Bylo tomu tak nejen ve druhé polovině padesátých let, ale také při nástupu „normalizace“ na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, v době narůstání opozičního hnutí v osmdesátých letech a konečně i na podzim 1989, kdy se čas totalitního systému v Československu naplnil. Povstání proti komunistickému režimu v Maďarsku zůstalo strašákem ukazujícím, jaké škody může napáchat „domácí reakce ve spojení s imperialismem“, pokud se proti ní včas a důrazně nevystoupí, i jednou ze záminek k utužení poměrů a perzekucí nepohodlných názorů, lidí i celých společenských skupin. Sloužilo tedy ke stejnému účelu jako již v polovině padesátých let, kdy se KSČ právě s odkazem na „maďarské nebezpečí“ podařilo zadusit první pokus o uvolnění poměrů v totalitním režimu a dosáhnout naopak jeho upevnění a posílení.

---

34 VHU Praha, fond MNO, 1958, čj. 8133, Správa materiálního plánování.

Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti

Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra

Jiří Pernes

Reformní hnutí, které od června 1956 probíhalo v Polsku, a zejména protikomunistická revoluce, která vypukla 23. října téhož roku v Maďarsku,¹ silně ovlivňovaly situaci v Československu, jež jako klín od sebe oddělovalo obě země, zmitající se v neklidu a hledající svoji novou tvář. Pro další vývoj v Evropě byly poměry v Československé republice neobyčejně důležité: pokud by i zde propuklo masové demokratizační hnutí, nebo se alespoň ve vedení Komunistické strany Československa zformovalo reformní křídlo usilující o destalinizaci, existovala by mnohem větší naděje na úspěch povstalců v Maďarsku stejně jako demonstrantů a reformátorů v Polsku. To si intenzivně uvědomovala nejen demokratická československá emigrace, vyvíjející činnost v západních státech,² stejně jako roztržité a neorganizované skupiny demokraticky smýšlejících občanů žijících ve vlasti, ale také představitelé komunistické moci. Proto věnovali funkcionáři vládnoucího režimu v Československu událostem v Polsku a revoluci v Maďarsku od samého počátku mimořádnou pozornost a s využitím všech prostředků, které měli k dispozici, se energicky snažili zabránit vzniku jakýchkoli nepokojů na území ČSR.

---

1 Podrobná chronologie maďarské protikomunistické revoluce roku 1956 je uvedena ve sborníku vybraných dokumentů, nazvaném *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956*, I. a II. sv., který vydal Historický ústav Armády České republiky v Praze roku 1993, s. 215–231. K vydání připravili Jiří Bílek, Jiří Dufek, Jiří Fidler, Vladimír Pilát, Jaroslav Selner a Vladimír Šlosar.

2 *Státní ústřední archiv Praha, Archiv ÚV KSČ* (dále jen *SÚA Praha, A ÚV KSČ*), fond 02/2 – Politické byro ÚV KSČ, ar. j. 158, sv. 124, bod 17 – Přípravy k vytvoření čs. dobrovolnického ozbrojeného sboru z příslušníků čs. emigrace, srov. dále ar. j. 165, sv. 129, bod 10 – Zpráva o H. Ripkovi.

Reakce KSČ a některých složek Národní fronty na první zprávy o krizi v Maďarsku

Politické byro ÚV KSČ jednalo o situaci v Maďarsku na své schůzi již den po prvních nepokojích v Budapešti, 24. října 1956,³ kdy jeho členové vyslechli zprávu ministra vnitra Rudolfa Baráka. S přijetím konkrétních závěrů však vyčkali až do příjezdu Antonína Novotného, prvního tajemníka ÚV KSČ, jenž byl v tento den přítomen – spolu s představiteli některých dalších komunistických stran sovětského bloku – jednání prezidia Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu, věnovanému právě vývoji v Polsku a v Maďarsku. Antonín Novotný skutečně následujícího dne, 25. října 1956, na mimořádné schůzi podrobně informoval členy politbyra o jednání prezidia ÚV KSSS. Na závěr zasedání politické byro ÚV KSČ schválilo usnesení, jímž mimo jiné ukládalo ministerstvu vnitra vyhlásit na 28. říjen 1956 stoprocentní pohotovost policejních složek a sekretariátu ÚV KSČ uložilo „v případě nutnosti“ vyhlásit pohotovost Lidových milicí a informovat o nově vzniklé situaci v Maďarsku a v Polsku nižší stranické orgány a takzvané stranický aktiv.

Politbyro vzalo rovněž na vědomí dopis Československé strany socialistické o událostech v Maďarsku, jímž se vedení této složky Národní fronty vyznávalo z věrnosti KSČ, její vedoucí úloze a výstavbě socialismu, a uložilo Jiřímu Hendrychovi, tajemníkovi ÚV KSČ zodpovědnému za práci s tiskem, zajistit zveřejnění tohoto dopisu.⁴

Po obdržení prvních zpráv o vývoji v Maďarsku vydal ministr vnitra Barák 24. října 1956 tajný rozkaz, jímž vyhlásil stoprocentní dosažitelnost příslušníků ministerstva vnitra, tedy nejen policie, ale také Pohraniční stráž a Vnitřní stráž. Jednotky Pohraniční stráže měly od této chvíle provádět zesílenou ostrahu státních hranic s desetihodinovou službou a u jednotek Vnitřní stráže byla vyhlášena bojová pohotovost. Současně nařídil pohotovost ve věznicích, v takzvaných nápravně-pracovních táborech a posílení pohraničních oddělení policie.⁵

Rudé právo přineslo první informace o revoluci v Maďarsku ve čtvrtek 25. října 1956. Nezveřejnilo žádné podrobnosti, na první straně otisklo pouze krátkou zprávu nazvanou Vážné události v Maďarsku, s podtitulem Kontrarevoluční živly vyvolaly krvavé nepokoje. Ta pokračovala na čtvrté straně informací o mimořádném zasedání Ústředního výboru Maďarské strany pracujících dne 23. října a o jmenování Imre Nagye předsedou maďarské vlády. O to rozsáhlejší byl úvodník Rozhodně a s jistotou, který povstání maďarského lidu jednoznačně odsoudil jako kontrarevoluci a pokus o zvrát komunistického systému v zemi.

Současně *Rudé právo* informovalo o prvních shromážděních organizovaných na podporu politiky KSČ. Ve středu 24. října 1956 večer se sešly schůze funkcionářů krajské a městské organizace KSČ v Praze, funkcionářů KSČ, odborů a Československého svazu mládeže okresu Český Těšín a třineckých hutí, závodu Kablo v Bratislavě, okresních

3 *Tamtéž*, fond 02/2 – Politické byro ÚV KSČ, ar. j. 147, sv. 120, bod 1 – Události v MLR.

4 *Tamtéž*, fond 02/2 – Politické byro ÚV KSČ, ar. j. 146, sv. 119, bod 4 – Informace o situaci v MLR a ohlas u nás; bod 7 – Dopis ČSS o událostech v MLR; bod 8 – Další opatření vzhledem k událostem v MLR.

5 *Archiv Ministerstva vnitra ČR* (dále jen *AMV ČR*), fond Sekretariátu ministra vnitra, inv. č. 243, kart. č. 23, Zpráva ministra vnitra o připravenosti a morálně-politickém stavu součástí ministerstva vnitra v době mimořádných opatření v souvislosti s událostmi v Maďarsku, Polsku a Egyptě.

funkcionářů v Kladně, Žatci, Sedlčanech a jinde, které vyslovily „svoje rozhořčení nad pokusy reakce svrhnout v Maďarsku lidovou vládu a nastolit kapitalismus“.⁶

V dalších dnech věnovalo *Rudé právo* Maďarsku mimořádnou pozornost, avšak informací o vývoji situace se čtenáři dozvídali minimum. Pouze v pátek 26. října byla zveřejněna zpráva o odvolání Ernő Gerőa z funkce prvního tajemníka Maďarské strany pracujících (MSP), kterého vystřídal János Kádár, jakož i oznámení o nasazení Sovětské armády do bojů proti povstalcům. Naprostou většinu publikovaných materiálů tvořily články o schůzích a shromážděních československých občanů, pracujících různých závodů a funkcionářů KSČ, stejně jako organizací Národní fronty, odmítajících revoluci v Maďarsku a slibujících budovat socialismus v Československu i nadále.

Téhož dne informovalo *Rudé právo* také o zasedání předsednictva Ústředního výboru Československé strany lidové, jež přijalo usnesení, v němž se pravilo: „Používáme této příležitosti, abychom zdůraznili, že Československá strana lidová neustoupí ani o krok od svého programu zaměřeného k aktivní spolupráci při společném díle výstavby socialismu v naší vlasti. Jednotně semknuti v Národní frontě, vedené Komunistickou stranou Československa, vykročíme ještě rozhodněji vpřed k uskutečnění ušlechtilých cílů, jež jsou společné všemu našemu lidu.“⁷ Československá strana lidová se tak po Československé straně socialistické stala druhou složkou Národní fronty, která pospíchala ujistit KSČ svou věrností a spolehlivostí; závěry jejího jednání byly dokonce zveřejněny dříve než dopis československých socialistů.

Rudé právo otisklo také usnesení Ústředního výboru Svazu československých spisovatelů, jež vyznělo ve stejném duchu,⁸ a zveřejňovalo otevřené dopisy některých představitelů české a slovenské kultury odmítající jakékoli zpochybňování stávajícího politického kursu Československa.⁹

Preventivní akce československého režimu

Vedení KSČ si uvědomovalo, že vzdor této masivní propagandistické kampani může v Československu dojít k akcím na podporu vývoje v Maďarsku a v Polsku, které by současně vyjádřily výhrady obyvatelstva ke stávajícímu domácímu režimu. Největší obavy mělo z neděle 28. října 1956, na niž připadalo 38. výročí vzniku nezávislého Československa. Uvědomovalo si, že domácí odpůrci totalitního systému by mohli využít k organizování protestních akcí právě tohoto data, a proto právě k němu směřovala mimořádná policejní opatření. Následující vývoj ukázal, že obavy komunistických funkcionářů byly oprávněné. Vývoj v obou sousedních zemích skutečně inspiroval opozičně smýšlející osoby k pokusům o otevřené vystoupení proti komunistické moci.

6 Na aktivech vyjadřují komunisté pevnou jednotu, bdělost a ostražitost, věrnost proletářskému internacionalismu. In: *Rudé právo*, (25.10.1956), s. 1.

7 Prohlášení předsednictva ÚV Čs. strany lidové: V neochvějně jednotě k společným cílům. In: *Rudé právo*, (26.10.1956), s. 1.

8 Zasedání ÚV Svazu čs. spisovatelů. In: *Rudé právo*, (27.10.1956), s. 1.

9 Viz např. KUBKA, František: Výpočty nepřátel se nikdy neuskuteční. In: *Rudé právo*, (26.10.1956), s. 1. Pavel Tigríd uvádí, že aparát strany zorganizoval a propagačně využil téměř 17 000 rezolucí. Srov. TIGRID, Pavel: Marx na Hradčanech – II: Pokus o pohled na československou otázku deset let po únoru. In: *Svědectví*, roč. 3 (1959–1960), s. 229 n.

K mimořádně závažnému incidentu došlo 27. října dopoledne: skupina osmi osob přepadla muniční sklad v blízkosti Jičína. Jejich útok byl sice odražen, avšak mezi příslušníky komunistické špičky vyvolal oprávněný neklid – v armádě byl vyhlášen nejvyšší stupeň pohotovosti a byla posílena strážní služba, kterou nyní vykonávala až polovina vojáků ve druhém ročníku základní služby. Ještě v noci z 27. na 28. říjen byl urychleně vypracován plán obrany ústředních orgánů v Praze před možným útokem a k jejich zabezpečení byly na vybraná místa přesunuty tanky.¹⁰

V týž den, 27. října 1956, zatkl pracovníci ministerstva vnitra skupinu osob, která připravovala na 28. říjen protikomunistickou demonstraci na Václavské náměstí v Praze. Zadržení, vedení Ladislavem Trpálkem z Prahy, měli v úmyslu dosáhnout toho, aby demonstrace – obdobně jako se to stalo v Budapešti o několik dnů dříve – přerostla ve všelidové vystoupení proti režimu. Příčiněním konfidentů však byl jejich záměr prozrazen dříve, než jej mohli realizovat.¹¹

Represivním složkám československé státní moci se tak sice podařilo zabránit nejzávažnějším pokusům o vyvolání nepokojů v zemi, ale komunističtí funkcionáři si uvědomovali, že nebezpečí dosud nepominulo. Vnitřní vývoj v Maďarsku se totiž dále radikalizoval: 27. října 1956 vedl k vytvoření koaliční vlády, do níž vstoupily i některé nekomunistické strany, v zemi vznikly nové ozbrojené složky – Národní gardy, které sice ještě neměly charakter pravidelného vojska, postupně však přebíraly úkoly bývalé komunistické armády a získávaly kontrolu prakticky nad celou zemí. Předseda vlády Imre Nagy začal jednat s představiteli SSSR o stažení sovětských vojsk ze země a 1. listopadu 1956 Maďarsko dokonce oznámilo vystoupení z organizace Varšavské smlouvy a pod záštitou OSN vyhlásilo neutralitu.

Tyto události samozřejmě budily v Československu pozornost a nikdo nemohl zaručit, že zde nedojde k novým pokusům o vyvolání nepokojů. Policejní zprávy naznačovaly, že je to možnost velmi aktuální. Právě v této době například byly zaznamenány projevy sympatií s vývojem v Maďarsku mezi studenty.¹²

Ve snaze přispět k udržení klidu v zemi zavedlo *Rudé právo* od 29. října pravidelnou rubriku nazvanou Zpráva o situaci v Maďarsku, obsahující tendenční a zkrácené informace o vývoji a také barvitá líčení některých krutostí, k nimž v povstání, jež nabývalo charakteru občanské války, docházelo. Českoslovenští občané o nich byli podrobně infor-

10 MADRY, Jindřich: Reflexe maďarského povstání v jednáních ústředních politických orgánů Československa. In: *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956*: Vědecké kolokvium s mezinárodní účastí, konané ve dnech 22.–23. září 1993 v Historickém ústavu Armády České republiky v Praze. Praha 1994, s. 30 n.

11 *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 02/2 – Politické byro ÚV KSČ, ar. j. 149, sv. 120, 12. bod jednání schůze PB ÚV KSČ dne 5.11.1956.

12 Kupř. v noci z 31. října na 1. listopad 1956 byla ve třídách vyšších ročníků jedenáctileté střední školy v Nymburku napsána a vyvěšena hesla: „Studenti! Jste avantgardou revoluce. Nechceme socialismus, ale demokracii. Sympatizujeme s bojem lidu Maďarska za svobodu. S USA na věčné časy! Smrt SSSR! Pryč s komunismem, chceme svobodu!“ Vyšetřování zjistilo, že pisateli byli čtyři studenti této školy ve věku šestnácti až osmnácti let, z nichž se někteří následně pokusili ilegálně překročit státní hranice. Všichni byli dopadeni, ke své činnosti se doznali, krajský prokurátor v Praze na ně podal žalobu pro trestný čin pobuřování. Srv. *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 02/2 – Politické byro ÚV KSČ, ar. j. 162, sv. 126, 15a. bod jednání schůze PB ÚV KSČ dne 28.12.1956.

mování rovněž autentickými záběry ve filmových týdenících a na propagandistických výstavkách, pohotově instalovaných v centru Prahy Československou tiskovou kanceláří.¹³ To byl argument velmi účinný. Jak ukazují policejní hlášení, obava, že by k podobně nelibostnému vyřizování účtů v případě mocenského zvratu došlo i u nás, přiměla ke zdrženlivosti mnoho odpůrců komunistického režimu, kteří si sice přáli změnu poměrů, ale nestáli o žádné krveprolití. Současně se od 1. listopadu na stránkách denního tisku objevovaly obsáhlé zprávy o útoku britských, francouzských a izraelských vojsk proti Egyptu v oblasti Suezského průplavu. Také tato nová mezinárodněpolitická krize vyvolala v řadách KSČ a jejího vedení značný neklid a obavy z dalšího vývoje a promítala se do smýšlení a jednání obyvatel země.

Vzhledem k vyhrocené situaci v Maďarsku uložilo politbyro prezidentu republiky Antonínu Zápotockému, aby v sobotu 3. listopadu 1956 promluvil v Československém rozhlasu.¹⁴ Připravený projev byl projednán a schválen na mimořádné schůzi politbyra 3. listopadu 1956 v 11 hodin a hned ve 13 hodin odvysílán.¹⁵

Zápotocký revoluci v Maďarsku odsoudil jako „fašistický bílý teror“. Připustil sice, že „vedle úspěchů bylo v lidovém Maďarsku i mnoho nedostatků, nesprávností a chyb“, avšak rozhodně odmítl zpochybnění komunistické vlády a ideologie jako celku. Hovořil dále o úspěších, jichž dosáhla komunistická vláda při zajišťování životní úrovně v Československu, a ujistil posluchače, že v zemi je dostatek potravin. Vyzval je rovněž, aby skončili se zvýšenými nákupy. Odsoudil útok Velké Británie, Francie a Izraele proti Egyptu a vyslovil odhodláni odrazit každého, kdo by chtěl „klid v republice ohrožovat a naši výstavbu socialismu rušit“.

Aktivizace konfidentské sítě Státní bezpečnosti

Vedení Komunistické strany Československa se ovšem neomezovalo pouze na organizování politických akcí, na pořádání schůzí svých věrných, nespokojovalo se s tendenčním psaním tisku a zadržováním objektivních informací stejně jako s vyhlášením pohotovosti ozbrojených sil. Cítilo současně potřebu sledovat veřejné mínění v zemi, uvědomovalo si nezbytnost získávat zprávy o možných organizátorech odporu proti své vládě a izolovat je od ostatních obyvatel. Proto hned od počátku maďarské revoluce aktivizovalo prostřednictvím ministerstva vnitra rozsáhlou síť udavačů a tajných informátorů policie, kterou KSČ v zemi budovala. Ministr vnitra tuto aktivitu charakterizoval tak, že „agenturně-operativním součástí bylo uloženo zesílenou schůzkovou činností s agenturou odhalit úmysly nepřátelského podzemí“.¹⁶

13 AMV ČR, Poznatky z průzkumu veřejného mínění v ČSR, hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Praze, 15.11.1956.

14 SÚA Praha, A ÚV KSČ, fond 02/2 – Politické byro ÚV KSČ, ar. j. 151, sv. 120, bod 1 – Události v Maďarsku.

15 Tamtéž, srov. V pevné jednotě půjdeme dále cestou socialismu a lepšího života: Projev prezidenta republiky soudruha Antonína Zápotockého, pronesený v Československém rozhlasu dne 3.11.1956. In: *Rudé právo*, (4.11.1956), s. 1.

16 AMV ČR, fond Sekretariátu ministra vnitra, inv. č. 243, kart. č. 23, Zpráva ministra vnitra o připravenosti a morálně-politickém stavu součásti ministerstva vnitra v době mimořádných opatření v souvislosti s událostmi v Maďarsku, Polsku a Egyptě.

Výsledkem této „agenturní činnosti“ byly souhrnné zprávy zasílané každý den jednotlivými krajskými správami ministerstva vnitra pražskému ústředí, kde byly vyhodnocovány.¹⁷ Vzдор své torzovitosti představuje soubor těchto hlášení významný pramen umožňující nahlédnout do smýšlení československého obyvatelstva v době vrcholící revoluce maďarského lidu a její porážky sovětskými vojsky. Informuje rovněž o výskytu letáků, protestních nápisů a nesouhlasných plakátů. Přináší také poznatky o obsahu soukromé korespondence vybraných osob, kterou orgány policie sledovaly, a pokud ji shledaly „závadnou“, vyřadily ji z poštovní přepravy.

Tento pramen lze pokládat za relativně spolehlivý, neboť zachycuje nejen projevy nesouhlasu s oficiální politikou, ale také výroky schvalující postup KSČ a jejích mocenských orgánů. Navíc vznikl s úmyslem informovat komunistické špičky o stávající situaci v zemi co nejobjektivněji a není pravděpodobné, že by si vedení policie v krajích dovolilo získané poznatky nějakým způsobem falšovat či upravovat.

Ojedinelé hlášení nazvané Poznátky z průzkumu veřejného mínění v Brněnském kraji 26. října 1956 uvádí, že v předchozích dvou dnech policie v brněnských ulicích zajistila osmnáct kusů letáků s nápisy „Pryč s protektorátem SSSR“ a „Ať žije nová Polska, sláva Polsku!“¹⁸ Ostatní zjištění byla méně závažná a nevypovídala o žádném akutním nebezpečí pro režim. Konstatovala vzrušenou náladu obyvatelstva v důsledku událostí v Maďarsku, spíše však vyčkávací než zaměřenou proti režimu. Agenti sice citovali celou řadu nepřátelských výroků včetně tvrzení, že „v ČSR to dopadne tak jako v Maďarsku a Polsku“, stejně jako negativních hodnocení komunistického režimu, avšak hlášení současně konstatovalo, že „kontrolou přepravovaných zásilek bylo zjištěno, že většina pisatelů k současným událostem zaujímá klidný, avšak pátravý postoj, někteří z nich sdílejí opravdové obavy z dalšího vývoje. Hlavní pozornost pisatelů je upřena především k událostem v Maďarsku, mnozí pisatelé kategoricky odsuzují hanebný pokus kontrarevoluce o uchopení moci v Maďarsku.“ Brněnská zpráva současně dodávala, že „pokud se vyskytnou negativní poznatky, jsou předávány příslušným operativním orgánům k provádění opatření“, jak eufemisticky označovala postih pisatelů.

O deset dnů později, 5. listopadu 1956, byla již situace zcela jiná. Sovětské vedení se rozhodlo vývoj v Maďarsku zvrátit použitím síly: zastavilo odsun svých vojsk z maďarského území, 1. listopadu Sovětská armáda obsadila všechna maďarská letiště a 4. listopadu začal její rozhodný útok proti maďarské revoluci. Od 6. listopadu probíhaly v ulicích maďarského hlavního města těžké boje. To vše způsobilo, že projevy československých občanů, jak je zaznamenávali policejní agenti, byly radikálnější než dříve; rovněž není

17 Jejich neúplný soubor je v současné době uložen v AMV ČR v Praze. Sleduje situaci v zemi nepřetržitě od 5. do 20. 11. 1956, přičemž z Brněnského kraje je k dispozici rovněž ojedinělé hlášení již z 26. října. V konvolutu nejsou obsazena hlášení ze všech tehdy existujících krajů a není dodržena ani souvislá řada hlášení těch krajských správ, které do Prahy zasílaly své podklady. Materiál obsahuje zprávy z Bratislavy z 5. až 8. 11. a z 18. 11., z Brna z 26. 10. a z 8. až 13. 11., z Českých Budějovic ze 7. a 12. 11., z Gottwaldova z 5. až 10. 11., z Hradce Králové ze 7. 11., z Jihlavy ze 7., 9., 10., 12., 14., 17. a 20. 11., z Karlových Varů z 5. až 10. 11. a 12., 13. a 15. 11., z Košic ze 5. a 7. 11., z Liberce ze 5., 7., 12. a 13. 11., z Olomouce ze 6. až 10. 11. a z 12. a 18. 11., z Ostravy z 5. až 8. 11. a z 11. a 13. 11., z Pardubic ze 7. 11., z Plzně ze 7., 9. až 11. a 14. až 17. 11. a z 20. 11., z Prahy ze 6. a 7. 11. a z 15. a 17. 11., z Prešova ze 6. a 7. 11. a z Ústí nad Labem z 12., 13. a 15. 11.

18 Letáčky byly psány psacím strojem s červenou páskou na štítcích používaných na školní sešity.

náhodou, že od 5. listopadu začíná souvislá řada hlášení zasílaných krajskými správami ministerstva vnitra do pražského ústředí.

Útok proti Maďarsku naprosto zvrátil situaci. Nyní bylo již jen otázkou času, kdy Sovětská armáda zdolá odpor Národních gard a dosadí k moci Kádárovu dělnicko-rolnickou vládu. Vedoucí funkcionáře KSČ agrese uklidnila a přinesla jim úlevu. Hned v pondělí 5. listopadu 1956 dopoledne, kdy noviny normálně nevycházely, daly stranické orgány pokyn redakcím, aby vydaly mimořádná čísla svých deníků, která velkými titulky oznamovala, že „maďarský pracující lid zvítězil nad kontrarevolucí“ a že „československý lid v krizi obstál“. Do propagandistické kampaně se zapojil také Československý rozhlas. Během dne vysílal převážně pochodovou hudbu přerušovanou zprávami o postupu sovětských vojsk.¹⁹

Vzdor této masivní kampani nálada obyvatelstva nevyznívala nijak jednoznačně prozejmě. Z policejních relací naopak vyplývá, že československá společnost byla názorově rozpolcena, že vedle osob bezvýhradně podporujících vládu KSČ a vedle masy názorově indiferentní tu existovala početná skupina obyvatel odmítajících komunistický systém a sympatizujících s revolucí v Maďarsku a reformním hnutím v Polsku. Ze všech krajů docházely v této době hlášení o projevech silně nepřátelských nálad proti komunistům a funkcionářům, provázených častými výhrůžkami smrti. Jednalo se však vždy o projevy individuálního verbálního odporu, jehož původci byli identifikováni a v hlášení uváděni jménem. Znamky nějakého organizovaného hnutí proti režimu agenti nezjistili, pouze ojediněle nalézali letáky a nápisy nepřátelské KSČ a režimu. Tak například v Praze byl na domě číslo 7 ve Farské ulici namalován nad rudou hvězdou hákový kříž. Na rohu Bělehradské a Jugoslávské ulice se podařilo zachytit dva letáky s textem: „Skauti ČSR byli v roce 1952 popraveni – pomstěte je!“, jakož i další nápisy v podobném duchu. V Příbrami na lékárně byl nalepen plakátek s nápisem: „Rudá armáda vraždí Maďary!“ Vývoj v Maďarsku a množící se projevy nenávisti nepochybně ovlivňovaly také chování komunistických funkcionářů a vedly je k opatrnosti ve vystupování, i když se zprávy o těchto projevech dochovaly zcela výjimečně: patří k nim například hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Ostravě ze 6. listopadu 1956, že takřka všichni funkcionáři Městského národního výboru v Ostravě přestali nosit odznaky KSČ.

O názorové rozpolcenosti československé veřejnosti vypovídají zcela protichůdná hlášení o jejich silně prokomunistických postojích, která v této době rovněž přicházela z celé řady krajů, například Ostravského, Gottwaldovského, Kroměřížského či Libereckého. Policejní informátoři zde zaznamenali takřka všeobecné sympatie k nové Kádárově vládě a pozitivní hodnocení projevu prezidenta Zápotockého, který „přinesl značné uklidnění mezi pracujícími“; celá řada lidí si jej prý vysvětlovala jako příslib dalšího snížení cen.²⁰ Pracující okresu Kroměříž údajně dokonce požadovali, aby maďarští dělníci násilím vnikli do budovy velvyslanectví USA v Budapešti a zmocnili se kardinála Mindszentyho, který tam našel útočiště. V této souvislosti se objevily na několika místech Gottwaldovského kraje názory, „aby se bezpečnost lépe podívala na církev římskokatolickou, poněvadž i v ní se najde dosti duchovních, kteří se jako sluhové Vatikánu mohou podílet na podvrtné

19 TIGRID, P.: Marx na Hradčanech, s. 238 n.

20 AMV ČR, fond Poznatky z průzkumu veřejného mínění v ČSR, hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Plzni, 7.11.1956 aj.

činnosti“. Obyvatelé Gottwaldovského kraje prý navíc hodnotili kladně skutečnost, že proti maďarským povstalcům bojovaly tanky československé výroby, a údajně vyslovovali názor, že by proti nim měla přímo zasáhnout Československá lidová armáda. Rovněž při popisu situace v okresech Malacky, Sereď a Bratislava-okolí bylo konstatováno, že zdejší občané projevovali sympatie dělnicko-rolnické v čele s Jánosem Kádárem, která se pod patronací sovětských tanků ustavila dne 4. listopadu 1956.

Případy, kdy se ve prospěch maďarské revoluce či polských reforem vyslovili členové KSČ a požadovali obdobný kurs radikální destalinizace také v politice KSČ, nebo alespoň vystoupili s její kritikou, jsou zmiňovány v hlášeních jen výjimečně: dne 29. října 1956 vystoupil na veřejné schůzi na dole Křimice v Plzeňském kraji jistý člen KSČ s příspěvkem, v němž prohlásil, že straně již nevěří, neboť to není tak dávno, co „Stalin byl také svatý, nyní, po 20. sjezdu, je zločinec“. V hlášení z Bratislavského kraje datovaném 7. listopadu 1956 se uvádí, že na stranické schůzi v jistém podniku byl v diskusi zaznamenán pokus jednoho „vyspělého člena strany“, který dokonce přednášel na takzvané univerzitě marxismu-leninismu, vystoupit ve prospěch koaliční vlády v Maďarsku.

Nákupní horečka a mzdové požadavky

Ze všech krajů docházely současně zprávy o nákupní horečce, která zachvátila zemi. V souvislosti s událostmi v Maďarsku, a hlavně po vyhocení suezské krize se totiž mezi československými občany šířily obavy z vypuknutí třetí světové války a z vyhlášení mobilizace, z návratu k lístkovému systému zásobování, a dokonce se ojediněle objevil názor, že československá měna bude nahrazena rublem.²¹ Obyvatelé měst i vesnic se proto chtěli na tento nepříznivý vývoj připravit a skupovali ve velkém množství především trvanlivé potraviny. Hlášení uvádějí konkrétní případy, kdy si jednotlivci koupili 20, 50 až 100 kg cukru či soli, vykupovaly se i konzervy, uzeniny, mouka, rýže, mýdlo a tak dále. V některých místech republiky nákupní horečka přerůstala v paniku, například v Zábřehu bylo podle zprávy z Olomouckého kraje z 5. listopadu třeba zákroku policie, aby uklidnila rozrušené ženy stojící ve frontách před obchody a zjedнала pořádek. Stejně tak docházely do Prahy informace o zvýšeném vybírání vkladů ve spořitelnách a o mimořádných nákupech zlata a šperků.

Avšak od 9. až 10. listopadu zvýšená míra nákupů, která zpočátku vedení státu velmi komplikovala situaci, pozvolna ustávala a hlášení z jednoho kraje za druhým postupně konstatovala, že tržby v obchodech opět začaly dosahovat normální výše. Stejně tak se stabilizovaly i výběry vkladů a nákupy zlata.

Policejní agenti ve zvýšené míře než dosud zaznamenávali projevy nespokojenosti dělníků a zaměstnanců se mzdovou politikou vlády, jež mnohde hrozily přerůst ve stávkový. Tak například 6. listopadu 1956 upozorňovali na hlasy slovenských dělníků zaměstnaných v Naftových závodech Hodonín a ve Lnářských závodech v Holíčích, kteří si stěžovali na nízké mzdy, a na hrozbu některých z nich, že „ak by k takému podobnému u nás prišlo [jako v Maďarsku], boli by prví, čo by chytili palicu a všetko vyzabíjali“. V národním podniku Palma v Novém Městě nad Váhom nespokojenost pracujících s platovými pod-

21 *Tamtéž*, hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Českých Budějovicích, 7.11.1956.

mínkami údajně vyvrcholila výroky o ochotě napodobit chování Maďarů. Informace o uvažované stávce železničářů nespokojených s nízkou mzdou přinesli dne 10. listopadu informátoři ze stanice ČSD ve Valašském Meziříčí a v Ostravě. Stávka sezonních dělníků proti nízkým mzdám skutečně vypukla 10. listopadu 1956 v cukrovaru v Břeclavi; na celozávodní schůzi ROH v národním podniku Západočeské nábytkárny v Klatovech dělníci nesouhlasili se zvyšováním norem a na protest proti tomu odmítli odpracovat směnu ve prospěch Maďarska.

Obavy vedení KSC z manifestací k 39. výročí VŘSR

Z policejních hlášení vyplývá, že největší obavy měl komunistický režim z toho, aby nespokojená veřejnost nevyužila připravovaných manifestací na oslavu Velké říjnové socialistické revoluce ve dnech 6. a 7. listopadu 1956. Některé poznatky získané od policejních informátorů se skutečně zdály nasvědčovat tomu, že obdobné nebezpečí hrozí. Kupříkladu hlášení z Bratislavy uvádělo, že se ve městě vyskytly plakáty namířené proti manifestaci a vyzývající k podpoře maďarské revoluce. Rozšířil se tu prý pozdrav „Čépé“, což mělo znamenat „Čakáme prevrat“. Většina obyvatel žila podle uvedeného pramene očekáváním 7. listopadu, kdy se měla u sochy Stalina konat manifestace na počest 39. výročí VŘSR. Občané nespokojení s režimem se snažili manifestace využít k vyjádření nesouhlasu s komunistickou vládou a k podpoře událostí v Maďarsku. Zpráva uvádí, že nezjištěné osoby oslovovaly zejména vysokoškolské studenty a snažily se je přimět k aktivnímu vystoupení proti vládě. Na železniční zastávce Bratislava-Vinohrady se přes noc objevil nápis „Chceme slobodu a nezávislosť – Smrť komunizmu!“ Policejní orgány rovněž zjistily, že ve Slovenském svazu spotřebních družstev v Bratislavě působila ve vedoucích funkcích skupina lidí sympatizujících s vývojem v Maďarsku. Ti údajně hovořili o své chuti podpořit revoluci se zbraní v ruce. Také v Šamoríně v Bratislavském kraji se schůze maďarské kulturní organizace Czemadok změnila v manifestaci na podporu maďarských povstalců.

Policeie proto podnikla zásahy proti několika skupinám, které její agenti označili za potenciální narušitele klidu. Velký význam připisovala zatčení skupiny šesti studentů Vysoké školy chemické v Praze, kteří při vyšetřování přiznali úmysl veřejně vystoupit 7. listopadu 1956 v průběhu manifestace pořádané na počest 39. výročí VŘSR na Staroměstském náměstí a přeměnit ji v protikomunistický projev. Podle zprávy vypracované pro členy politbyra prý chtěli přepadnout přítomné příslušníky policie a armády, omráčit je a zmocnit se jejich zbraní. Na zadržené studenty podal krajský prokurátor v Praze žalobu pro trestný čin sdružování proti republice a pro trestný čin pobuřování proti republice.²²

Dne 8. listopadu 1956 zatkla tajná policie v Brně v rámci akce, kterou označila názvem „Aféra“, čtyři studenty lékařské fakulty brněnské univerzity a obvinila je z vytvoření protistátní skupiny; zadržení se v průběhu vyšetřování skutečně přiznali, že hodlali v případě, „že dojde ke kontrarevolučním akcím, se jich zúčastnit se zbraní v ruce“.²³

22 *SÚA Praha, A ÚV KSC*, fond 02/2 – Politické byro ÚV KSC, ar. j. 149, sv. 120, 12. bod jednání schůze PB ÚV KSC dne 5.11.1956.

23 *Tamtéž*, fond 02/2 – Politické byro ÚV KSC, ar. j. 162, sv. 126, 15a. bod jednání schůze PB ÚV KSC dne 28.12.1956.

Téhož dne byli zadrženi dva studenti zeměměřičské fakulty Vysokého učení technického v Praze a bylo proti nim vzneseno obvinění, že organizovali „hromadný poslech nepřátelských rozhlasových stanic, zejm. Svobodné Evropy“, že rozšiřovali získané informace mezi studenty a tím je „pobuřovali ... proti naší republice, našemu zřízení, KSČ a Sovětskému svazu“, a také je vybízeli, aby zanechali všech funkcí v Československém svazu mládeže.²⁴

V Plzni policie zatkla čtyři studenty tamní lékařské fakulty, protože údajně shromažďovali zbraně a vytvářeli zásoby léků a lékařských přístrojů a navíc rozšiřovali zprávy Svobodné Evropy a časopis *Výběr*, vydávaný československou emigrací, to vše – podle úředního hlášení – za účelem svržení komunistické vlády a změny společenského zřízení v Československu.²⁵

Skutečný průběh manifestací však ukázal, že obavy komunistických funkcionářů a policie byly liché; shromáždění proběhla bez jakýchkoli rušivých prvků, neexistuje jediné hlášení, které by vypovídalo o opaku. Komunisté ve všech krajích si naopak pochvalovali, že oslavy VŘSR v roce 1956 proběhly v lepší atmosféře než v letech předchozích, a to vzdor tomu, že jak 6., tak i 7. listopadu bylo na většině území republiky nepříznivé, chladné počasí, mnohde se sněhem či prudkým deštěm.

Například v Gottwaldovském kraji orgány ministerstva vnitřa konstatovaly, že v porovnání s minulými léty se účast na manifestacích značně zvýšila. Také v Karlovarském kraji byla situace obdobná a informace uvádí, že v okresním městě Toužim přítomní skandovali hesla na podporu KSČ a lidového Maďarska a že „manifestace předčila manifestace, které se konají na 1. máje, a byl o ni velký zájem přes to, že bylo deštivé počasí“; stejná zpráva přišla i ze samotného krajského města. Obdobná atmosféra panovala nejen v českých zemích, ale i na Slovensku. V Košicích například proběhla manifestace k výročí VŘSR za přítomnosti poverenika Michala Chudíka a podle policejní zprávy měla nadšený průběh. Její účastníci údajně vyjadřovali spontánně podporu KSČ. „Možno hovoriť o tom, že oslavy v tomto roku patrili medzi najvydarenejšie, už či ide o účasť ako i o situáciu medzi občanmi, ktorí sa zúčastnili.“²⁶ Obdobně vyznívá hlášení i z Prešovského kraje.

Zdárný a ničím nerušený průběh manifestací ve dnech 6. a 7. listopadu 1956 nepochybně dodal komunistům, vystrašeným možnost, že by také v Československu došlo ke stejné bezohlednému vyřizování úctů jako v Maďarsku, opět sebevědomí. Podobně jako oni se v této době chovali i členové ostatních stran Národní fronty. Hlášení z Olomouckého kraje ze 7. listopadu cituje celou řadu funkcionářů tamní organizace Československé strany lidové, kteří se vyslovovali proti vývoji v Maďarsku a na podporu politiky KSČ. Řada dokladů z posledního čtvrtletí roku 1956 vypovídá také o naprosté loajalitě tehdejší Československé strany socialistické ke komunistickému režimu a o mimořádných akcích jejich členů ve prospěch Kádárovy dělnicko-rolnické vlády.²⁷

24 *Tamtéž*.

25 *Tamtéž*.

26 *AMV ČR*, fond Poznatky z průzkumu veřejného mínění v ČSR, hlášení Krajské správy ministerstva vnitřa v Košicích, dat. 8.11.1956.

27 *Archiv Liberální strany národněsociální*, kart. V, X-B 494, Československá strana socialistická, Účast strany na akcích Národní fronty, Zpráva o plnění úkolů čtvrtletního plánu práce strany v Plzni za říjen, listopad a prosinec 1956.

Naopak u osob nespokojených s politickým vývojem a toužících po změně a pádu komunistického režimu zaznamenali konfidenti depresi, zklamání a rozčarování. Podle hlášení z Pražského kraje datovaného již 6. listopadu je „reakce zklamána a částečně zastrašena posledními událostmi v Maďarsku a její postoj jest vyčkávací“. Obdobné hlášení z 8. listopadu z Ostravského kraje uvádělo, že „mnozí lidé z řad býv. reakčních živlů jsou současnou situací velmi roztrpčeni, a to z toho důvodu, že zákrok v Maďarsku zhatil jejich plány“. Obdobné nálady byly hlášeny také z Gottwaldovského kraje. Pavel Tigrid ve své práci *Marx na Hradčanech* uvádí, že právě v této době „v Praze lidé mezi sebou a cizincům opakují hnusnou anekdotu o tom, že Maďaři se chovají jako Poláci, Poláci jako Maďaři a Češi jako prasata, a pokývují přitom smutně hlavou, ano, je to tak...“²⁸

Právě mezi těmito lidmi informátoři zaznamenávali často sdílenou naději, že po skončení prezidentských voleb v USA Amerika zasáhne ve prospěch maďarské revoluce.²⁹ Množily se mezi nimi také obavy, že události v Maďarsku budou mít v Československu za následek zesílení politického a policejního útlaku, protože – jak uvádělo hlášení z Bratislavského kraje 6. listopadu – „postrašení a značně znepokojení súdruhovia nahradia svoj strach hrdinským terorom“.

V Praze však informátoři již 6. listopadu 1956 konstatovali, že zájem veřejnosti se přesunuje od událostí v Maďarsku k událostem v Egyptě, a o den později tuto skutečnost uvádělo i hlášení z Gottwaldova a Ostravy, Polsko prý „je už úplně mimo zájem“. Hlášení z Gottwaldova datované 11. listopadu 1956 přímo uvádí, že o Maďarsku se mezi lidmi již přestává hovořit.

Přestože bylo již koncem prvního listopadového týdne roku 1956 zřejmé, že revoluce v Maďarsku bude zásahem Sovětské armády s největší pravděpodobností potlačena, neznamenalo to ještě, že odpůrci komunistického režimu v Československu rezignovali na vyjadřování svých politických názorů. Naopak, hlášení jednotlivých krajských správ ministerstva vnitra do Prahy hovořila o tom, že se v těchto i v následujících dnech v nejrůznějších částech republiky objevovaly i nadále protistátní a protikomunistické nápisy a letáky, a dokonce byly zachyceny stopy pokusů o nové organizování opozice. Tato skutečnost nezpochybňuje výše uváděné konstatování policejních agentů ze stejné doby, že vývoj událostí v Maďarsku přestával československou veřejnost zajímat; spíše je dalším důkazem vnitřní názorové rozpolcenosti československé společnosti, jejíž největší část se k otázkám politického vývoje doma i v zahraničí stavěla lhostejně.

Další projevy odporu proti komunistickému režimu

Na zdi domu v Ostravě-Vítkovicích, Výstavní ulice číslo 117, se 7. listopadu 1956 objevil ve výšce dvou metrů vápnem napsaný nápis, vysoký dvacet centimetrů: „Katyn–Varšava–Maďarsko – dílo sovětských vrahů“. V Myjavě byly ve stejný den zadrženy dva letáky psané černou tuší na cyklostylovém papíru s textem: „Stalinčící, darebáři, do blahobytu nútíte

28 TIGRID, P.: *Marx na Hradčanech*, s. 236.

29 AMV ČR, fond Poznatky z průzkumu veřejného mínění v ČSR, hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Karlových Varech, dat. 6.11.1956, srov. hlášení z téhož dne Krajské správy ministerstva vnitra v Gottwaldově.

řudí tankami“ a „Náš řud zatiaľ mlčí, ale práve toto ticho je zlovestné!“ Také v Praze byl v domě číslo 24 v Petřské ulici objeven protisovětský nápis. V Českých Budějovicích se na ulicích objevily nápisy PLOS, což tajná policie dešifrovala jako zkratku Protistátní Lidová Opozice Studentstva. V Plzni bylo 12. listopadu 1956 zaznamenáno šíření letáků Svobodné Evropy s Gomuřkovým projevem a opisovaných letáků s požadavky Lidové opozice, jež nezjištěné osoby strkaly do schránek na dopisy. O den později byl v plzeňské řkodovce, přejmenované po komunistickém převratu na Závody Vladimíra Iljiče Lenina, zadržěn leták podepsaný Ústředním domácím odbojem a zaslaný poštou z Prahy, jenž žádal svobodné volby a obnovu procesu s Rudolfem Slánským. Rovněž v Plzni bylo 15. listopadu zaznamenáno rozšiřování dalšího letáku zaměřeného proti KSČ, který byl evidentně domácího původu, a ve stejný den byl leták vyzývající ke svržení KSČ nalezen ve Voticích. 17. listopadu 1956 zadržela policie v Praze dva studenty Vysoké školy strojnické v Liberci, kteří rozšiřovali letáky se studentskými rezolucemi. O jejich totožnosti stejně jako o obsahu letáků však nejsou k dispozici podrobnější zprávy.

Krajská správa ministerstva vnitra v Nitře zatkla koncem listopadu 1956 pět mladíků z Nitry ve věku šestnáct až dvacet let, většinou studenty středních škol, kteří se podíleli na činnosti nepovolené organizace Slovenský orol. Vydávali ilegální časopisy *Táborák* a *Bystrina*, které byly v době maďarské revoluce ostře zaměřeny proti komunistickému zřízení a proti Sovětskému svazu. Podle informace podané ministerstvem vnitra členům politbyra ÚV KSČ se rovněž nedovoleným způsobem ozbrojovali a údajně připravovali svržení lidovědemokratického zřízení a obnovu slovenského státu.³⁰

Začátkem prosince 1956 byla odsouzena sedmičlenná skupina studentů Vysoké školy chemicko-technologické v Pardubicích, která se organizovala v době maďarské revoluce a údajně připravovala „přímé provokační akce za účelem vyvolání nepokojů a studentských demonstrací v Československu“.³¹ Všechny uvedené případy se podařilo policii odhalit zejména díky zvýšené činnosti konfidentů a také v důsledku neopatrnosti zadržovaných, kteří neznali nejzákladnější zásady ilegální práce.

Souhrnné zprávy z krajů zasilané ministerstvu vnitra v Praze upozorňují navíc na novou snahu o organizování protikomunistické ilegální činnosti. Dne 7. listopadu 1956 bylo z Gottwaldovského kraje hlášeno, že bývalí členové Československé strany lidové v okrese Hodonín hovoří o zakládání takzvaných „opravných výborů“, jež se měly stát východiskem pro nové organizační zformování strany. Z obce Velešice v okrese Horažďovice v Plzeňském kraji hlásili agenti založení ilegálního Revolučního národního výboru a 18. listopadu 1956 došlo hlášení z Olomouckého kraje, že v Uničově byl v prostorách sekretariátu KSČ záměrně založen požár, v jehož důsledku vyhořela místnost zdejší stranické organizace. Všechna tato upozornění se stala předmětem šetření tajné policie; podrobnosti o jeho průběhu a výsledcích by měl odhalit podrobnější archivní výzkum.

Výše uvedené projevy nespokojenosti a odporu vůči komunistickému režimu však byly v celospolečenském kontextu izolovány a pozvolna jich ubývalo. Od 7. listopadu se v policejních hlášeních naopak začaly objevovat informace o dobrovolných akcích na podporu komunistického zřízení v Maďarské lidové republice, o sbírkách na takzvaný

30 *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 02/2 Politické byro ÚV KSČ, ar. j. 162, sv. 126, 15a. bod jednání schůze PB ÚV KSČ dne 28.12.1956.

31 *Tamtéž*.

Fond solidarity s maďarským lidem a o dobrovolných pracovních směnách, které se ve prospěch obnovy rozvráceného maďarského hospodářství zavazovali odpracovat dělníci různých závodů.

Na základě informací obsažených v policejních hlášeních lze konstatovat, že situace v Československu se postupně celkově uklidňovala. Zpráva z Bratislavy ze 7. listopadu kupříkladu uváděla, že „celkove situáciu v rámci tunajšieho kraja možno hodnotiť za kladnú. Vyskytujú sa len ojedinelé prípady rozširovania poburujúcich alebo nepravdivých zpráv zo strany osôb nepriateľsky zaujatých.“ Stejně tak zpráva odeslaná tohoto dne z Ostravy konstatuje, že „poslední události v Maďarsku, a to nastolení nové dělnicko-rolnické vlády, jsou pracujícími přijímány s uspokojením. Jen u osob, které jsou krajně nepřátelsky zaměřeny [sic!] proti lid. dem. zřízení a Sovětskému svazu, se vyskytují názory a projevy nesouhlasu s dosavadním vývojem situace.“ A konečně hlášení z Prahy z 15. listopadu konstatovalo, že zájem o události v Polsku, Maďarsku a Egyptě oproti minulému týdnu výrazně poklesl a že mezi obyvatelstvem začínají převládat běžné denní zájmy.

Informace, které policejní donašeči získávali v rozhovorech s ostatními občany, případně odposlechem jejich konverzace, potvrzovaly také orgány ministerstva vnitra, které prováděly cenzuru poštovních zásilek. Zaměřovaly se jednak na konkrétní osoby, jež vzbuzovaly podezření, policejní úředníci však také otevírali a četli dopisy vybrané namátkou, i když se ovšem často jednalo o určitý vytypovaný okruh pisatelů, například o vojáky základní služby či o záložníky povoláné na mimořádné vojenské cvičení. Policejní hodnocení doplňovaná hojně citáty z cenzurovaných dopisů dokazují, že většina odesílatelů se ke komunistickému režimu v Československu stavěla loajálně a že revoluci v Maďarsku odmítala; v každém případě bylo projevů odporu zjištěných čtením dopisů méně než projevů loajality. Kupříkladu hlášení z Brna datované 10. listopadu 1956 uvádí, že v cenzurovaných dopisech nebyl zaznamenán ani jeden případ, že by pisatel schvaloval „kontrarevoluci“ nebo jinak nepříznivě hodnotil situaci v Maďarsku. K podobným poznatkům dospěla policie ve většině krajů. Také tyto informace jsou konkrétní, jednotliví pisatelé jsou uváděni jménem, stejně jako místo, odkud dopis odesílali.

Na situaci nic nezměnila skutečnost, že právě v této době policie zaznamenala intenzivnější činnost Svobodné Evropy a že se na československém území objevily její letáky ve větší míře než dosud. Dne 10. listopadu byly zachyceny v okresech Břeclav, Židlochovice, Znojmo a Tišnov v Brněnském kraji a v Třebíči v Jihlavském kraji, a na dvou místech dokonce i balony. Dne 12. listopadu padly tyto letáky do rukou policie také v Českých Budějovicích.

Bez zajímavosti není ani proměna vztahu české veřejnosti vůči Slovákům, k níž ve vypjatých dnech maďarské revoluce došlo. Policejní agenti hovoří o přesvědčení obyvatel českých zemí, že Slováci stávající mezinárodněpolitické situace využijí k osamostatnění od Československa.³² Těmto náladám napomáhala i tendence slovenských či maďarských občanů zaměstnaných v českých zemích vrátit se urychleně na Slovensko, na což upozorňuje například svodka odeslaná 7. listopadu 1956 z Jihlavy či 13. listopadu z Karlových Varů. Přehlédnout nelze ani skutečnost, že i politbyro ÚV KSČ se neubránílo pocitům

32 AMV ČR, Fond Poznanky z průzkumu veřejného mínění v ČSR, hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Gottwaldově, dat. 7.11.1956.

nedůvěry vůči slovenským komunistům; dalo je najevo 25. října 1956 usnesením, na jehož základě vyslalo Bruna Köhlera jako „svého zástupce“ do ÚV KSS.

Za pozornost stojí také další fakt, který z hlášení vyplývá, totiž že občané německé národnosti z českého pohraničí projevovali více než ostatní obavy z vypuknutí války – upozorňují na to například zprávy z 9., 10. a 13. listopadu 1956 z Karlovarského kraje, zatímco hlášení z Liberce datované 12. listopadu se dokonce zmiňuje o zaznamenaných projevech jakéhosi blíže nespecifikovaného „sudetoněmeckého revanšismu“.

Konec mimořádných opatření na území Československa

V polovině listopadu 1956 maďarské drama tragicky vrcholilo: Národní gardy, zdolány obrovskou převahou nepřítele, kapitulovaly po tvrdých bojích a na celém území Maďarska byla obnovena komunistická moc. Revoluce maďarského lidu proti komunismu byla potlačena. Československé ministerstvo vnitra reagovalo na tuto skutečnost s jistým zpožděním. Teprve 20. listopadu 1956 vydal ministr vnitra tajný rozkaz číslo 128, jímž zrušil mimořádná opatření platná na československém území od 24. října.

„Pracovníci všech součástí MV projevíli vysokého stranického a bojového ducha při plnění svých úkolů. Tím znovu potvrdili, že aparát ministerstva vnitra je spolehlivou zbraní lidu, KSČ a vlády Národní fronty. Všechny pokusy mezinárodní reakce o vyvolání neklidu v naší vlasti se rozbily o nerozbornou hráz jednoty strany, vlády a lidu,“ zdůvodňoval v něm ministr Barák své rozhodnutí.³³ Tímto dnem také zřejmě skončila hlášení o výsledcích „agenturní činnosti“ tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti mezi občany, která jednotlivé krajské správy ministerstva vnitra odesílaly do Prahy. Studovaný konvolut, uložený v *Archivu Ministerstva vnitra České republiky* v Praze, alespoň zprávami z 20. listopadu 1956 končí.

Na základě získaných poznatků lze konstatovat, že ve srovnání s dramatickými událostmi v Maďarsku a v Polsku panoval v Československu na podzim 1956 mrtvý klid. „V Budapešti,“ napsal s trpkostí Pavel Tigríd v časopisu *Svědectví*, „ocelové pásy sovětských tanků se řítily po dláždění ulic v posledním aktu této tragédie a [Čechoslováci] ani se nehnují. V komunistickém Polsku lidé sbírali peníze na léky a plazmu pro maďarské revolucionáře, Češi sázeli v Sazce a v Bratislavě šli na hokej...“³⁴

*

Zbývá položit si otázku: proč tomu tak bylo?

Jestliže v Polsku a v Maďarsku přispěla k propuknutí nepokojů kombinace nespokojenosti s poměry politickými i sociálními, v Československu bylo o jeden důvod k vystoupení méně. Skutečnost, že zde byla mnohem vyšší životní úroveň než v obou sousedních státech, konstatoval už Chruščov na zasedání prezidia ÚV KSSS 24. října 1956;³⁵ souhlasně s ním uváděla tento názor jako mínění obyčejných lidí hlášení celé řady krajských správ ministerstva vnitra odeslaná do Prahy počátkem listopadu.³⁶ Byl to fakt obecně platný

33 *AMV ČR*, sign. 1070 TRMV – 128/1956 A 6/3.

34 TIGRID, P.: *Marx na Hradčanech*, s. 236.

35 *SÚA Praha, A ÚV KSČ*, fond 02/2, ar. j. 147, sv. 120, bod 1 – Události v MLR.

36 *AMV ČR*, fond Poznanky z průzkumu veřejného mínění v ČSR, hlášení Krajské správy ministerstva vnitra

a obecně uznávaný, který – jak rozbor výše citovaných hlášení krajských správ ministerstva vnitra dokazuje – sehrál ve vývoji událostí větší roli, než se doposud mínilo. Vždyť v průběhu roku 1956, jen krátce před počátkem dramatických událostí v Polsku a Maďarsku, realizovala komunistická vláda v Československu celou řadu významných sociálních opatření, od snížení maloobchodních cen přes úpravu lázeňské, sanatorní a rekreační péče, zvýšení nízkých a středních důchodů, zvýšení platů pracovníkům ve zdravotnictví a zvýšení rodinných přídatků rodinám s více dětmi až po zkrácení pracovní doby.

Smýšlení obyvatel Československa – a to nejen Čechů a Slováků, ale také zde žijících Maďarů, Poláků a Němců – tyto skutečnosti nepochybně významným způsobem ovlivnily. Jen tím však jejich apatii vysvětlit nelze. Přehlédnout se nedá ani skutečnost, že jak Češi, tak zejména Slováci se obávali oživení iredentistických snah maďarské menšiny na jižním Slovensku a také toho, že mezi hesly ozývajícími se v průběhu maďarské revoluce se jich celá řada hlásila k odkazu horthyovského režimu.³⁷

Hlavní roli v postojích československé veřejnosti však hrála především skutečnost, že v Československu scházela síla, která by aktivizovala veřejnost, která by dokázala zformulovat politické požadavky přijatelné pro většinu obyvatel a která by byla schopna názorově ji sjednotit na program destalinizace. V obou sousedních státech tato síla existovala – byla jí vládnoucí komunistická strana procházející vnitřní krizí, provázenou personální obměnou jejího vedení, a rozcházející se s komunismem stalinského typu. V Československu takováto situace nenastala: politické špičky KSČ, osobně svázané se zločiny stalinské éry, se podařilo i po 20. sjezdu KSSS udržet své pozice a pacifikovat kritické hlasy, zaznívající počátkem roku 1956 dosti důrazně i uvnitř strany. S použitím mocenského aparátu, který měla k dispozici, pak dokázala včas odhalit a zlikvidovat i těch několik improvizovaných pokusů o zvrát poměrů, které podnikli jednotlivci z prostředí mimo komunistickou stranu.

---

v Karlových Varech, 6.11.1956, srov. hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Olomouci z téhož dne a např. hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Ostravě, 7.11.1956.

37 *Tamtéž*, hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Bratislavě, 7.11.1956.

Poláci a Maďaři v roce 1956¹

Jan Nowak

Byl jsem ředitelem polské redakce Rádia Svobodná Evropa (RSE) od jejích počátků v roce 1952 do roku 1976. V roce 1956 jsem musel sledovat se stejnou pozorností vývoj v Polsku i v Maďarsku, protože mezi oběma revolučními hnutími v těchto zemích docházelo k interakci. Proto se domnívám, že jsem oprávněn k tomu, abych srovnal polský Říjen s maďarskou revolucí a vysvětlil velký rozdíl politické linie vysílání RSE do Polska a do Maďarska právě v této kritické době.

Američané a exulanti v RSE

Jako ředitel polského vysílání RSE jsem měl značnou autonomii v rámci velmi obecně stanovených pravidel politiky, jak byla diskutována a schvalována v jednáních mezi americkými řediteli a vedoucím polského vysílání. Základní směrnice z roku 1952 určovala, že Rádio Svobodná Evropa není jedna stanice, nýbrž pět separátních rozhlasových stanic, které vysílají do pěti zemí střední a východní Evropy a jmenují se Hlas svobodného Polska, svobodného Československa, svobodného Maďarska atd.

Politická koncepce RSE se formovala a byla uskutečňována pod značným vlivem politického poradce pro RSE dr. Williama Griffitha a jeho zástupce dr. Paula Henzeho. Griffith byl přesvědčen, že „exulanti“ by měli být přijímáni jako rovnocenní partneři Američanů a že lidé pocházející ze země, do které se vysílá, jsou nejlépe kvalifikováni k tomu, aby přizpůsobili programy mentalitě, tradicím a zájmům svých posluchačů. Griffith věřil, že svoboda může být hlášána porobeným národům přesvědčivým způsobem jen tehdy, jestliže polští, maďarští, čeští a jiní redaktoři budou mít tvůrčí svobodu. Griffithova koncepce programu vysílání RSE přetrvávala i po jeho odchodu z RSE v roce 1957 a stala se zdrojem úspěchů RSE i v pozdějších letech.

---

1 S laskavým souhlasem autora tiskneme překlad jeho anglicky předneseného referátu na mezinárodní konferenci *Hungary and the World, 1956: The New Archival Evidence* (Maďarsko a svět v roce 1956 ve světle nových archivních pramenů), konané v Budapešti 26.–29. září 1996.

Griffith a Henze se seznamovali na ranních konferencích s vývojem v našich zemích a s našimi plány pro zpravodajství a komentáře. Případné názorové rozdíly se řešily diskusí a hledáním konsenzu.

Problematická politika osvobození

V letech 1952–1956 jsem měl největší obtíže s tím, jak tlumočit a vysvětlovat posluchačům pravý smysl politiky „osvobození“, která byla vyhlášena Eisenhowerovou a Dullesovou administrativou. Nebylo jasné, zda USA pojmem „osvobození“ rozumějí zatlačování Sovětů válkou či hrozbou války, nebo zda mají Američané v úmyslu podněcovat osvobození vlastními silami, povstaleckými akcemi.²

Polská redakce RSE se důrazně stavěla proti druhé interpretaci, neboť jakékoli povstání by bylo Sověty potlačeno se značnými ztrátami nejlepších lidí země. Reakce USA na dělnickou revoltu ve východním Berlíně (červen 1953) znamenala konec nadějí, že by Američané podpořili revoluci vojenskou silou.

Směrnice RSE o politice osvobození, vydaná v roce 1952 (bez přesnějšího data), se zdála naznačovat, že USA doufají ve vytlačování Ruska ze střední a východní Evropy hrozbou užití síly. Ve směrnici se říkalo, že „Západ zamýšlí použít své velké vojenské zdroje k tomu, aby donutil Rusy dát svobodu našemu národu, a jestliže Kreml udělá chybu a půjde kvůli tomu do války – pak bude válka“.

V několika memorandech adresovaných americkému vedení RSE jsem vyjádřil obavy, že problematická hesla o osvobození by mohla vzbudit falešné naděje, jež by vehnaly národ do akce a do katastrofy.

O cestě k polskému Říjnu

Polské nepokoje v říjnu 1956 byly vyvrcholením dlouhého a postupného procesu, který měl několik stadií a vystupňoval se v letech 1955 a 1956. Jako katalyzátor vývoje působily čtyři faktory:

1. Odhalení vysokého funkcionáře polské politické policie, která byla vysílána polskou redakcí RSE v posledních třech měsících roku 1954, a čistka, která poté následovala.
2. Tajná Chruščovova zpráva z února 1956, která odsoudila Stalinovy zločiny; také ona byla vysílána polským RSE v plném znění.
3. Smrt prvního tajemníka strany Bolesława Bieruta (v březnu 1956).
4. Poznaňské bouře v červnu 1956.

Światłowa odhalení

Po Stalinově smrti a po Berijově popravě bylo Polsko jedinou satelitní zemí, která se nepřidržovala nové politické linie Moskvy. Ve Varšavě se neustavilo žádné „kolektivní vedení“. Bolesław Bierut hrál i nadále roli polského Stalina. Policejní teror se dále

2 Pojem *liberation* se překládá jako „osvobození“ ve shodě s dobovou terminologií užívanou např. exilovým časopisem *Svědectví* v roce 1956. O osvobození vlastními silami, jak je tu charakterizuje Jan Nowak, se ve *Svědectví* psalo jako o „sebeosvobození“. (Pozn. redakce.)

stupňoval, byl uvězněn polský primas, byly zvýšeny pracovní normy, urychlena kolektivizace zemědělství atd. Poláci byli prostřednictvím RSE velmi podrobně informováni o novém kursu a liberalizaci v ostatních zemích sovětského bloku. Tím, že polské komunistické vedení zaostávalo za ostatními, probouzelo latentní nespokojenost. Ta našla výraz ve všeobecné apatii, v bojkotu komunisty kontrolovaných masových médií, ve zvýšení počtu posluchačů zahraničního rozhlasu atd. Nízká produktivita práce podkopávala šestiletý plán.

Na podzim roku 1954 byly odhaleny zločiny a zneužívání moci Bierutova režimu v dlouhé řadě rozhovorů s vysokým důstojníkem polské politické policie Józefem Światłem, který utekl na Západ a hovořil ve vysílání RSE. Po jeho pořadech následovala honba na obětní beránky, masivní čistka a spěšná reorganizace tajné bezpečnosti – a také značné oslabení teroru; bylo propuštěno asi 2000 politických vězňů, včetně někdejšího stranického vůdce Władysława Gomułky a jeho spojenců, které dal Bierut uvěznit pro „nacionalistickou úchytku“. Výsledné „tání“ režimu přineslo s sebou rozkol ve vládnoucí elitě na „liberály“ a stoupence „tvrdé linie“. „Liberálové“ považovali stalinistické metody vlády za kontraproduktivní a hájili politiku menšího zstrašování a větších ekonomických podnětů. Stoupenci „tvrdé linie“ se stavěli proti jakékoli liberalizaci.

Chruščovova řeč

Chruščovova tajná řeč na 20. sjezdu KSSS 14. února 1956 posloužila jako druhý mocný katalyzátor v procesu, který vedl k polskému Říjnu 1956. Tato řeč byla vysílána v RSE v červnu 1956 v plném znění. Odsouzení Stalinových zločinů způsobilo neuvěřitelný šok těm straníkům, kteří byli indoktrinováni a slepě zbožňovali tyrana. Liberální opozice uvnitř strany značně zesílila.

Bierutova smrt

Náhlé úmrtí Bolesława Bieruta měsíc po Chruščovově řeči zahájilo ostrý souboj o jeho následnictví ve vedení polské strany. Stoupenci „tvrdé linie“ (natolinská frakce) měli za sebou otevřenou podporu Moskvy, zatímco „liberálové“ (puławská frakce) disponovali většinou v ústředním výboru a měli silnou podporu u stranických i nestranických intelektuálů. Volba Edwarda Ochaba jako kompromisního kandidáta se ukázala být událostí klíčového významu pro budoucí vývoj.

Poznaňské bouře

Konflikt v centru moci vysílal širokým masám lidu signály o slabosti režimu a dodával jim odvalu k veřejnému vyjádření nespokojenosti. 28. června 1956 vypukly v Poznani dělnické bouře. Po dvou dnech pouličních demonstrací a bojů byly potlačeny s nasazením tanků. Avšak hnutí, které bylo doposud omezeno na pracovníky masových sdělovacích prostředků, na inteligenci a studentstvo, se od této chvíle rozšířilo mezi dělníky po celé zemi a nakonec zasáhlo i armádu. Mělo formu masových shromáždění, demonstrací, rezolucí a vznášení požadavků, přičemž často hráli vedoucí roli straníční aktivisté. Pořady polského vysílání RSE rozšiřovaly zprávy o lokálních projevech nespokojenosti a událos-

tech po celé zemi. Tání se proměnilo v záplavu. Novému stranickému vůdci Edwardu Ochabovi i premiérovi Józefu Cyrankiewiczovi začalo být jasné, že režim nemůže uklidnit rostoucí příliv revoluce, pokud se Władysław Gomułka nestane novým vůdcem strany. Gomułka, kterého Bierut uvrhl do vězení, byl lidem považován za oběť stalinismu a za nacionalistu, který věřil v polskou cestu k „socialismu“, nezávislou na Moskvě.

V této chvíli se Sověti rozhodli intervenovat a zabránit nahrazení Ochaba Gomułkou na říjnovém plénu ústředního výboru.

Role RSE

V tomto kritickém okamžiku se RSE stalo jediným zdrojem informací o vývoji v zemi a o boji uvnitř úzkého okruhu lidí u moci. Na vlnách éteru se vysílaly zprávy nejlepších zahraničních korespondentů, jako byli Sydney Gruson z *New York Times*, Ernest Halperin z *Neue Zürcher Zeitung* a lidé z *Reuterovy agentury*, *Agence Press*, *UPA* a *French Press Agency*. Historickou roli sehrál Philip Ben, korespondent *Le Monde* a izraelského listu *Marriv*. V Polsku narozený Philip Ben měl blízké přátele ve špičkách domácí stranické hierarchie. Vybuodovali jsme s ním dálkopisné spojení prostřednictvím tajného spolupracovníka v Londýně. Spolu s články psanými pro *Le Monde* a pro *Marriv* zásoboval Ben průběžně zprávami i RSE, někdy i dvěma nebo třemi za den.

Díky Philipu Benovi se Polsko dozvědělo v několika minutách o tom, že Chruščov a celé sovětské vedení nečekaně přiletěli do Varšavy. Polští komunisté dostali ultimátum: buď se vzdát volby Gomułky, nebo být rozdraceni sovětskou armádou. Hrozba byla podepřena přesunem sovětských vojenských jednotek směrem k Varšavě.

V několika minutách se změnila orientace polského vysílání RSE o 180 stupňů: začalo podporovat polské komunistické vedení. Zprávy z Varšavy měly obrovský vliv na polský lid. Jakmile se lidé z vysílání RSE dozvěděli, že Ochab, Gomułka a Cyrankiewicz vzdorují sovětskému vydírání, celá země se sjednotila na jejich podporu. Ještě před zakončením dramatické celonoční polsko-sovětské schůzky v polském hlavním městě úředníci sovětského velvyslanectví naléhavě upozornili sovětskou delegaci na náladu lidu a armády. Gomułka přesvědčil Chruščova, že Polsko neopustí Varšavskou smlouvu a že se nezřekne „vedoucí úlohy strany“; Chruščov ustoupil. Nazítří byl Gomułka zvolen prvním tajemníkem komunistické strany. Tento výsledek byl přijat polským lidem s nadšením jako velké vítězství nad Sověty.

Čínský faktor

V procesu sovětského rozhodování hrál roli jeden významný vnější faktor. Měsíc před polským Říjnem Ochab navštívil Peking, kde ho Číňané povbuzovali k obraně nezávislosti polské komunistické strany vůči Moskvě. Do Varšavy se vrátil s přesvědčením, že sovětská ozbrojená intervence by způsobila otevřenou roztržku mezi Pekingem a Moskvou a zmařila by Chruščovovy naděje přilákat Tita zpět do sovětského tábora. Politická cena za sovětskou vojenskou intervenci by byla velmi vysoká.

RSE podporuje Gomułku

Gomułka se stal národním hrdinou doslova přes noc – ale jeho politická kariéra zcela závisela na smýšlení veřejnosti. Strana byla bezmocná, tajná politická policie paralyzovaná strachem a armáda se bouřila proti maršálu Rokossovskému a sovětským vojenským poradcům. Jakákoli další eskalace revolučního hnutí by však snadno mohla rozbít křehký kompromis dosažený mezi Poláky a Rusy.

RSE podpořilo Gomułku přímo jen jednou, když posluchačům řeklo, že každý Polák, ať je komunista či nikoli, si zaslouží podporu, jestliže brání nezávislost své země. Ve všech ostatních případech RSE podporovalo nové vedení nepřímou, a to nepřetržitým proudem informací a komentářů. Naše poselství bylo jasné: mají-li změny z Října přetrvat, musí být udrženy v určitých mezích, jež není možno překročit. Hraniční linie byla vyznačena monopolem moci v rukou reformované komunistické strany a „spojenectvím“ se Sovětským svazem v rámci Varšavské smlouvy.

Maďaři následují polský příklad

Na chvíli se zdálo, že vývoj v Maďarsku je v rozporu s varovným poselstvím RSE vůči Polsku. V posledních dnech října 1956 se zdálo, že vítězná maďarská revoluce zcela osvobodí zemi zpod komunistického panství a sovětské nadvlády. Jen několik dní předtím polský příklad podnítil maďarskou revoluci. Nyní mohl její úspěch povzbudit Poláky k tomu, aby se pokusili svrhnout režim. V tomto kritickém okamžiku, 28. října, Gomułka ustoupil mohutnému lidovému tlaku a propustil z vězení primase Polska kardinála Stefana Wyszyńskiego a dal ho dopravit do Varšavy. Kardinál se vrátil do hlavního města v plné slávě jako mučedník a hrdina. Neztrácel čas a využil své obrovské autority k výzvě ke klidu a zdrženlivosti. Jeho poselství, jemuž se dostalo velké publicity v polských médiích a RSE, dosáhlo žádoucího účinku. Nekrvavá revoluce v Polsku nevyústila v násilí a Polsko bylo ušetřeno osudu Maďarska.

Rozdíl mezi polskou a maďarskou revolucí

Mezi vývojem v Polsku a v Maďarsku existovaly některé velmi základní odlišnosti:

1. Ke změně v Polsku došlo v závěrečném stadiu dlouhého a pozvolného procesu, který trval více než dva roky. V Maďarsku to bylo krátké spojení vyvolané polským úspěchem.
2. V Polsku jednal Edward Ochab v zájmu své strany i své země; rozhodl se odstoupit z funkce prvního tajemníka a zabezpečit řádné následnictví Gomułky. V Maďarsku naopak došlo ke změně ve vedení zcela jiným způsobem. Pod moskevským tlakem nahradil Ernő Gerő stalinistu Matyáse Rákosiho ve funkci prvního tajemníka strany. Neukázal se však o nic lepší než jeho předchůdce.

Revoluce v Budapešti začala 23. října veřejnou demonstrací solidarity s Poláky; organizoval ji Petöfiho klub. Rezoluce se vyznačovaly stejnou umírněností jako polské požadavky. Výbuch sudu se střelným prachem způsobila brutální odpověď Geröa v rozhlasovém projevu z téhož dne, plná hrozeb. Propukly živelné pouliční nepokoje a boje. Aby uklidnil masy, Gerő oznámil, že dřívější premiér, oblíbený Imre Nagy bude opět postaven do čela vlády. Brzy nato bylo Maďarům oznámeno, že nová vláda zavedla řízení

před mimořádnými soudy a že pozvala sovětské jednotky, aby obnovily pořádek. Ve skutečnosti to byl poslední manévř Geröa, jak Nagy zdiskreditovat. Nový premiér byl držen v stranickém ústředí bez možnosti komunikovat s obyvateli země, zcela odříznut od vnějšího světa. Den poté, 25. října, byl propuštěn a Gerö byl pod ruským nátlakem nahrazen ve funkci prvního tajemníka strany Jánosem Kádárem. Nagy, který vedl nový politický kurs v roce 1953 a jehož později zbavil Rákosi funkce premiéra i člena politbyra, byl pro Maďary tím, čím byl Gomulka pro Poláky. Avšak Geröovy intriky pokazily Nagyovu pověst na samém počátku.

3. Poláci a Maďaři měli velmi rozdílnou historickou zkušenost, která ovlivnila jejich chování. Poláci doma i za hranicemi stále ještě trpěli syndromem neúspěšného varšavského povstání v roce 1944, jež skončilo smrtí 200 000 lidí a totálním zničením hlavního města. Politika RSE v říjnových nepokojích nemusela být diktována vedením polské redakce RSE. Celý polský redakční tým RSE, polská církev, inteligence i emigrace byly stejného mínění. Všichni byli jednotní ve svém odhodlání za každou cenu zabránit opakování tragédie varšavského povstání. Maďarům chyběla podobná zkušenost a jednali odlišně. Řeč, kterou kardinál Mindszenty pronesl po propuštění z vězení, politicky ostře kontrastovala s působivou výzvou kardinála Wyszyńskiego ke klidu.

4. Poláci v RSE cítili, že díky lidovému tlaku je možné dosáhnout značného úspěchu, že však Rusové Polsku nedovolí, aby se stalo demokratickým a nezávislým státem. Naše polské vysílání se proto zaměřovalo na vytváření lidové podpory Gomulкови, aby se posílila jeho pozice při vyjednávání se Sověty. Tento přístup plně schvalovali Američané. Směrnice vydaná 22. října (v předvečer vypuknutí revoluce v Maďarsku) oceňovala postup polského vysílání RSE v průběhu říjnové krize jako „opatrný, ale energický a nepochybně efektivní“.

Na rozdíl od Poláků v RSE viděla maďarská redakce RSE v revoluci šanci, jak svrhnout komunistický systém se vším všudy. Imre Nagy byl pro ně komunista, a proto nepřítel. V maďarském vysílání RSE byl odsouzen jako zrádce kvůli tomu, že údajně povolal sovětské jednotky na pomoc proti povstalcům. Premiérovo vehementní popření pravdivosti těchto obvinění bylo v maďarském programu RSE odmítnuto. Tato smrtelně vážná obvinění byla nepřetržitě opakována až do 3. listopadu, a tak byl Nagy připraven o podporu lidu. Americká denní směrnice obsahovala stanovisko, že Nagy „použil zahraniční vojenské jednotky k obnovení pořádku“. Směrnice z 24. října ukládala maďarským redaktorům RSE „vyhýbat se až do krajnosti jakékoli přímé nebo nepřímé podpoře jednotlivých osobností prozatímní vlády, jako jsou komunisté Imre Nagy nebo János Kádár“.

Americké směrnice doporučovaly, aby RSE vysílalo a opakovalo požadavky, které byly vznášeny v místních maďarských rozhlasových stanicích, jichž se zmocnili povstalci. RSE se tak stalo mluvčím nejradikálnějších a extrémních maďarských sil. Americká denní směrnice z 28. října obsahovala přání, aby RSE podpořilo takové požadavky jako odstranění všech vedoucích komunistů z vlády, svobodné volby do šesti měsíců, vystoupení Maďarska z Varšavské smlouvy atd.³

3 O rozdílu mezi orientací polského a maďarského vysílání RSE uvedl na konferenci v Budapešti v září 1996 William Griffith tyto podrobnosti: Polská redakce RSE byla řízena Janem Nowakem, hrdinou polského protinacistického odboje, který jako účastník varšavského povstání v roce 1944 nepotřeboval žádné instrukce,

V době, kdy se Nagy stal premiérem, Maďarsko nemělo vládu; komunistická strana a politická policie se rozpadaly. Na pracovištích i v armádě vyrůstaly po celé zemi stovky národních rad. Nagy měl pouhý týden na to, aby znovu získal kontrolu nad událostmi a dosáhl nějakého kompromisu se Sověty. Od rána do večera se účastnil jednání se zástupci národních rad, které neměly žádné vedení ani koordinující centrum. V zoufalém pokusu získat podporu lidu Nagy ustupoval krok za krokem před lavinou stupňujících se požadavků, až už kompromis se Sověty nebyl možný.

5. V Polsku i v Maďarsku byla sovětská rozhodnutí ovlivněna čínským a jugoslávským faktorem. 30. října nabídli Sověti Maďarům dohodu, jakou předtím zdráhavě uzavřeli s Poláky. Sovětská deklarace obsahovala ústupky a měla i své limity. Nabízela stažení sovětských jednotek z Budapešti a později jednání o odchodu sovětských jednotek z celého Maďarska, odvolání sovětských poradců, jednání o ekonomických vztazích, závazek vzdát se napříště „porušování suverenity“ a „respektovat rovnoprávnost“. Nabídka byla učiněna za podmínky, že bude zachována vláda jedné strany a potrvá maďarské členství ve Varšavské smlouvě. Tato deklarace směřovala více k Pekingu a Bělehradu než do Budapešti. Číňané a Jugoslávci hájili nezávislost komunistických stran v Polsku a Maďarsku, ale nebyli ochotni podporovat svržení komunismu. Sovětská deklarace z 30. října se setkala s okamžitou a úplnou podporou Číny i Jugoslávie – ale byla odmítnuta Nagyem, který téhož dne ohlásil v rozhlase rozhodnutí zrušit monopol komunistické strany a obnovit pluralitní politický systém více stran. 4. listopadu sovětské jednotky zahájily vojenskou akci a maďarská revoluce byla rozdrčena.

Dozvuky revolty

Po zhroutilí revoluce bylo RSE neprávem obviňováno, že štválo Maďary do povstání. Ve skutečnosti maďarské vysílání RSE naléhálo na posluchače, aby následovali polský příklad, avšak nikdy je nevyzývalo k násilí. Fatální chyba RSE spočívala však v tom, že

---

že je třeba vyhnout se opakování podobné tragédie, a který okamžitě, stejně jako polská katolická církev, podpořil Gomulku proti Sovětům. Maďarská redakce byla řízena Andorem Gellértem, který se právě zavřel z dlouhé a nebezpečné nemoci a v průběhu revoluce se zhroutil. Navíc byla celá redakce politicky příliš pravicová, tj. nejen antikomunistická; mnoho jejích členů až příliš sympatizovalo s Horthyho režimem v Maďarsku před rokem 1945. Konečně jak před revolucí, tak v jejím průběhu byla úroveň vysílání nedostatečně profesionální, příliš emocionální a příliš didaktická. Prohřešovali se proti nejdůležitější zásadě být objektivní, a tím ztráceli důvěryhodnost. Jak ukázala moje analýza provedená po revoluci, asi polovina vysílaných textů uplatňovala v průběhu revoluce správnou politiku, a asi polovina nikoli. Objevilo se několik textů, které – ačkoli to nebylo otevřeně řečeno – jasně naznačovaly, že pravděpodobně přijde zahraniční pomoc, snad i vojenská. Za revoluce přebíralo RSE ve velkém rozsahu regionální vysílání různých „svobodných rozhlasových stanic“ z Maďarska. Lze namítnout, že se to nemělo dělat, nebo alespoň ne v takovém rozsahu, mimo jiné proto, že tato vysílání byla vesměs ostře zaměřená proti Nagyovi. Je však pravdou, že Rádio Budapešť zůstalo až téměř do samého konce revoluce pod komunistickou kontrolou, a regionální vysílání proto přinášela cenné zprávy. Způsob, jakým maďarské vysílání RSE informovalo o Imre Nagyovi, a polemika proti němu byly patrně za revoluce největší politickou chybou, i když to bylo v souladu se směrnicemi z centrálního RSE v New Yorku a v Mnichově. Také ty si nepočínaly správně; měly útočit na Nagyovu slabost (což nedělaly), nikoli na jeho údajný prosovětský komunismus. Zčásti se v tom odrážel nedostatek informací RSE o Nagyovi, zaviněný mimo jiné tím, že nebyli k dispozici přeběhlíci z řad prominentních maďarských komunistů.

místo aby podpořilo Imre Nagye, podkopávalo jeho postavení a podněcovalo Maďary k stupňování požadavků.

Alexander B. Bain, korespondent amerického novinářského syndikátu, který byl svědkem revolty v Budapešti, napsal ve své knize *Neochotní satelité*: „Hned poté co Nagy převzal vedení, byl neustále napadán zahraničními rozhlasovými stanicemi, především RSE a Hlasem Ameriky, že povolal Rusy. Vzhledem k tomu, že byly prakticky všechny radiopřijímače v Budapešti naladěny na mnichovskou stanici, byl účinek této pomluvy strašný a přispěl velice podstatně k tomu, že Nagy nebyl schopen kontrolovat události a tak zabránit velké katastrofě ze 4. listopadu.“

Účinek maďarské tragédie na Polsko

Sovětská intervence v Maďarsku přinesla výhody novému polskému vedení. Gomuška mohl využít sovětské nabídky Nagyovi obsažené v deklaraci z 30. října. Kreml se usilovně snažil ukázat Číňanům a celému mezinárodnímu komunistickému hnutí, že Moskva je připravena upravit vztahy ke svým satelitům na zásadách více respektujících jejich práva. Když přijel Gomuška 15. listopadu do Moskvy, dostal všechno, oč požádal. Maďarské události nepochybně přispěly k tomuto jeho úspěchu.

V kritických dnech října sehrál Gomuška roli bezpečnostní pojistky, která zabránila krátkému spojení mezi Ruskem a Polskem. Avšak v následujících letech měla maďarská tragédie ničivé důsledky pro Gomuškovu vnitřní politiku. Pronásledovala ho noční můra Nagye, který dovolil, aby ho vynesla revoluční vlna. Gomuška byl hluboce ovlivněn zkušeností maďarské strany, která – jak to jednou řekl – „zmizela a změnila se v prach“ během pouhých několika dní. Začínal se bát masové podpory, které se mu dostalo od polského lidu; namísto toho, aby si ji udržoval a používal, snažil se získat si podporu zastánců tvrdé linie, kteří se stavěli proti všem reformám a ústupkům.

Je historickým paradoxem, že roli, kterou by byl mohl sehrát Gomuška v Polsku, převzal Kádár v Maďarsku. V období, které následovalo bezprostředně po revoluci, byl pouhou loutkou; skutečná moc byla v rukou Rusů. Počátkem šedesátých let však Kádár znovu získal určitou svobodu jednání – a vyhlásil amnestii, proklamoval zásadu, že kdo není proti straně, je s ní, očistil stranu od stalinistů a začal s opatrným procesem ekonomické reformy, která přinesla plody po deseti letech. Naproti tomu Gomuška nevycházel vstřícně nadějším lidu a vyvíjel se opačným směrem než Kádár.

Všechny zisky polského Října však promarněny nebyly. Východní Evropa vděčila Polsku za velkou změnu ve vztazích Moskvy a satelitních stran, které až do roku 1956 spočívaly na úplném podřízení mocenskému centru v Kremlu. V roce 1956 přestal sovětský blok existovat jako monolit. Poříjnové vedení polské komunistické strany se necítilo dost silné, aby se vrátilo ke kolektivizaci zemědělství, k ujařmení církve, k tomu, aby udělalo z intelektuálů poslušné nástroje stranické linie. Bez ohledu na cenzuru, různá omezení a policejní represí se Polsko značně odchýlilo od ortodoxního sovětského modelu.

Důležité změny systému, které byly v říjnu 1956 dosaženy nenásilným, ale mocným lidovým tlakem, razily cestu pro zrod Solidarity v roce 1980 a pro zhroutilí komunismu o devět let později.

Z angličtiny přeložil František Svátek.

Promeškané setkání

Rok 1956 v pohledu z Prahy¹

Jacques Rupnik

Stať o „klidném“ Československu na podzim 1956 byla psána v roce 1986 jako příspěvek do tehdejší diskuse o událostech roku 1956 ve středoevropském kontextu. Pravidelně se vracela hypotetická (tudíž více politická než historická) otázka, co se mohlo stát, kdyby se kromě Polska a Maďarska dal do pohybu také chybějící československý článek. Tento pokus jsem pochopitelně podnikl bez přístupu do archivů a bez rozsáhlejší možnosti zpytovat účastníky a pamětníky. Dnes jej tedy předkládám odborné veřejnosti bez úprav a s velkou skromností. Mohl tehdy jen formulovat otázky a hypotézy pro budoucí bádání. To mohlo začít až po roce 1989 a probíhá souběžně v Praze i v Budapešti.²

Z toho, co jsem zatím četl, je patrné, že je třeba klást zvláštní důraz na hospodářsko-spoločenské aspekty československé „stability“ a na schopnost vládnoucího komunistického aparátu a jeho sdělovacích prostředků manipulovat s nacionalistickými předsudky a vytvářet obavy z „neklidných“ sousedů. To se ostatně opakovalo, ale v obrácené konstelaci, na úkor Československa v roce 1968 a znovu v době polské Solidarity v letech 1980 a 1981. Problém historika je následující: jak psát o nesporné funkci těchto předsudků a stereotypů v krizových obdobích poválečné střední Evropy – a přitom jim nepodlehnout?

Tricet let po maďarské revoluci se mne zeptal György Konrád: „Jak si vysvětlit, že se Češi vůbec nepohnuli?“ Vždyť přece budapeštské události začaly manifestací solidarity s polským Říjnem – a kdo ví, jak by krize dopadla, kdyby hnutí v Maďarsku a Polsku nebyla od sebe oddělena ortodoxním Československem. Opravdu, jak vysvětlit, že v okamžiku, kdy Chruščov sepisuje svůj slavný projev o destalinizaci, kdy se v Budapešti lid chystá svrhnout pomník nenáviděného diktátora – se v Praze začíná stavět gigantický pomník k větší slávě Josifa Vissarionoviče Stalina?

---

1 Un rendez-vous manqué: L'année 1956 vue de Prague. In *L'autre Europe*, č. 11–12 (1986), s. 12–16. Paris, nakladatelství L'Age d'homme.

2 Viz práce K. Kaplana, chystaná disertační studie Muriel Blaiivové a referáty velké pařížské konference z října 1996 s předními polskými a maďarskými odborníky, která vyjde tento rok v redakci Françoise Fejtö.

Je vždy velice obtížné vysvětlit něco, co se nestalo. Škrtněme ihned všechna pochybná vysvětlení, která odkazují na „národní charakter“: Češi prý jsou opatrní, švejkují, když na to přijde, jejich revoluční odhodlání nestojí ani za dva groše, vyčkávají a odmítají se angažovat, dokud neuvidí, kam až půjde tolerance Moskvy vůči „destalinizaci“, jak ji praktikují v Budapešti a ve Varšavě. Ve skutečnosti je zřejmé, že na podzim 1956 se národy střední a východní Evropy nechovaly vůbec ve shodě s tím, co je považováno za národní stereotyp. Svědčí o tom pro Čechy dost nespravedlivá anekdota, která tehdy kolovala: „V roce 1956 se Maďaři chovali jako Poláci; Poláci jako Češi – a Češi jako prasata.“ Není-li však „národní charakter“ vysvětlujícím činitelem, o národním citění to již říci lze. Maďaři a Poláci zdědili z dějin (jak dávných, tak i zcela nedávných) pořádnou dávku antiruského citění. Sovětská přítomnost na jejich území od konce druhé světové války byla prožívána a vnímána jako přítomnost nenáviděného okupanta a nacionalismus byl samozřejmou i elementární složkou říjnové revoluce v roce 1956. Nic takového nezdedili Češi; naopak, jejich pocit, že byli zrazeni Západem v Mnichově v roce 1938, připravil půdu pro příchod „velkého bratra“ a slovanského osvoboditele znovu na scénu. A ten se navíc zachoval chytře, když stáhl po pětačtyřicátém roce své jednotky z československého území. K tomu přistupuje celá řada rivalit a nedorozumění, jimiž si lze vysvětlit určitou nedůvěru, kterou v Praze či v Bratislavě chovali vůči tomu, co přicházelo z Varšavy nebo ještě spíše z Budapešti. Tato nedůvěra se zdála být „ospravedlněna“ i mýtem, který byl od druhé světové války stále živý v celé Evropě, totiž že Maďaři jsou reakční národ (poslední spojenec Hitlera, který si po „Mnichovu“ pospíšil, aby si uřízl kousek československého území), zatímco Češi se konejšili souběžným mýtem o „demokratickém a pokrokovém“ národě, čehož v letech 1945 až 1948 obratně využili komunisté.

To vše bylo součástí více či méně nepříznivých předpokladů pro vytváření vzájemných vztahů mezi Budapeští a Prahou. Skutečné příčiny však nejsou pochopitelné, pokud neprohloubíme studium československé situace v roce 1956. Izolace intelektuálů tvořila bezpochyby nejzřetelnější kontrast ve srovnání se situací v Maďarsku a Polsku. V dubnu 1956 se konal v Praze druhý sjezd Svazu československých spisovatelů. Básníci František Hrubín a Jaroslav Seifert na něm přednesli památné projevy, ve kterých volali po svobodě projevu a současně i po osvobození uvězněných nekomunistických spisovatelů. Seifert, pozdější laureát Nobelovy ceny, tehdy prohlásil: „Kéž bychom v této chvíli my spisovatelé byli opravdu svědomím svého národa, kéž bychom byli svědomím svého lidu. Neboť, věřte, obávám se, že jsme jím nebyli již po více let, že jsme nebyli svědomím zástupů, svědomím milionů, ba dokonce, že jsme ani nebyli svědomím sebe samých.“³

Ve stopách spisovatelů se začalo mobilizovat studentské hnutí, které se během května seskupilo kolem požadavků na revizi procesů z padesátých let, demokratizaci veřejného života, svobodu informací. Přes snahu šířit tento program nepřekročilo studentské hnutí stádium pouhých majálesových slavností, které nenalezly ohlas u obyvatelstva. Jinak řečeno: význačným rysem československé situace v roce 1956 byla pasivita, či dokonce

3 „Vyzvěte umlčené a neprávem vyloučené spisovatele, kteří jsou ovšem toho jména hodni, k spolupráci. Nečekejte, až přijdou sami a budou prosit. Sotva by přišli, neboť není hodno spisovatele, aby prosil. Dejte jim možnost, aby odpověděli dnes na útoky, na které nemohli odpovědět, když byli vylučováni z literatury, já to sám zažil!“ [Diskusní příspěvek Jaroslava Seiferta na 2. sjezdu československých spisovatelů.] In: *Literární noviny*, roč. 5 (1956), č. 19, s. 9 n.

lhostejnost obyvatel, a to nejen vůči událostem v Polsku nebo v Maďarsku, nýbrž i vůči demokratickým požadavkům intelektuálů.

Dost možná intelektuálové sklízeli to, co sami zaseli v roce 1948 a v následujících letech, a nesli důsledky „zrady vzdělavců“, kterou připomněl ve svém projevu Seifert. Tato situace byla však možná také hlubším příznakem schopnosti československého režimu získat si u obyvatelstva ne-li podporu, tedy alespoň přijetí v míře mnohem větší, než tomu bylo u polských či maďarských sousedů. Zatímco polský Říjen fakticky započal červnovou dělnickou revoltou v Poznani, zatímco – jak na to poukázaly práce Billa Lomaxe⁴ – hnutí dělnických rad hrálo ústřední roli v maďarské revoluci, lze říci, že československá dělnická třída (ponecháme-li stranou dělnické manifestace proti měnové reformě v Plzni v červnu 1953) se zdála být v systému více integrována. Částečně to lze vysvětlit masovou podporou komunistické strany již před válkou, a zvláště bezprostředně po ní: dělníci tvořili kolem šedesáti procent členů strany, a ta získala téměř čtyřicet procent hlasů ve svobodných volbách v roce 1946. Především však stalinské období výstavby socialismu přineslo dělnické třídě – pochopitelně jen *relativně* – nejvíce výhod. Zprvce k tomu vedla politika nivelizace příjmů, kterou pražský režim uplatňoval ještě více rovnostářsky, než tomu bylo v ostatních zemích sovětského bloku;⁵ za druhé – a to bylo v dané situaci asi nejdůležitější – režim podněcoval sociální mobilitu. Je nutné vzít v úvahu, že mezi lety 1948 a 1953 odešlo z výroby podle různých odhadů asi 200 000 až 400 000 dělníků, kteří se „vyšvihli“ do pozic kádrů ve státním aparátu – v ekonomice, administrativě, ale i v armádě a policii – v první řadě na základě politických kritérií. V téže době byla stará inteligence „stažena dolů“ do dělnické třídy. Tato sestupná mobilita „pracující inteligence“ byla v Československu nepochybně silnější než v sousedních zemích. Uvedme alespoň jeden příklad: podle oficiálních statistik bylo jen v roce 1951 převedeno 77 000 pracujících z řad inteligence do průmyslové výroby jako dělníci. Napadá nás ihned paralela s „normalizací“ sedmdesátých let.

Nakonec je třeba se zmínit o účinnosti politického odporu „betonu“ v řadách KSČ proti všem pokusům o „destalinizaci“ – vždyť teprve nedávno, v procesu se Slánským v listopadu 1952, dalo její vedení popravit potenciální, skutečné i imaginární „úchylkáře“. Jde zkrátka o odpověď na otázku, jak se československým komunistům podařilo uspět tam, kde jejich soudruzi v Budapešti a ve Varšavě ztroskotali, to jest jak se dokázali vyhnout dopadům 20. sjezdu KSSS do vlastních řad. Jeden z hlavních důvodů spočívá nepochybně ve skutečnosti, že poststalinské střídání moci bylo v Praze zabezpečeno ještě dříve, než bylo rozhodnuto v samém Sovětském svazu, dříve než soupeření Chruščova a Malenkova vytvořilo na západní periferii sovětské říše dostatečný prostor, který umožnil postavit se zevnitř na odpor stalinským kádrům, které tam držely moc. Vůdce českých stalinistů Klement Gottwald – v čele strany od roku 1929 – zemřel týden po pohřbu Stalinově, v březnu 1953, protože se v Moskvě nachladil. Následník byl ale vybrán okamžitě a v čele strany Gottwalda vystřídal Antonín Novotný, dosavadní tajemník pražského kraje, muž širší veřejnosti zcela neznámý. Byl to však aparátník, který sám aktivně přispěl k tomu, že řada jeho soudruhů byla poslána do vězení, a dokonce i na šibenici. Za těchto

4 LOMAX, B.: *Hungary 1956*. London, Allison and Busby 1979.

5 Podrobněji jsme tyto otázky rozebrali v kapitole o Československu v knize *Transformation de la classe ouvrière*, publikovaná v řadě Documentation Française v roce 1979.

podmínek je pochopitelné, že si rozhodně nepřál, aby se někdo šťoural příliš zblízka v něčem, co dobový eufemismus komunistické hantýrky označoval jako „porušování socialistické zákonnosti v období kultu osobnosti“. Stalinista Novotný zcela logicky sázel na „tvrdého“ Chruščova (nezapomínejme na toto dobové chápání!) v souboji proti „liberálovi“ Malenkovovi. Zápotocký, jeden ze zakladatelů KSČ v roce 1921, který – jak se zdá – projevoval více ochoty ke změnám,⁶ vsadil na „špatného koně“ – tj. Malenkova – a přispěl tak k utužení bizarního, ale trvalého spojení mezi Chruščovem a Novotným.⁷

Co si mělo stranické vedení počít s proslulým tajným projevem Chruščova, který odsoudil Stalinovy zločiny? Nebylo možné toto odhalení zcela ignorovat: „Ústřední výbor KSČ vyslovuje jednomyslný souhlas s výsledky 20. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, ve kterém vidíme nejvýznamnější sjezd KSSS od dob Lenina. (...) Všechny závěry, které na základě leninského rozboru učinil 20. sjezd KSSS ke stranické práci, vyžadují důkladného kritického pohledu na problémy naší vlastní práce.“⁸ Jistě, bylo to však ještě málo... Hlavně bylo třeba vyhnout se tomu, aby třídní nepřátelé zneužili odhalení ke zpochybnění „výdobytků“ socialismu. Proto když se ozvaly ze základních organizací strany požadavky na svolání mimořádného sjezdu KSČ, vedení vyslalo první varování: „Některé neodpovědné živly zneužívají otevřené kritiky a boje proti kultu osobnosti k odmítání jakékoli řídicí autority ... a oddávají se bez naděje na úspěch hrubým útokům proti odpovědným činitelům, kteří nechtějí tolerovat anarchii a výstřelky.“⁹

Tyto obavy vedení potvrdil dubnový sjezd spisovatelů i studentské hnutí v květnu, a to do té míry, že na červen plánovaný sjezd novinářů byl odložen *sine die*. Namísto toho Novotný svolal celostátní konferenci strany, kde formuloval svou vlastní variantu „specifických cest“ socialismu (ve skutečnosti udržení stalinismu): „Generální linii strany, zaměřenou na dobudování socialismu v naší vlasti, vypracoval právě před dvěma lety 10. sjezd KSČ. Co ukázaly dva roky plnění této linie? Je třeba ji ve světle výsledků 20. sjezdu KSSS měnit? Do jaké míry byla její správnost potvrzena životem a fakty? Fakta svědčí jasně o tom, že tato linie byla a je správná, že na ní nemusíme nic měnit, že jsme ji v podstatě správně a s úspěchem prováděli.“¹⁰ Na základě této politiky vedení KSČ se všechno zdálo být jasné. Chruščovova „tajná zpráva“ musí zůstat tajnou, a ti, kteří by ji chtěli snad zneužít k tomu, aby se vedení protivili, musí být zneškodněni, dříve než se hnutí za destalinizaci stačí zformovat. Izolace intelektuálů komunistickému vedení tento úkol usnadnila. Události v Polsku, a zvláště v Budapešti pak posloužily Novotnému a jeho

6 V roce 1954 vystupoval Zápotocký jako stoupenec částečné dekolaktivizace a svobodného rozhodování zemědělců; 15 procent rolníků již podalo žádost o vystoupení ze zemědělských družstev. Tato opatření směřující k větší otevřenosti režimu byla však zrušena v roce 1955.

7 Novotný zůstal věrným stoupencem Chruščova až do jeho pádu v říjnu 1964. Brežněv si to pamatoval, a to také nepochybně vysvětluje, proč Sověti opustili počátkem ledna 1968 Novotného a podpořili aparátніка, kterého Brežněv považoval za věrného stoupence Moskvy za všech okolností: Alexandra Dubčeka.

8 Rezoluce Ústředního výboru Komunistické strany Československa ke zprávě o výsledcích 20. sjezdu KSSS, přijatá dne 30. března 1956. In: *Rudé právo*, (4.4.1956), s. 1.

9 *Mladá fronta*, (17.4.1956). – Tento citát se nepodařilo podle uvedeného odkazu najít v českém tisku; otiskujeme jej tedy v překladu z francouzštiny. (Pozn. red.)

10 Současná situace a úkoly strany: Referát soudruha Antonína Novotného na celostátní konferenci Komunistické strany Československa, přednesený dne 11. června 1956. In: *Rudé právo*, (12.6.1956), příloha, s. 2.

vedení k tomu, aby dodatečně ospravedlnili své jednání: včas odmítli „destalinizaci“ a vedli preventivní zápas proti „revizionistickým“ tendencím. Politická linie KSČ se velmi podobala linii Francouzské komunistické strany (FKS): „Sovětské vedení svým 20. sjezdem a rehabilitacemi uspíšilo vývoj, pro který socialismus (dnes bychom řekli „reálný socialismus“, pozn. autora) není ještě zralý. Důkazem toho je, že soudruh Chruščov musel poslat do Budapešti tanky, aby udušil to, čemu pomáhal na nohy.“ Šlo tedy současně o sebeobranu – a o nový začátek. Právě toto odmítnutí destalinizace ze strany KSČ i FKS bylo ostatně u kořenů postupného rozchodu, jenž nastal mezi oběma těmito stranami (mezi válkami patřily k nejvýznamnějším v Evropě) a intelektuály, kteří se k nim připojili po válce, fascinováni mocí nebo v důsledku ideologického masochismu. „Revizionismus“ potlačený v Praze roku 1956 znovu prorazil na povrch, a to s ještě větší silou, v letech šedesátých, aby nakonec dosáhl efemérního vítězství nad Novotným a zadostiučinění za promarněnou příležitost z roku 1956 v období Pražského jara. Po dobu několika měsíců se v Praze rýsovala syntéza, ze všech revizionistických strategií destalinizace nejvíce propracovaná, subtilní kompromis mezi reformou „shora“, zevnitř, o níž snili nejdůslednější chruščovci, a mezi demokratickými aspiracemi společnosti. Ironie dějin tomu chtěla, že Budapešť a Varšava byly tehdy naladěny na zcela jinou vlnovou délku: Maďarsko se právě pokoušelo o proslulou novou „společenskou smlouvu“ na Kádárův způsob, kdežto ve Varšavě Gomuška, někdejší velká naděje polského Října 1956, vynakládal nyní nejvíce sil, aby přesvědčil ostatní o nutnosti masivní intervence proti svému československému *alter ego* – Alexandru Dubčekovi.

1956, 1986: podobnosti i rozdíly. Stejně jako v roce 1956 pražské vedení cenzurovalo tajnou zprávu Chruščova, tak i v roce 1986 odmítá slyšet projev Gorbačova o nezbytnosti „radikální reformy“. Jako v roce 1956 (i když tehdy Husák ještě vězel v žalářích Novotného) i dnes se KSČ přeměňuje v „bunkr“ proti každé zkoušce: proti větru ekonomické reformy a otevřenosti vůči Západu, který vane z Maďarska, proti polskému „viru“ dělnického protestu a náboženského probuzení, proti „reformismu“, který vyhlašuje Gorbačov. Pražští „normalizátoři“ dokonce znovu objevili jakousi naruby obrácenou teorii „specifických cest“: to, co dělá Gorbačov, je vhodné ve zvláštních podmínkách Sovětského svazu¹¹ – jinak řečeno, u nás to není nevyhnutelné... To vše, i s pozadím celkové lhostejnosti a apatie společnosti, zasažené pokročilou normalizací, připomíná rok 1956.

Bylo by snad možné konstruovat teorii „opoždění“ československého komunismu? Jako poslední se bolševizoval, až koncem dvacátých let, jako poslední si nechal vnutit sovětizaci země po roce 1948, ale také jako poslední začal s destalinizací a dnes se pokouší vyrovnat s dobou Gorbačova.

Je tu však jeden veliký rozdíl, podstatný vzhledem k budoucnosti. Apel, který podepsal velký počet českých „disidentů“ společně s jejich maďarskými, polskými i východoněmeckými přáteli představuje přelom: znovu se objevilo společné dědictví první antitotalitní revoluce z roku 1956, a s ním zejména pocit, že všichni sdílejí společný osud, dnes i v budoucnosti.

Z francouzštiny přeložil František Svátek.

11 V této souvislosti je třeba číst texty soudruha Fojtíka v *Rudém právu* ze 4.5.1985 nebo z 30.9.1986 (kritika technokratických tendencí u Štrougala nebo Havlína).

Polský rok 1956 jako masový sociální jev

Jiří Vykoukal

Události roku 1956 v Polsku se dočkaly již řady dílčích nebo i komplexnějších zpracování. Ta se však dosud soustřeďovala převážně na čistě politické aspekty tématu, tj. na vlastní průběh událostí v létě (poznánská revolta) nebo na podzim 1956 (Gomuľkův návrat), na charakteristiku poměrů uvnitř Polské sjednocené dělnické strany – PSDS (souboj takzvané natolinské a puławské frakce) nebo na různé typy reflexe dění v politických či intelektuálních kruzích, popřípadě se věnovala důsledkům, které rok 1956 znamenal pro vnitřní rozvoj režimu či jeho budoucí opozice.¹ Paradoxně však chyběla systematická práce, která by se zaměřila na to, co bylo nejvýraznějším a také snad nejdůležitějším prvkem polského roku 1956 – na analýzu masového společenského hnutí, a to nejen v úzkém rámci poznánských událostí, ale v celopolském měřítku.

Pokusem o nápravu tohoto dluhu je kniha mladého polského autora Pawła Machcewicze,² který se soustředil na dva aspekty roku 1956: na charakteristiku podob a projevů masové aktivity společnosti a na sledování názorového a ideového spektra běžných účastníků tehdejších událostí. Kromě odborné historické, politologické a sociologické literatury, publicistiky a memoárů využívá autor ve své knize dva základní soubory pramenů. První představují dokumenty organizačního oddělení ÚV PSDS, kde se soustřeďovaly informace o vývoji událostí přicházející z okresní úrovně členské základny strany. Druhý pak zahrnuje dokumenty bezpečnostního aparátu, které obsahují jednak dosti detailní, jednak dosti věcné popisy dění. Přitom platí zásada, že čím nižší stupeň aparátu informuje, tím spolehlivější je předávaná informace, jelikož při postupu na vyšší úroveň

-
- 1 *Wydarzenia czerwcowe w Poznaniu*. Poznań 1981; RYKOWSKI, Zbysław – WŁADYKA, Wiesław: *Polska Próba: Październik '56*. Kraków 1989. Dále viz BROMKE, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*. Cambridge (Mass.) 1967; MICHNIK, Adam: *Letters from Prison and Other Essays*. Berkeley–Los Angeles–London 1987 (rok 1956 jako počátek tzv. nového evolucionismu v polské politice); RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland, 1954–1977*. London 1978; STANISZKIS, Jadwiga: *Poland's Self-Limiting Revolution*. Princeton 1984 (rok 1956 jako „rituální drama“, resp. velká manipulace); WEYDENTHAL, Jan de B.: *The Communists of Poland: An Historical Outline*. Stanford 1986; aj.
  - 2 MACHCEWICZ, Paweł: *Polski rok 1956*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza Mówią wieki 1993. 258 s., bibliografie, foto.

nebo přímo do centra jsou údaje začleňovány do různých politicko-ideologických kontextů nebo přímo upravovány pro potřeby politických frakcí. Co se týká hodnověrnosti tohoto typu pramenů, autor dospívá k rozumné hypotéze, že vzhledem k množství situačních zpráv stranické i bezpečnostní proveniencie a k poměrně vysoké frekvenci výskytu určitých jevů nezávisle na místě, době a pořizovateli záznamu lze tyto jevy považovat za pravděpodobné a prokazatelné, což dokládá na řadě míst i konfrontací s dosavadní literaturou o daném předmětu, případně výpověďmi účastníků. Pro vyobrazení masového společenského kontextu roku 1956 volí Machcewicz vhodně chronologický způsob výkladu (od 20. sjezdu KSSS v únoru 1956 po polské volby v lednu 1957), což umožňuje, vzhledem k sociologickému přesahu tématu, udržet text stranou od různých klasifikačních schémat a ponechat mu čtivou podobu. Celé téma je tím rozděleno do řady „fotografických momentek“, evokujících skutečné posuny jak v myšlení, tak v aktivitě účastníků dění.

Význam 20. sjezdu KSSS a Chruščovova projevu o „kultu osobnosti“ vidí autor hlavně v tom, že prostřednictvím kritiky určité speciální formy komunistického režimu byl vystaven zpochybnujícímu tlaku režim jako celek a pokus řešit napjatou situaci po Stalinově smrti odsouzením diktatury nakonec vedl k ohrožení legitimacy systému a k jeho generální krizi. V Polsku to ukázaly již události spojené s náhlou smrtí Bolesława Bieruta v Moskvě, kdy se z fám a dohadů o skutečné příčině úmrtí začíná postupně vynořovat jednak naděje na kladnou změnu poměrů, spojená s očekávaným návratem Władysława Gomułky, jednak silný trend antirusismu, antisovětsismu a postupně také antikomunismu, který se zanedlouho prosadí jako všudypřítomný a základní rámec dalších událostí. Naděje jsou posíleny řadou vnitropolitických změn (rehabilitace, kritika bezpečnostního aparátu, zatýkání a soudy s exponenty policejního teroru) a atmosférou „oblevy“, která od vyjadřování naděje směřuje k přesnější formulaci politických názorů i požadavků: týkají se historických resentimentů ve vztahu k válce (*Armia Krajowa*) nebo počátkům budování komunistického režimu (represe vůči tehdejší opozici), aktivizace mládeže, církevní otázky, kolektivizace, platů, životní úrovně atd. Očekávání lidí mají však v této době stále ještě nevykrytalizovaný charakter a opírají se spíše o jistou hodnotovou konfesi, v níž centrální místo zaujímá blíže nespecifikovaná, ale všemi pocítovaná potřeba svobody.

Katalyzátorem a současně i filtrem ideového vývoje společnosti se stává poznaňská revolta, která na vlně nejprve čistě hospodářských požadavků (platy a životní úroveň) přináší další, spíše politické prvky, které se nabalují na původní jádro, a vzniká tak mnohovrstevnatý názorový komplex, prokazující nyní již otevřeně svým charakterem a zaměřením zmíněnou generální krizi legitimacy systému. V průběhu krystalizace vzájemně propojených hospodářských a politických požadavků si původně beztvářá masa uvědomuje svou totožnost a rozděluje se na umírněný a radikální proud. První z nich tvoří jakési zázemí, z něhož vychází druhý proud, který se postupně mění v symbol revolty a přebírá iniciativu v konfliktu s oficiální mocí. V této podobě se, jak Machcewicz ukazuje, poznaňské události stávaly celopolskou záležitostí: od počátku přesahovaly čistě lokální rozměr, byly sledovány po celém Polsku, staly se impulsem pro celonárodní diskusi, a navíc vyvolaly, byť v menším měřítku, akce podobného rázu i v dalších oblastech. Lidé pod vlivem tohoto impulsu dospěli k přesvědčení, že pouze poznaňská cesta ve smyslu tvrdého a nekompromisního postoje k vládnoucí moci bude mít nějaký efekt, že prostě a jednoduše nechtějí a není možné pokračovat ve starých kolejích. Tím se problém legitimacy režimu samozřejmě dostává na poslední rozcestí, z něhož vedou již jen dvě

cesty: tou první bylo podle Machcewicze maďarské povstání roku 1956, tedy krvavá občanská válka, tou druhou polský Říjen 1956, tedy takzvaná kanalizovaná revoluce (François Fejtö). Právě v těchto pasážích o způsobu zvládnutí politického a společenského pohybu v létě a na podzim 1956 spočívá jádro Machcewicovy knihy. Analýza autentického společenského pohybu vysvětluje a prokazatelně ukazuje, proč a jakým způsobem Gomułka po své rehabilitaci a návratu k moci využil tohoto pohybu ve svůj prospěch.

Revolující dav ho vynesl na piedestal národního hrdiny a mučedníka a nový kult spojil s úvahou, že kdokoli jiný než Gomułka představuje větší zlo: především tu začíná působit i v dalších letech využívaná teze, že jen nový vůdce je schopen zabránit sovětské intervenci. Gomułka se samozřejmě darované přízni nebránil a s využitím nového kultu i s odvoláním na autentické nálady nespokojených Poláků dokázal několik podstatných věcí, které zásadním způsobem ovlivnily další osudy komunistického režimu v Polsku. V prvních chvílích dokázal zabránit otevřené a krvavé občanské válce, která proběhla v Maďarsku, když úspěšně absolvoval jednání se sovětskou delegací ve Varšavě 20. října 1956. V návaznosti na tento diplomatický úspěch se mu podařilo obnovit faktickou stabilitu systému i jeho legitimitu. Konečně zřejmě největším úspěchem Gomułkovy politické kariéry byla schopnost internalizovat komunismus (s. 184) na polské domácí scéně. Systém, který byl do té doby považován za zcela cizí národní politické i myšlenkové tradici a za vnucený Moskvou zvenčí, se prostřednictvím osobní vazby na Gomułku jako zachránce Polska před sovětským vpádem a jeho oběti předchozích stalinských poměrů stal akceptovanou součástí společenského povědomí. Tuto změnu potvrdily i lednové volby v roce 1957, které vlastně poprvé v poválečném období proběhly velmi demokratickým způsobem (na 459 poslaneckých mandátů kandidovalo celkem 723 uchazečů oproti roku 1952, kdy počet kandidátů odpovídal počtu mandátů), ale společnost této šance zdaleka nevyužila. V předvolební kampani Gomułka postavil svou autoritu „spasitele“ proti těm hlasům a názorům, které viděly ve volbách příležitost k určitému návratu k poměrům před rokem 1948 (volání po Mikołajczykovi), a posílil vliv této kampaně jednak tvrzením, že případný neúspěch schválených kandidátů bude znamenat ohrožení probíhajících pozitivních změn, jednak výhrůžkou, že volby v žádném případě nemohou změnit to základní, tj. existenci socialismu v Polsku. Ke konečnému výsledku voleb, které znamenaly potvrzení Gomułkovy linie (podle Machcewicze jsou manipulace nebo falšování voleb neprokazatelné a také nepravděpodobné), přispěla nemalou měrou také katolická církev, která vyzvala obyvatelstvo k loajalitě a k hlasování ve prospěch schválených kandidátů. Přestože značnému počtu lidí bylo jasné, o co ve volbách Gomułkovi jde (s. 201), společnost na nátlak svého nového hrdiny rezignovala na svobodnou vůli. Národní solidarita, utvářená novým personálním mýtem a vhodně upravenou tezí o sovětské hrozbě, před níž Gomułka a jeho koncepce Polsko zachrání, převážila nad reálně existující inklinací k politickému pluralismu: Poláci se vzdali své politické suverenity, svědili ji do rukou novému vůdci a režim tak vlastně poprvé získal legitimitu na základě demokratické procedury.

Chronologický výklad doplnil autor kapitolou, která se zabývá problematikou antisemitismu v roce 1956, a také tady se znovu ukazuje přínosnost Machcewicovy práce ve smyslu jejího zaměření na „dějiny zdola“. Dosavadní práce,³ které se antisemitismem

3 JEDLICKI, Witold: *Klub Krzywego Kola*. Paris 1963; CHECIŃSKI, Michał: *Poland: Communism*,

zabývaly, vycházely z nepřilíživě prokázaného tvrzení, které se nakonec prosadilo jako určující: antisemitismus v roce 1956 a v letech následujících byl čímsi na způsob sovětské diverze, která využila pokleslých sklonů natolinské a puławské frakce uvnitř PSDS k tomu, aby hroživou vlnu antisovětsismu nahradila vlnou protižidovských nálad. Podle Machcewicze toto tvrzení nemusí být v rozporu s pravdou, ale je neúplné, protože postihuje jen část složitějšího jevu. Antisemitismus se začal projevovat jako sociální fakt již na jaře 1956 (hlavně v dolnoslezském regionu) a do politiky vstoupil právě v této podobě, která se postupně začala zužovat na část aparátu a členské základny PSDS a posléze se koncentrovala do konfliktu mezi natolinskou a puławskou frakcí, přičemž linie rozhraní mezi antisemitismem jako sociálním a politickým fenoménem je velmi nezřetelná.

Minulost jedné iluze

Jacques Rupnik

FURET, François: *Le Passé d'une Illusion*. Paris, Calmann Lévy 1995.

Komunistická víra byla cizí lidské zkušenosti: to je jedna z klíčových idejí knihy Françoise Fureta; autor je první, kdo se ptá na hluboké zdroje komunistické „iluze“ – a současně klade otazníky nad intelektuálními nedorozuměními ve vztazích Východ–Západ v Evropě. Opravdu, jak vysvětlit, že čím více se režim na Východě propadal do totalitarismu – ve třicátých a stejně tak v padesátých letech –, tím větší popularitu získával u inteligence na Západě?

Furet nabízí tři hypotézy, které se vzájemně doplňují. První tvrdí, že stalinský komunismus fungoval jako „sekularizované náboženství“ (výraz Julesa Monnerota). Myšlenka, že „Bůh je mrtev“, je doprovázena ideou vykoupení lidstva Dějinami – a to je první zdroj zaslepenosti. Je třeba ještě upřesnit, že komunismus se mocně uchytil v katolických zemích jižní Evropy (jeden chiliasmus vyhání druhý), kdežto v protestantských a sociálnědemokratických zemích Severu zůstal marginální.

Druhé vysvětlení – a to rozvíjí Furet nejdéle – spočívá v tom, že komunisté si pro sebe konfiskovali antifašismus. Stejně jako Stalin hledal „legitimitu“ ve Velké vlastenecké válce spíše než ve věrnosti ideám října 1917, také na Západě vítězství nad Německem zatemňovalo existenci Gulagu. Jak správně viděli Solženicyn i Jan Patočka, porodní bábou totalitarismu ve dvacátém století byla dvojice činitelů: válka a revoluce.

Nakonec Furet, v návaznosti na výsledky svých předchozích prací, zdůrazňuje jedno ze specifik francouzské politické kultury: ideu, že demokracie je neoddělitelná od revoluce; dědici roku 1789 se hlásí o svůj díl copyrightu na revoluci roku 1917. Odtud ona neochota pozastavit se nad teroristickými aspekty režimů na Východě, patrná v užívání pochybných kulinárních metafor („neuděláte omeletu, aniž byste rozbili vejce“) nebo později ještě proslulejší metafory: „není třeba vylévat vodu z vaničky i s dítětem“ (ona voda z vany se však rovná milionům mrtvých v Gulagu...).

Tyto tři faktory oddělující ideu a její vtělení vysvětlují také časový posun poznání či intelektuální cézuru, která se vytvořila po válce mezi Východem a Západem a která byla viditelná zvláště po smrti Stalina – mezi těmi, kdo komunismus skutečně *měli*, a těmi, kdo

v něj pouze věřili. Czesław Miłosz publikoval svou knihu *Ztročený duch* v Paříži za všeobecného nezájmu; podobně když se počátkem šedesátých let objevil v Praze Jean-Paul Sartre, vzájemné nepochopení bylo téměř naprosté: v přeplněné velké posluchárně očekávali Sartra existencialismu a *Cest ke svobodě*, Mistr jim však oznámil, že marxismus je „nepřekročitelným horizontem naší doby“. Současnost porážky Pařížského máje a Pražského jara v roce 1968 dala vzniknout iluzi, že existuje paralela mezi tím, co bylo ve skutečnosti naprostým nedorozuměním – mezi přihlášením se k Evropě, k takzvané buržoazní demokracii, a mezi násilnickým odmítnutím této demokracie v Paříži.

Minulost jedné iluze není nějakou poslední variací na téma „zrady vzdělanců“ ani kydáním hany na západní inteligenci. Kontrast mezi Východem a Západem si však zaslouží být ve dvou bodech zjmeněn. Zaprvé v tom, že na obou stranách železné opony existovaly také paralely mezi intelektuálními generacemi: Furetova generace měla v Praze či ve Varšavě své protějšky, což je dnes ostatně v obou těchto hlavních městech předmětem vzrušených debat o „zradě vzdělanců“. Zadruhé v tom, že navzdory časovému posunu měla každá z velkých krizí komunismu ve východní Evropě (Budapešť, Praha, Gdaňsk) nikoli bezvýznamný dopad na „éru roztržek“ západní inteligence. „Solženicynův efekt“ jen dokončil tento antitotalitární obrat, který se ohlašoval již v osmdesátých letech ve vzrůstající spřízněnosti mezi intelektuály na Západě a disidenty z „jiné Evropy“ – odmítnutí totalitarismu šlo ruku v ruce s požadavkem lidských práv a občanské společnosti.

Pád berlínské zdi a zánik komunistické říše ohlašovaly, že končí doba nedorozumění a nastává čas evropských ztracených nálezů. Mezi intelektuály Západu však panuje mlčení, ne-li naprostý nezájem, jako kdybychom si po smrti jedné iluze neměli již co říci.

Z francouzštiny přeložil František Svátek.

Cesty české romistiky

Nina a Jiří Pavelčíkovi

Eva Davidová: *Cesty Romů 1945–1990: Romano drom*. Olomouc, Univerzita Palackého 1995, 245 s.

Záslouhou Romského projektu Univerzity Palackého v Olomouci dostává se v posledních letech do rukou odborné i laické veřejnosti konečně několik souborných monografických prací, které se zabývají historií romského etnika na našem území od nejstarších dob až po dnešek. Přední česká romistka Eva Davidová zasazuje svůj popis vývoje romského obyvatelstva po roce 1945 do širších souvislostí sociálních, společenských a kulturních. Její monografie je velmi obsažným a zajímavým shrnutím výsledků vlastních celoživotních výzkumů a poznatků z literatury, obohacených bohatou fotografickou dokumentací, grafy, záznamy romské poezie a podobně. Tento přístup ke zkoumané problematice je pro čtenáře jistě velmi atraktivní a seznamuje je s širokým okruhem problémů. Vzhledem k dosud poměrně chudé produkci české romistiky (zejména historických prací) je třeba tento počín bezesporu přivítat. Nelze ovšem opomenout ani to, že autorčin postup má i svá úskalí: podle našeho názoru spočívají zejména v jisté nevyrovnanosti úrovně jednotlivých kapitol, v menším důrazu na analýzu popisovaných jevů, v nedostatečně využitých možnostech komparace. Při vši úctě k šíři záběru – jehož je autorka schopna díky své znalosti romského jazyka a celoživotní spjatosti s prostředím romských komunit – se přece jen zdá, že tak obsáhlý úkol, jaký si vytyčila, může dnes obsáhnout pouze širší kolektiv autorů na základě interdisciplinární spolupráce.

V jednotlivých kapitolách své práce volí autorka v přístupu ke zkoumané problematice kombinaci chronologického a věcného hlediska. To je vzhledem k obrovské dynamice poválečného vývoje romského obyvatelstva nejen vhodný, ale zřejmě také jediný možný přístup. Vystává tu ovšem závažný metodický problém, spočívající v nutnosti důkladné znalosti a zasvěcené kritiky a interpretace pramenné základny. Dosavadní historické poznatky o romské problematice po roce 1945 však spočívají téměř výhradně na letném výčtu zákonů, usnesení nejrůznějších politických a správních orgánů, výsledků sčítání, soupisů, rozborů evidenčních karet a podobně. (V archivech přitom leží – rukou historiků zatím téměř netknuté – stohy pramenů různého původu, bohatě dokumentujících historii

jednotlivých romských komunit.) Samozřejmě i poměrně četná literatura demografická, etnografická a sociologická přináší řadu poznatků o jednotlivých vývojových trendech; dokladem toho jsou ostatně v první řadě četné studie samotné autorky recenzované práce. Z pokusu o syntézu dosavadních poznatků však tím jasněji vyplývá, jak málo se mohla opřít o hlubší historickou analýzu. Naznačuje to už úvodní část první kapitoly, v níž se Davidová zabývá situací po druhé světové válce. Na historický rozbor čeká dosud například první poválečný soupis romského obyvatelstva z roku 1947, obsahující zřejmě spoustu nesrovnalostí, jež je možno odhalit jedině důkladným regionálním rozbořem. Převážnou část první kapitoly pak autorka věnuje analýze antropologických, etnických a demografických charakteristik romského obyvatelstva; pokouší se také o dílčí komparaci – ovšem poněkud torzovitou a nesystematickou – s evropským kontextem.

Nejobsáhlejší a vzhledem k charakteru autorčiných výzkumných projektů bezesporu nejlépe dokumentovanou část monografie představuje druhá kapitola. V ní se Davidová věnuje rozboru změn ve způsobu života Romů ve sledovaném období. Pomocí strukturální analýzy rozděluje proces přeměn způsobu života Romů do čtyř základních oblastí – individuální, materiální, společenské a duchovní. Tento v podstatě statický model horizontální struktury doplňuje kategorizaci vertikální – do čtyř zón, jimž odpovídají základní časové etapy poválečného vývoje: 1. „ideová“ (přípravná) od konce druhé světové války do roku 1956; 2. materiálně-ekonomická (realizační) zahrnuje období do roku 1988, během kterého se podle autorky vytvořily předpoklady pro změnu přístupu k Romům a bylo realizováno toto nové řešení; 3. zásadní kvalitativní změnu klade Davidová na konec osmdesátých let, do období třetí, „společenské“ etapy; 4. závěrečné období po pádu totalitního režimu autorka označuje „jako kulturně-duchovní“ završení celého vývojového cyklu. Základní periodické mezníky tohoto vertikálního systému jsou jistě nesporné. Z hlediska historického si ovšem klademe otázku, zda aplikace podobných strukturálních schémat skutečně vystihuje celou složitost zkoumané problematiky a nevede často ke statickému pojetí jednotlivých vývojových etap. (Ještě výrazněji se to projevuje na s. 188 a 189, kdy se autorka pokouší vyjádřit dynamiku společenských jevů grafickým znázorněním pomocí sinusoid. Zavádění těchto postupů do oblasti historických metod by zřejmě vyžadovalo hlubší teoretickou diskusi.)

V dalších podkapitolách práce shrnuje Eva Davidová konkrétní výsledky svých vlastních výzkumů i poznatky jiných autorů a začleňuje je do výše uvedené struktury: v oblasti materiální se to týká vývoje způsobů obživy, bydlení, stravování a odívání. Její obrovské zkušenosti umožňují podrobnou analýzu, rozlišení skupinových i teritoriálních zvláštností, srovnání české a romské terminologie. Samostatnou pozornost věnuje ve všech uvedených sférách takzvaným *Vlachike Roma* – nomádkským skupinám našeho romského obyvatelstva. Tuto skutečnost je nutno podtrhnout i vzhledem k současnému stavu řešení (nebo spíše neřešení) romské problematiky našimi úřady a jejímu traktování ve většině médií: hluboké rozdíly ve způsobu života nomádkských a usedlých Romů tyto sféry vesměs vůbec nereflktují. Při uvádění šíří autorkou poskytovaných informací je pochopitelné, že místy se objevují nepřesnosti, neúplné údaje a podobně (například výčet kovářských výrobků na s. 50 a 51; nepřesná charakteristika technologie stavby „domů s výplní hlíny“ na s. 53; lokality na Moravě označované jako Cikánský les, Cikánská hůrka na s. 64 jsou spíše dokladem někdejšího pobytu polousedlých romských skupin, které odcházely na

Slovensko na zimu, nikoliv Romů olašských; „ghetta“ popisovaná na s. 65 se hojně vyskytovala i na Moravě; aj.).

V dalších kapitolách sleduje autorka se stejnou důkladností a znalostí konkrétních problémů společenský, sociální a duchovní život československých Romů. Z popisů zvyklostí, obřadů i z uváděné romské terminologie je zřejmé, že celá sféra duchovního, ale i mnohé rysy každodenního života tradiční romské komunity jsou pozoruhodnou směsicí původních předkřesťanských představ a zvyků, vlastních přinejmenším všem indoevropským národům, původních romských tradic i zvyklostí či termínů přejatých od slovanského obyvatelstva. Davidová konstatuje, že Romové přebírali od majoritní společnosti například náboženské obřady (je ovšem třeba upřesnit, že i v této sféře jsou to spíše předkřesťanské tradice, církvi využité a různě transformované). Velmi málo si však všímá konkrétních analogií a paralel se zvykoslovím a pověrami majoritního vesnického obyvatelstva (např. v oblasti milostné magie, představ spjatých s vírou, pověr aj.). Pozoruhodné přitom je například to, že množství přejatých pojmů se objevuje i ve složité soustavě příbuzenských vztahů (autorka vychází při jejich klasifikaci z Morganovy soustavy pro severoamerické Indiány, opomíjí však řadu významných vztahů). Složité soustavy příbuzenských vztahů včetně příslušné terminologie je ovšem možno dodnes zachytit i u slovanského obyvatelstva, zejména u východních Slovanů. Podle našeho názoru se v celé této složité oblasti nabízí nepřeborné množství námětů pro další odborné etnografické i jazykovědné studium.

V dvou závěrečných kapitolách práce Eva Davidová věnuje pozornost poválečným migracím a „konceptům“ státní politiky komunistického režimu vůči Romům. Platí tu v podstatě to, co jsme již konstatovali o části úvodní. Autorka shrnuje dosavadní poznatky a přináší první ucelenější pohled na tyto historické procesy z české strany. Na Slovensku se věnuje historickému výzkumu romské problematiky řada dalších badatelů, zejména A. Jurová. Je na historících, aby shromáždili další fakta, hlouběji analyzovali naznačené trendy a hledali nové souvislosti.

Na závěr nám nezbyvá než znovu zdůraznit nevšední přínos recenzované práce a s povděkem přivítat množství námětů, které Eva Davidová – vědomě a někdy i bezděky – přináší pro další rozvoj české romistiky.

Problematický příspěvek k dějinám konce takzvané sametové revoluce

Jan Měchýř

HONAJZER, Jiří: *Občanské fórum – vznik, vývoj a rozpad*. Praha, Orbis 1996, 1. vydání, 107 stran včetně příloh a doslovu Jana Rumla.

Především se musím omluvit kolegům z Filozofické fakulty Univerzity Františka Palackého v Olomouci, že se zdánlivě vměšuji do jejich kompetence. Nepochybně už mezitím vyslovili své výhrady k tomu, že se autor i vydavatel publikace v úvodu i na záložce zaštiťují jejich autoritou. Sotva lze věřit, že by na tak prestižním učilišti, jakým je olomoucká univerzita, mohla být obhájena doktorandská práce čítající fakticky pouhých 39 stran autorského textu, a navíc s některými profesionálními prohrěšky. Mezi až nepochopitelné patří seznam pramenů a literatury (s. 103). Pouhé čtyři uvedené tituly použité literatury jsou na univerzitě nedostačující i v práci seminární, o diplomní, natož doktorandské ani nemluvě. Navíc jsou to tituly irelevantní. Lze tolerovat, že autor nezaregistroval studii Magdalény Hadjiisky *La fin du Forum civique et la naissance du Parti civique démocratique*: Janvier 1990 – avril 1991. Praha, CEFRES 1996. Spis má sice na dosah ruky i v knihovně Parlamentu ČR, je však možné, že vyšel zároveň s recenzovanou knihou. V seznamu literatury není však uvedena ani stať Jiřího Suka *Vznik Občanského fóra a proměny jeho struktury*: 19. listopad – 10. prosinec 1989 (*Soudobé dějiny*, č. 1 (1995), s.17–41), ani další nepominutelné publikace. A zařadit studentskou bakalářskou práci (J. Křečan: *Rozpad OF...*) mezi *prameny*, to je nepřijatelné už v prosemináři na kterémkoli vysokém učení hodném toho jména.

Neprofesionálně se prezentují i jinak nesporně zajímavé přílohy. Například u přílohy číslo 6, s. 68 n., není uvedeno, kdo soupis pořídil. Pokud jej sestavil autor, pak patří buď do poznámky, nebo do exkursu. Pramen není řádně uveden ani u některých dalších publikovaných dokumentů.

Knihu hyzdí více prohrěšků, věcných i stylistických. Například vláda ustavená 10. prosince 1989 se nazývala nikoli vládou národní jednoty (jak se uvádí na s. 17), nýbrž *vládou národního porozumění*. Křestní jména často chybějí nebo je nahrazují jen iniciály. (Napří-

klad v poznámce 42, s. 34 není zřejmé, který Palouš je míněn, zda Radim, nebo Martin. Dále odkaz č. 31 na s. 30 patří za poslední větu na s. 29; jinak totiž vzniká mylný dojem, že autor svou *domněnku* doložil *pramenem*, což je mystifikace – byť snad nezamýšlená. Ne všechny teze či názory jsou vyjádřeny dost srozumitelně. Tak na s. 26 čteme: „Levice tíhne vždy už ze své podstaty k prosazování většího státního vlivu na chod národní ekonomiky a po zkušenostech s totalitním režimem byly jejím představitelům *bližší volnější metody rozhodování*.“ Co a komu tím autor chce sdělit?

Některé teze či argumenty autora jsou sporné věcně:

Jiří Honajzer je stoupencem názoru, že z „bahna“ Občanského fóra se nevyhnutelně musely vydělit profilované politické strany. Tak ostatně soudili i jiní z tehdejších protagonistů Občanského fóra, a tendence ke stranické diferenciaci se v obdobných historických situacích prosazuje vždy s nepotlačitelnou silou přírodních zákonů. Jádrem sporu byl však jiný problém: Má se Občanské fórum zachovat jako instituce, kde by se hledaly určité kompromisy, konsenzus, dříve než rozdílnost politických názorů a stranických zájmů rozjitří celkovou situaci, anebo má zmizet z pluralitního politického života jako neužitečná, ba škodlivá relikvie? Kdybych zvolil stejnou metodu jako Jiří Honajzer, pak bych mohl teze o nezbytnosti vůdčí strany podpořit i odkazem na dějiny revolučního hnutí v bývalém Rusku, kde svého času sám Vladimír Iljič Lenin proti takřečeným menševikům prosadil ideu, že jedině strana, a nikoli nějaké amorfnní seskupení různých názorových směrů, může uskutečnit ideály zářné budoucnosti. Tento problém se ovšem nesluší řešit ironickými glosami ani v recenzi. Proto vážně: i v odborné literatuře se lze setkat s názory, že instituce předběžného (nevyhnutelně zákulisního) konsenzu není ani zdaleka ideálním modelem. Honajzrův názor, že špatné bylo vše, co nesměřovalo ke stranické diferenciaci a následné konfrontaci, může být oprávněný, měl by však být dokumentován s větší znalostí a s připomenutím některých historických skutečností.¹

Autorovo pojetí a výklad látky lze ilustrovat například výrokem, že „horizontální struktura [Občanského fóra] se samosprávnými prvky mohla vzbudit nadšení [tím chce Honajzer říci, že nanejvýš] u anarchistů a stoupců IV. Internacionály...“ (s. 21). Pomiňme protimluv na s. 16, že za „určité situace“ mohou být takové struktury „velmi účinné“. Není však přípustné desavouovat názory politických odpůrců tím, že snad někomu, lhostejno komu, konvenovaly. Je to metoda velmi podobná té, kterou si pamatujeme z doby předlistopadové. Názory anarchistů autor odsuzuje pouze odkazem na práci Roberta A. Dahla. Ale pouhý *soupis* publikací negativně hodnotících anarchismus přesahuje počtem řádků rozsah celé Honajzrovoy doktorandské práce včetně příloh. Pojem IV. Internacionála nadto v současné době vyžaduje aspoň stručnou charakteristiku. Sotva jeden z deseti studentů historie na filozofické fakultě má dnes aspoň velmi matné povědomí, že cosi takového vůbec existovalo. Z kontextu není dokonce ani zřejmé, co o koncepcích takřečených trockistů ví Jiří Honajzer. S názory R. A. Dahla lze souhlasit. Je přípustné citovat jeho výroky, považuje-li je autor za výstižné, ale (při veškeré úctě) nemůže Dahla uvést jako autoritu pouhým odkazem na jeho jméno či spis.

1 Připomeňme zde takzvanou pětku z roku 1920. Ta zřejmě nebyla čítankově demokratickou institucí, ale fakticky přispěla ke konsolidaci válkou a krizí rozvráceného státu. Obdobnou roli sehrála po druhé světové válce Národní fronta. A právě proto, že nebyla tím „nástrojem komunistů“, jak ji dnes líčí někteří publicisté i politikové, musel následovat v únoru 1948 „komunistický puč“.

Jistě je třeba respektovat, že autor nepředstírá nezaujatě objektivní pohled na popisované události. Vnímá a zaznamenává je především jako politik. Zdá se však, že ani v této sféře není jeho úsudek vždy zcela spolehlivý. Lze to doložit výrokem, že „slovo socialistic-ká“ (v názvu Československé strany socialistické) u „ostatních občanů“ (?) vyvolávalo „mrazení v zádech“ (s. 17). Honajzer vychází z domněnky, že listopadové pozdvižení proti komunismu bylo vzpourou proti socialismu. Dobové dokumenty ovšem svědčí o něčem jiném. Nejen různé sociologické průzkumy, ale i projevy Václava Klause (*O tvář zítřka*, Praha 1991, s. 25) varují, že socialistický „leviatan žije dál“... Mnohé navíc nasvědčují tomu, že propad ČSS v následujících volbách nezpůsobila dokonce ani čtyřicetiletá kolaborace jejích předáků s komunistickým režimem, ale spíše taktické chyby, mimo jiné sice oprávněná, ale tehdy politicky kontraproduktivní kritika Občanského fóra.

Honajzer zároveň připomíná převládající socialistické iluze i v řadách Občanského fóra, které vzdor tomu ve volbách na jaře 1990 zvítězilo velkou většinou hlasů. Bylo by na místě aspoň naznačit, proč se tak stalo, ale na podstatě věci se tím nic nemění. Svým složením, a proto i duchem, bylo OF opravdu spíše levicové. Potvrzuje to mimo jiné i programový dokument z 26. listopadu 1989 *Co chceme*, který v kapitole o národním hospodářství přejímá mnohé teze *Akčního programu KSČ* z dubna roku 1968. Nemělo by se však přehlédnout, že jedním z autorů onoho programu „sametové revoluce“ byl i Václav Klaus.

Nesporně právem autor považuje takzvaný hostivařský sněm Občanského fóra, který se konal 13. října 1990, za „přelomový“, protože předsedou byl zvolen Václav Klaus. Ve svém výkladu však pomíjí některé pozoruhodné okolnosti. Těsně před volbou totiž nejvážnější Klausův konkurent Pavel Rychetský od kandidatury odstoupil. Jiří Honajzer sice patřil k protagonistům oněch událostí, přechází to však pouze sotva věrohodným výrokem, že pravých důvodů se „lze jen dohadovat“ (s. 33). Mezi řadovými delegáty tehdejšího sněmu kolovaly ovšem domněnky, že v zákulisí volebních příprav slíbil odstoupit od své kandidatury také Klaus, a to ve prospěch třetího, neutrálního uchazeče. V Honajzrově podání se prostě jeden politik energicky chopil příležitosti, která se nabízela, zatímco druhý politik si z neznámých subjektivních důvodů nechal stejnou příležitost uniknout mezi prsty. Tak povrchní vysvětlení tohoto klíčového momentu ovšem vyvolává otázky, zda-li vyplynulo z nedostatečných informací anebo se za ním spíše skrývá snaha autora vyhnout se ožehavým záležitostem z politické kuchyně vznikající ODS.

Lze přivítat, že se našel nakladatel, který Honajzrův spis vydal. Není to ovšem ani práce historická (historik se musí seznámit ne-li se všemi prameny, pak minimálně s veškerou dosavadní základní literaturou), ani politologická studie (politolog musí užívat alespoň přesně vymezené pojmy). Je to nicméně pozoruhodný pramen. Vypovídá však o něčem jiném, než autor zamýšlel.

O demokratech v „autoritativní demokracii“

Zdeněk Kárník

KUKLÍK, Jan: *Sociální demokraté ve Druhé republice*. (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Monographia CXLII – 1992.) Praha, Univerzita Karlova 1992, 148 s., bibliografie, něm. resumé.

Dějiny sociální demokracie to u nás neměly lehké – a nemají. Po prvních nábězích v meziválečném období přišla léta nacistické okupace a krátké mezidobí do roku 1948 stačilo jen na málo. Poté byly osudy sociální demokracie – s výjimkou období před založením KSČ – až do 60. let tabuizovány a pozornosti se dočkaly až před srpnem 1968: Pak se opona opět zavřela. Jde sice o druhou-třetí nejstarší českou politickou stranu a jednu z největších, nicméně i po listopadu 1989 ji stihl v historiografii neradostný osud. Diskreditace všeho, co nějak souvisí se slovem socialistický, o kterou se tak perfektně postaral komunistický totalitarismus, odvedla od tématu téměř všechny. A druhá republika – ten trapný a krátký přechod mezi světlou minulostí první republiky a temnem nacistické okupace? – netřeba ztrácet slov. Kuklík spojil obě nepopulárnosti do jedné knihy, a to ho ctí. Ne náhodou si také v úvodu a potom i v samotném textu stěžuje, že nemá v literatuře dost dobře na co navázat. Nicméně nutno říci, že oprávněně, i neoprávněně. Sám se totiž věnoval sociální demokracii přísně vzato již od dob svých studií, a také více než dvacet let systematicky kroužil kolem zániku první republiky a vzniku republiky druhé, i kolem let okupace. Kromě toho stačil ještě využít v poslední době oživení zájmu o druhou republiku (dvoudílný sborník Historického ústavu Armády ČR *Z Druhé republiky*).

Rozčlenění tématu prozrazuje autorovu zkušenost a vyhovuje látce. Na první tři kapitoly, v nichž autor kombinoval chronologický a věcně logický přístup, navazují dvě kapitoly pojaté tematicky. 4. kapitola sleduje Národní hnutí pracující mládeže a následující se věnuje intelektuálům ze skupiny Dělnické akademie; práci uzavírá epilog. Kuklík soustředil prakticky veškerou užitečnou literaturu (snad chybí jen Lukešův článek z *Politiky* z roku 1968 a část titulu práce Jiřího Horáka, obhájené na Columbijské univerzitě), a právě tento seznam i autorovy odkazy naznačují, že jeho slova jen o výjimečné možnosti opřít se o literaturu nejsou nejpřesnější. Pochopitelně pracoval s nejdůležitějšími archiv-

ními prameny (bylo by ovšem užitečné, aby v jejich soupise uváděl označení fondů, které ve vyjmenovaných archívech zpracoval), takže výsledkem je opravdu „materiálová a analytická studie“, jak je ohlášeno v předmluvě.

Klady Kuklíkovy knížky lze shrnout snadno: Jde většinou štolou neraženou, a tak podává první ucelený pohled na vývoj vedoucí sociální demokraty v pomnichovské politické a morální krizi k rozhodnutí prosadit proti totalitním tendencím založení alternativní, byť ne opoziční, maximálně jen „kontrolní“ politické strany – Národní strany práce. Sympatické je, že Kuklík sleduje bez zaujatosti stanoviska různých politických stran a skupin k jejímu založení, k formování jejího poněkud heterogenního jádra organizačního i duchovního, jakož i programové postuláty, na nichž se Národní strana práce shodla na svém ustavujícím sjezdu, zahájeném 11. prosince 1938.

Jádro výkladu tvoří třetí kapitola (s. 71–109), která mapuje stanoviska této strany ke klíčovým otázkám vývoje republiky. K takovým problémům, jakými bylo například nastolení totalitního systému na Slovensku či fungování mechanismu dohadování dvou tehdejších stran a vztah mezi Antonínem Hamplem a Rudolfem Beranem. Stranou nezůstaly ani mezinárodní styky a stanoviska (již v 1. kapitole se obsáhle rozebírá Soukupovo Pomnichovské memorandum z 8. října, kterým se tehdy ještě sociální demokracie rozešla se Socialistickou dělnickou internacionálou). Obrat v politické orientaci strany od francouzských socialistů, kteří selhali, k anglické *Labour Party* je vylíčen se stejnou střídavostí jako zmíněný vztah mezi dvěma stranickými předsedy. Neméně zajímavý je epilog, zachycující posledních asi šest týdnů druhé republiky před 15. březnem 1939. Jen vzhledem k jeho obsahu by měl titul spíše znít „Umírání“. Nepopisuje totiž jen úzce chápaný konec strany pod botou nacistické okupace, ale seznamuje i s ne právě slavným kuloárním jednáním o připravovaném sloučení se Stranou národní jednoty, jež předcházelo 15. březnu, dále s aktem samorozpuštění NSP (až 21. března 1939) a s jejím dobrovolným vplynutím do Národního souručenství.

Žádné dílo není ovšem dokonalé, i když příčiny jsou vždy nejrůznější a často leží kdesi mimo autorův dosah. U Kuklíkovy knížky je tomu také tak. Univerzitní edice jsou až krutě omezeny rozsahem, a tak velmi často namísto očekávaného podrobnějšího rozboru nacházíme obvyklý odkaz „podrobněji viz...“, poukazující na některý vlastní autorův článek. Na stejný vrub lze snad přičíst i to, že práce není vybavena osobním rejstříkem, u takového tématu nanejvýš žádoucím. Vážnější je, že programově zvolený titul („sociální demokraté“, nikoli „sociálnědemokratická strana“) je v situaci, v jaké se zpracování tématu nachází, snad až příliš ambiciózní. Kuklík mu jistě v mnohém dostal. Sleduje sociální demokraty ve straně i mimo ni, dokonce i po její likvidaci. Svědčí o tom dostatečně i dvě vložené kapitoly o mládeži a intelektuálech, které jsou z celé knížky snad nejzajímavější. Přísně vzato by měl však autor alespoň stručně zmínit osudy německých sociálních demokratů v druhé republice (i když tato strana oficiálně stranou druhé republiky nikdy nebyla). Českoněmecký (ne česko-německý) sociálnědemokratický rozměr knize totiž chybí. Chvályhodné je, že Kuklík nesleduje jen stranické špičky, oficiality, anebo naopak zákulisní výroky elit. Zobrazit ovšem i jen politický život (a u něj by nemělo zůstat) sociálních demokratů druhé republiky, a dále pak stoupenců Národní strany práce v regionech, místech, v reakcích takzvaných militantů, nemluvě už vůbec o členské základně a sympatizantech – to je úkol, který si vyžádá ještě mnoho úsilí mnohých badatelů. Zatím jde jen o to být si věci vědom, a toto poznání Kuklíkovi jistě nechybí.

Bylo by samozřejmě možné diskutovat o některých formulacích. Přesnější by mělo být srovnání akčního programu NSP s programem sociální demokracie z roku 1930 a s Rádlovým řešením národnostní otázky. Povzdech nad zatížením ekonomických stanovisek sociálních demokratů státním intervencionismem příliš nepřesvědčuje (s. 123 i jinde) a působí nehistoricky. Snaha čelit pomlouvačné publicistice dřívějších let Kuklíka někdy vedla k jakémusi „sčítání kladných bodů“ etc.

Autor si předsevzal jako svůj stěžejní úkol „sledovat, jak ve Druhé republice působily ty síly, které z demokratického tábora nedezertovaly“ (s. 7). V závěru svůj rozbor shrnul ve střízlivé zjištění: Sociální demokraté „prokázali dostatek zmužilosti, aby odmítli souhlasit s takovou změnou systému, který by počítal s existencí jen jedné politické strany ... nenalezli však dostatek sil intelektuálních, ale zejména mocenských, aby ... zformulovali do reálného a všeobecně přijatelného programu ... ucelenou demokratickou alternativu vnitropolitického a zahraničněpolitického vývoje Druhé republiky“ (s. 141). Tato odpověď, jakkoli je závazná a generalizující, je ovšem zároveň nově položenou otázkou. A tak je tomu v této knize i v méně obecných souvislostech častěji: Kuklíkova kniha je v tom nejlepším slova smyslu prostě z rodu prací zakladatelských a inspirativních zároveň. Stranou pozornosti by neměla zůstat ani skutečnost, že kniha je napsána živým, nikoli formalistním, pseudovědeckým jazykem; barvitě a přitom přesně.

Benešovy vzkazy do vlasti

Jan Němeček

BENEŠ, Edvard: *Vzkazy do vlasti*: Směrnice a pokyny československému domácímu odboji za druhé světové války. Ed. Jiří Šolc. Praha, Historický ústav Armády ČR 1996, 199 s.

Na podzim 1996 se historická obec konečně dočkala edice, která se zdá být nanejvýš potřebná pro zkoumání československých dějin v období 2. světové války; posloužit však může při studiu časově i tematicky mnohem širšího okruhu problémů. Uvádí 83 Benešových vzkazů do vlasti z let 1939–1944, které patří k nejcennějším materiálům československého zahraničního odboje. Zrcadlí se v nich totiž všechny obtíže a komplikace, se kterými se museli představitelé odboje vypořádávat; na jedné straně se potýkali s problémy ve vlastních řadách, jejichž překonání vedlo k vnitřní konsolidaci odboje, na druhé straně bylo pro ně klíčové zejména postavení československého exilového vedení na mezinárodní scéně, zvláště vztah k jednotlivým spojeneckým mocnostem. Šolcova edice navíc vychází v době, kdy stav ve vydávání pramenů k danému tématu je stále ještě velmi neuspokojivý, i když se snad již blýská na lepší časy.¹

Úvodní studie s názvem Dr. Edvard Beneš a domácí odboj v Československu za druhé světové války je historickým pohledem na Benešovy vzkazy: líčí, za jakým účelem vlastně vznikly, jaký byl jejich význam pro domácí odboj, uvádí význam radiospojení pro jejich

---

1 Z významnějších tematických edic z poslední doby, které se týkají problematiky 2. světové války a čs. zahraničního odboje, je možno uvést práci Jitky Vondrové *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945* (Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994) a dále práci editorů Ivana Ščovička a Jaroslava Valenty *Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939–1944* (Praha, Karolinum 1995). Kromě toho vyšla řada dílčích edic jednotlivých dokumentů či jejich souborů ve vědeckých časopisech a sbornících (*Sborník archivních prací, Soudobé dějiny, Historie a vojenství* etc.). Připravuje se edice k Benešově cestě do USA v roce 1943, edice dokumentů ze zasedání Čs. národního výboru v Paříži, jakož i ze zasedání Česko-Slovenské národní rady, tematická edice československo-sovětských dokumentů z období 1939–1945 i z období následujícího. Zásadním řešením problému chybějící chronologicky členěné edice by v budoucnu měly být Dokumenty československé zahraniční politiky, řada B, zahrnující léta 1939–1945.

doručování (zde schází rozbor kurýrního spojení, důležitého zejména v první fázi). S autorovými vývody není možné vždy souhlasit. Jistě nelze chápat doslova tvrzení, že „E. Beneš byl politikem nepochybně významným a zkušeným, nicméně politikem malého státu. V exilovém prostředí se navíc ocitl v situaci, kdy pro své rozhodování měl k dispozici v podstatě pouze svoji vlastní politickou zkušenost a erudici.“ Beneš je takto prezentován jako člověk odříznutý od všech politických aktivit, ačkoli byl *spiritus agens* mnoha jednání zejména na zahraničněpolitické scéně a v prezidentském úřadě. K dispozici měl československý diplomatický aparát, který mu shromažďoval informace takřka z celého světa. Inicioval jednání, která byla leckdy nezávislá na vůli Velké Británie – mocnosti, jejíž ochrany v prvních letech války požíval. Týká se to zejména přípravné fáze československo-sovětské smlouvy v roce 1943, kdy musel překonávat nelibost britské strany s tímto krokem, i postupného přerodu myšlenky bližšího spojení československo-polského. Nebyl zdaleka politikem druhého řádu a těšil se všeobecnému uznání, i když si svou orientací na Sovětský svaz v druhé fázi války vysloužil výtky oponentů – později zejména z polské strany. Kvalitu informací, které měl k dispozici, je možno hodnotit jako poměrně vysokou; na druhé straně neznalost skutečných sovětských záměrů můžeme sledovat i u mnohých politiků západních velmocí.

Chceme-li zhodnotit vlastní edici, musíme poukázat na velmi nesystematickou práci editora. Výtky se týká především základních údajů o dokumentech. Editor uvádí pouze jejich signaturu (v případě dokumentu č. 82 se bohužel nedozvíme ani tuto základní informaci o uložení); čtenář však bude zřejmě postrádat odkazy na jiné archivní zdroje, v nichž se nacházejí koncepty, případně kopie těchto dokumentů (editor s nimi přitom zjevně pracoval),² a dále na edice, v nichž byly některé vzkazy již vydány (byť ne vždy v úplnosti).³ Pouze v některých případech se dozvíme, jestli jde o original, kopii, rukopis, strojopis a podobně, byť editor na tuto skutečnost upozorňuje.⁴ Je to ke škodě věci,

2 Vydávané dokumenty v zásadě pocházejí ze dvou archivních fondů: z tzv. fondu 37, který zahrnuje materiály Moravcovy zpravodajské služby v Londýně a je uložen ve *Vojenském historickém archivu (VHA)*, a z tzv. Benešova archivu uloženého v *Archivu Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM)*, kde jsou vzkazy do vlasti shromážděny v řadě B, kartonech 73–75 a 77. Jejich kopie, opisy, případně koncepty se však nacházejí i jinde: např. v pozůstalosti Vojty Beneše v *Archivu Národního muzea*, k. 7, i. č. 358 (vzkaz z 9.12.1939 s Benešovým rukopisnými doplňky, které mění v některých pasážích dokument uveřejněný Šolcem – dok. 13 cit. edice); dále v tamtéž uložené pozůstalosti Prokopa Drtiny, k. 4, i. č. 156 (memorandum Šrobárovy skupiny a Benešova odpověď z 12.9.1943 – Šolc, dok. 79); etc.

3 Především lze uvést starší, leč stále jedinečnou vědeckou edici *Dokumenty z historie československé politiky (Acta Occupationis Bohemiae & Moraviae)* (dále AO). Ed. Libuše Otáhalová – Milada Červinková, Praha 1966, kde byly otištěny dok. 14 (AO, dok. 46), 50 (AO, dok. 102), 51 (AO, dok. 114); dále cit. edici J. Vondrové, která otiskla vzkaz z 10.10.1942 – dok. 101 (Šolc, dok. 72), převážnou část vzkazu ze 17.6.1942 – dok. 89 (Šolc, dok. 71), vzkaz z 6.9.1941 – dok. 64 (Šolc, dok. 67) a část vzkazu z 20.8.1941 – dok. 61 (Šolc, dok. 65); dále uveďme starší edici *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*, IV/1, Praha 1982, kde je publikována (dok. 97) neúplná Benešova depeše ze 14.8.1941 (Šolc, dok. 65). Stranou nelze ponechat ani obsáhlou edici Viléma Prečana *Slovenské národné povstanie: Dokumenty*. Bratislava 1965, kde byly publikovány vzkazy z 20.2.1943 – dok. 4 (Šolc, dok. 74), ze 6.5.1943 – dok. 9 (Šolc, dok. 76) etc. Jeden z Benešových vzkazů (z 21.8.1939) byl vydán ve vůbec první československé poválečné edici *Bojující Československo 1938–1945* (s. 32–34), která vyšla na jaře 1945 v Košicích (Šolc, dok. 7). Nelze pominout ani snad nejnámější edici BENEŠ, Edvard: *Šest let exilu a druhé světové války*. Praha 1946, kde vyšly dva vzkazy – z 27.1.1939 (Šolc, dok. 1) a z 21.8.1939 (Šolc, dok. 3).

4 „Dokumenty jsou editovány v podobě, v jaké byly odeslány, což znamená, že většinou nezachycují různé

protože v mnoha případech Beneš dokumenty upravoval, a pro historika je poznání vývoje dokumentu velmi cenné. Například v dokumentu č. 9 recenzované edice se o postoji SSSR uvádí: „Cílem Svazu je patrně revolucionizování a komunizace Evropy.“ (Šolc, s. 40.) V původním konceptu, který Beneš později přepracoval, je uvedeno: „Cíle Svazu neznáme, je to asi postupná komunizace Evropy, za kterýmžto cílem Svaz udělá vše, aby válka vyčerpala všechny účastníky.“⁵ Text v této podobě vyznívá ostřeji vůči metodám sovětské zahraniční politiky, vyjadřuje však zároveň i tápání, jakým směrem se bude zahraniční politika SSSR dále ubírat. Ve výsledném znění Beneš jako zkušený politik volil raději opatrnější stanovisko, byť – jak vyplývá z jiných záznamů rozhovorů, korespondence a podobně – neskrýval své obavy z dalšího vývoje.

Na recenzované edici je však nejproblematictější nespolehlivost kritéria, podle kterého byly vybírány dokumenty k publikaci. Seznam Benešových vzkazů vypracovaný generálem Františkem Moravcem na žádost prezidentova sekretáře Eduarda Tábořského, z něž edice vychází, není totiž úplný. Nezachycuje všechny Benešovy vzkazy, včetně některých, jež byly v minulosti již publikovány.⁶ Zamyslíme-li se ostatně nad samotným ústředním termínem „Benešův vzkaz do vlasti“, zjistíme, že je dosti nejasný. Mezi adresáty těchto vzkazů nalézáme zpočátku jen okruh Benešových spolupracovníků (rok 1939), později Politické ústředí jako jeden z prvních významnějších odbojových orgánů na domácí půdě, poté (s výjimkou dokumentu č. 6 recenzované edice, který je koncipován jako leták podporující výzvu k povstání) Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD), respektive jeho představitel; po jeho rozbití Beneš adresoval svá poselství zbylým osobnostem, zejména docentu Vladimíru Krajinovi. V další etapě války pak vzkazy v souvislosti s vnitropolitickým vývojem směřovaly spíše na Slovensko. Ačkoli charakter těchto dokumentů většinou poukazuje na jejich určení širokému spektru domácího odboje, často, či spíše převážně končily v rukou jednotlivce nebo skupiny odbojářů. Kde tedy hledat dělítko mezi vzkazem do vlasti a Benešovým dopisem konkrétní osobě? Přitom obvyklý systém Benešovy práce tyto rozdíly dále stírá: vytváření konceptů ke konkrétní politické situaci, k nimž Beneš dopisoval úvody, případně připojoval další glosy určené konkrétnímu adresátovi, vedlo k tomu, že převážná část jeho korespondence v určitém časovém období obsahovala vždy stejné charakteristické znaky, ba i stejné formulace. Kromě toho řada publikovaných vzkazů do vlasti jsou radiodepeše. Prohlédneme-li například edici depeší zaslaných vysílače Libuše,⁷ případně další telegramy určené radiostanici Sparta I (uložené ve VHA, f. 37), nalezneme mezi nimi i depeše podepsané Benešovým jménem, které v Šolcově

pracovní verze od konspektu po konečnou podobu.“ (Šolc, s. 16.) I v těchto několika málo poznámkách jsou však nesrovnalosti; např. u dok. č. 1 je poznámka, že vzkaz z 27. ledna 1939 byl předán čs. vyslanectví v Londýně a pravděpodobně Janem Masarykem též doplněn o některé vysvětlivky. Jan Masaryk však již 30. prosince 1938 odjel do USA a vrátil se až v květnu 1939. Vzkaz přebíral *chargé d'affaires* Karel Lisický, který jej také zaslal do Prahy ministru zahraničních věcí Františku Chvalkovskému (AO, E. Beneš J. Stránskému 1.8.1945, s. 751).

5 AÚTGM, Benešův archiv (BA), k. 73, Benešův vzkaz do vlasti z 28. října 1939.

6 Viz např. instrukce Beneše pro domácí odboj z 2. srpna 1939 (její část publikovala v cit. edici Vondrová, dok. 2, dále též Šfoviček – Valenta, dok. 2), zpráva čs. zahraničního vedení domů ze 14. března 1940 (AO, dok. 67) etc.

7 NĚMEČEK, Jan: Libuše volá Londýn, I. In: *Východočeský sborník historický*, 3 (1993), s. 299–350; týž: Libuše volá Londýn, II. In: *Východočeský sborník historický*, 4 (1994), s. 213–260.

edici nejsou uvedeny. Ačkoli je recenzovaná publikace deklarována jako edice Benešových vzkazů do vlasti, nalezneme v ní i vzkazy, jejichž autorem je (podle editora) někdo jiný (plk. Moravec, případně gen. Ingr).⁸ Pokud by editor zvolil jako východisko vzkazy zasláné do vlasti československým zahraničním vedením – Benešova ruka je na nich ovšem vždy jasně patrná – pak by byl výběr mnohem širší.⁹

Z toho je vidět, že výchozí premisa – Moravcův seznam – ani zdaleka neskýtá spolehlivou oporu pro tak náročný úkol, jaký si editor vytkl. „Vzkaz do vlasti“ je opravdu mlhavým pojmem například i ve srovnání s cirkulárními telegramy, které měly pro zahraniční odboj obdobný význam, jejichž vymezení je však zcela přesné: jejich autorem byl většinou sám Beneš, byly určeny československým zastupitelským úřadům a byly přesně evidovány a označovány, takže u nich nejsou žádné komplikace s identifikací. Zásady organizace spojovací služby s domovem, stanovené až na poradě u vyslance Smutného 2. dubna 1940, určily přesná pravidla pro spojení, podle nichž politické vzkazy patřily výlučně Benešovi, vzkazy vojenského charakteru generálu Ingrovi.¹⁰

Uspěchaná příprava této edice také způsobila, že ji jen stěží lze považovat za edici kritickou. Očividné je to například u dokumentu č. 9 (Benešova telefonická zpráva do Paříže z 28. října 1939), který byl odpovědí na dotaz z domova, jaký poměr má domácí odboj zaujmout k československým komunistům a k Sovětskému svazu. Vzkaz však došel pouze do Paříže, a nikoli přímo domácímu odboji, jak je však možno vyvozovat z připojené poznámky č. 1. Tento Benešův vzkaz byl projednáván 30. října 1939 na schůzi Československého národního výboru, který k němu zaujal záporné stanovisko. (Generál Ingr k němu poznamenal: „To je akademická úvaha a dohady a ne vzkaz.“¹¹) ČSNV se pak usnesl na vzkazu jiného znění (viz příloha k této recenzi).

Dalším problémem je skutečnost, že některé vzkazy do vlasti reagovaly na konkrétní podněty a dotazy, které z domova přicházely. Nacházíme zde tak odpovědi na otázky, jejichž znění neznáme. V tomto smyslu byla podnětnější edice Jaroslavy Eliášové a Tomáše Pasáka, která se problémem Benešových vzkazů speciálně zabývala a v níž byly uveřejněny jak Benešovy vzkazy do vlasti (určené protektorátní vládě), tak i odpovědi z domova.¹² Editor měl odkázat na tyto vzkazy domácího odboje alespoň v poznámkovém aparátu.

8 Např. dok. 5 recenzované edice – směrnice domácímu vojenskému a politickému ústředí – vypracovaný plk. Moravcem a podepsaný gen. Ingrem.

9 Viz např. poselství čs. vlády do vlasti z 30. června 1943 (Prečan, *Slovenské národné povstanie*, dok. 13).

10 *AÚTGM*, BA, f. 38 (SÚ MV), k. 22; srv. též *AO*, dok. 78.

11 *Státní ústřední archiv Praha (SÚA Praha)*, f. 1 (H. Ripka), s. 1–3–2–2.

12 ELIÁŠOVÁ, Jaroslava – PASÁK, Tomáš: Poznámky k Benešovým kontaktům s Eliášem ve druhé světové válce. In: *Historie a vojenství*, č. 1 (1967), s. 108–140. Tato práce je však z hlediska původnosti vzkazů dosti specifická. Editoři do ní totiž zařadili edici příloh A, B a C k dopisu prezidenta Beneše ministru Stránskému z 1. srpna 1945 (dopis uveřejněn v *AO*, s. 751–753). Tyto přílohy obsahovaly Benešem vybrané vzkazy domů i odpovědi z domova, jež však byly prezidentem dodatečně upravovány (místo krycích jmen jsou například již uváděna jména skutečná); editoři to komentují a upozorňují na odlišnosti ve zveřejněných odpovědích z domova, zároveň se však také dovídáme doplňující informace o osudu Benešových vzkazů do vlasti, zejména kdy a komu došly. Např. u vzkazu z 28. září 1940 (ELIÁŠOVÁ – PASÁK, s. 126 n., srv. Šolc, dok. 49) je uvedena reakce z domova: 4.10. – „Vaši depeši dostane do soboty 5. X. předseda vlády Eliáš a bude požádán, aby sám předal Háchovi“; dále pak 11.10. – „Váš vzkaz předán Eliášovi 5. října. Slibil odevzdat Háchovi. Eliáš vzkazuje...“ (ELIÁŠOVÁ – PASÁK, s. 127). V edici je v úplnosti publikována řada Benešových vzkazů (např.

Důležitou přílohou Šolcovy edice je seznam identifikující krycí jména představitelů domácího a zahraničního odboje, bez jejichž znalosti je téměř nemožné studovat jejich vzájemné kontakty. I zde je však nutno upozornit na některé nedostatky: především by bylo dobré (i když to představuje namáhavou práci) zmapovat, v jakém časovém období se krycí jména pro určitou osobu používala.¹³ V seznamu jsou totiž některá krycí jména duplicitní, což může nezasvěceného čtenáře dezorientovat (nehledě na omyly – například Sudar bylo od 7. května 1941 krycí jméno plk. Františka Moravce, nikoli plk. Heliodora Píky). Vedle vysvětlených krycích jmen měly být uvedeny také stránky, na nichž se tato jména vyskytují. Za podstatný nedostatek je možno označit také chybějící rejstříky, minimálně jmenný, který je pro vědeckou edici nezbytný.

Přes všechny uvedené výhrady je Šolcova edice krokem vpřed v poznání historie československého zahraničního odboje a pro historiografii tohoto období se stane nepostradatelnou příručkou, neboť zpřístupňuje řadu dosud málo známých dokumentů. Uživatel však bude muset k této edici přistupovat s kritickým nadhledem. Tuto recenzi lze chápat jako jisté vysvětlení a doplnění informací, které jsou pro využití edice nezbytné. Je škoda, že tento důležitý ediční počín neprovázela bedlivější editorská příprava. Vždyť například doplnění edice o cizojazyčná regesta by ji zpřístupnilo i zahraniční historické veřejnosti; pokud se k Šolcově edici – navzdory takřka tragicky nízkému nákladu 200 výtisků – vůbec dostane, bude ji v důsledku jazykové bariéry jen stěží moci využívat. Historická hodnota Benešových vzkazů do vlasti je taková, že by si jistě zasloužily přístup ve všech ohledech velkorysejší.

Příloha

Vzkaz do vlasti o postoji k čs. komunistům a k Sovětskému svazu, na němž se usnesl Čs. národní výbor ve své schůzi 30. října 1939 (odpolední jednání).

S komunisty zůstaňte ve spolupráci již proto, abyste je kontrolovali a abyste byli o všem informováni, zejména o instrukcích, které dostávají z Moskvy. Podávejte nám o tom soustavné zprávy.

2) Jsouce ve válce po boku Anglie, Francie a Polska nemůžeme mít jiného oficiálního poměru k Sovětům nežli naši spojenci. Moskva nám Čechoslovákům nic zvláštního neslibila ani nezaručila, jen ve svých projevech různí sovětsí státníci ujišťovali, že na

z 11.5.1940 – Šolc, dok. 25; z 20.5.1940 – Šolc, dok. 31; z 28.10.1940 – Šolc, dok. 49; z 20.3.1941 – Šolc, dok. 58 etc.). Jsou zde opět i některé Benešovy depeše, které Šolcova edice neobsahuje (např. odpověď na vzkaz z domova ze 17.4.1941: „ŠÍP [V. Krajina]. Odpověď Háchy a Eliáše jsem obdržel. Děkuji jim upřímně. Je to odpověď mužná, statečná a důstojná. Nebude jim nikdy zapomenuta. Zde působila mocným dojmem. Umožní nám plné a definitivní diplomatické a mezinárodní uznání. Vykoná, jak věřím, plně to, k čemu má sloužit: pomůže podstatně národu a státu. Díky všem. Beneš.“ (ELIÁŠOVÁ – PASÁK, s. 135).

13 Ke změně krycích jmen docházelo (zejména v pozdější době – rok 1941) nárazově; např. u vysíláčky Sparta 7. května a 16. června 1941.

stanovisku Moskvy k ČSR se nic nezměnilo od 15. 3., kdy SSSR odmítl uznat okupaci. Ale nevážeme se na nikoho jednostranně.¹⁴
Originál, strojopis.

SÚA Praha, f. H. Ripka, s. 1-3-2-2, zápis o schůzi ČSNV; srv. též AÚTGM, f. 38 (Klecandova sbírka), a.j. 3.

14 Tento vzkaz reagoval na dvě zprávy z domova, o nichž jednal ČSNV na schůzi 27. října 1939. S jejich zněním seznámil přítomné H. Ripka: První vzkaz: „Komunisté v nynější situaci vyvinují velkou činnost, opírajíce se o určitou benevolenci německých policejních orgánů. Jsme ve spojení s komunisty, jednáme s nimi však velmi opatrně. Z hlediska státoprávního sledují tytéž cíle jako my, spoléhají však více na Rusko než na Západ. Nastává proto u nás určité rozdvojení (nikoliv organizační, nýbrž ideologické), které by mohlo vésti ku komplikacím. Tuto zprávu podáváme ad informandum a o vývoji Vás budeme dále informovati.“ Druhý vzkaz: „Věc: Nabídka Sovětů. Sovětští zástupci v Praze nabízejí nám přimluvu a podporu v Berlíně. 1) Jak dalece lze dnes Moskvě věřit? 2) Co smíme od nich žádat a přijímat? Toto je přísně důvěrné. Sdělití ihned Londýnu.“ Stanovisko ČSNV k Sovětskému svazu precizoval v následné debatě Msgr. Šrámek („Pokud jde o Rusko, jest třeba vyzvědět, jak komunisté pracují mezi našim lidem a jaké instrukce dostávají z Ruska, a dostatečně nás o tom informovat. Zatím, pokud se týče Ruska, zastáváme stanovisko vyčkávací.“) a Ripka („My jsme ve válece s Německem, jako Francie a Anglie; Rusko není. Tím je dáno naše vyčkávací stanovisko k Rusku. Tak jako dosud nepočítáme jednostranně s nikým, nýbrž počítáme se všemi.“). ČSNV se pak usnesl, že Ripkovo stanovisko bude také oznámeno Londýnu, tzn. především Benešovi. Citovaný zápis je uložen v AÚTGM, f. 38 (Klecandova sbírka), a.j. 3. – V jednání ČSNV byla k tomuto dokumentu vedena tato debata: „Dr. Ripka: Jest třeba odpovědět našim doma na jejich naléhavou žádost, jak se mají chovat k našim komunistům a k Sovětskému svazu. Odevzdal jsem vzkaz o našem usnesení do Londýna a prezident Beneš navrhuje, abychom poslali domů tento vzkaz. Dr. Ripka čte vzkaz prezidenta Beneše, který jest uveden v příloze. Gen. Ingr: To je akademická úvaha a dohady a ne vzkaz. Výbor se usnesl na vzkazu v tomto znění: (...)“ (Následuje text vzkazu.)

Cahiers du CEFRES – edice studií ze soudobých dějin

CEFRES – *Centre français de recherche en sciences sociales* čili Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách – si klade za cíl sloužit jako „intelektuální prostředník mezi českými, slovenskými a francouzskými vědeckými pracovníky a univerzitami. Chce podněcovat výměnu myšlenek a diskuse o obsahové náplni jednotlivých disciplín, konfrontovat metodologické přístupy a případně dospět k formulování společných výzkumných projektů a napomáhat jejich začlenění do struktury francouzských či francouzsko-evropských vědeckých sítí.“ A dělá to dobře.

CEFRES mimo jiné pořádá pravidelné *tables rondes*, rozpravy s přesně vymezenou tematikou a se solidně připravenými příspěvky. Jednou nebo dvakrát do roka organizuje vědecké konference, naposledy to bylo v říjnu 1996 na téma Problémy historie ve střední Evropě dneška. Na jeho akcích nechybějí v roli přednášejících významní francouzští odborníci z nejrůznějších oblastí společenských věd. A protože je dotován státem nejen bohatším, ale při oceňování významu vědecké práce i prozíravějším než Česká republika, může výsledky společné práce na patřičné úrovni uveřejňovat. Od roku 1992 vydává edici *Cahiers du CEFRES* a v říjnu 1996 vyšel již sešit s číslem 11. Jsou to vesměs „sešity“ objemné, čítající 70 až skoro 300 stran.

Od října 1995 vydává CEFRES také edici *Documents de travail*, v níž do podzimu 1996 vyšlo osm monografických studií k problematice soudobých dějin Československa z pera bývalých nebo současných francouzských doktorandů CEFRES. *Documents* jsou vydávány francouzsky, případně anglicky, v edici *Cahiers* většina prací vyšla česky. Mimo jiné: *Sociální a politická proveditelnost ekonomické reformy v Československu* (1992); *Politická a ekonomická transformace v zemích střední a východní Evropy* (1993); *Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války*; *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, sociologie, historie* (1995). V roce 1996 na ně navázaly sešity *Město a Původní a noví vlastníci: Strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě*.

Nelze přehlédnout, že v pracích francouzských autorů se tu a tam vyskytnou věcné nepřesnosti (například Petr Pithart byl uveden jako předseda *federální vlády*). Možná se český historik ne vždy ztotožní s jejich názory na československé dějiny. Muriel Blaive (*Le parti communiste tchécoslovaque et la société entre 1948 et 1951: Action et réaction*)

nepochybně zkoumá zvolenou problematiku odlišným způsobem než dějepisec český. Ale právě to je podnětné. Pro každou národní historiografii (o nacionalistické už ani nemluvě) je nejen inspirujícím, nýbrž přímo nezbytným regulativem znalost toho, jak dějiny (a problémy) jejího regionu vnímá okolní svět. A to bez ohledu na to, zda se v oněch zahraničních studiích vyskytují nějaké věcné nepřesnosti. Přitom třeba srovnání monografie Magdalény Hadjiisky *La fin du Forum civique et la naissance du Parti civique démocratique: Janvier 1990 – avril 1991 (Documents de travail, č. 6, 1996)* s obdobnou prací českého autora (Jiří Honajzer: *Občanské fórum – vznik, vývoj a rozpad*, Praha, Orbis 1996) rozhodně nevyznívá v její neprospěch.

Tato stručná informace může ovšem jen naznačit význam CEFRES a jeho edičních aktivit. *Cahiers* i *Documents de travail* poskytuje CEFRES bezplatně širokému okruhu specialistů v dané problematice a také řadě institucí a knihoven (například *Cahiers du CEFRES* jsou v české verzi automaticky rozesílány do 35 knihoven v České republice). Je pravděpodobné, že uvedené zdroje informací nenašly zatím cestu k úplně všem zájemcům ze všech oblastí společenských věd. Proto hlavním posláním této poznámky je upozornit, že publikace CEFRES jsou zdarma k dispozici v knihovně CEFRES na adrese Emauzský klášter, Vyšehradská ulice 49, Praha 2.

(Red.)

Gordon Skilling osmdesátipětiletý

Dne 28. února 1997 se dožívá 85 let kanadský historik a politolog H. Gordon Skilling, emeritní profesor politických věd univerzity v Torontu. Velká část rozsáhlého Skillingova díla, počínaje disertací obhájenou pod vedením R. W. Setona-Watsona v Londýně roku 1940, je spojena s dějinami střední Evropy, a zejména s historií Československa od vzniku samostatného státu v roce 1918 až do současnosti.

K starším Skillingovým pracím se vztahem k československé tematice patří monumentální dílo *Československá přerušovaná revoluce (Czechoslovakia's Interrupted Revolution, Princeton 1976)*, nejsystematičtější a nejobsaáhlejší monografie o československé krizi let 1967–1969, a kniha *Charta 77 a lidská práva v Československu (Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia, London 1981)*.

Teprve návrat svobody do Československa po listopadu 1989 umožnil, aby byl Skilling konečně oceněn také v zemi, pro poznání jejichž dějin a pro její svobodu tolik vykonal. K počtám Karlovy univerzity a Akademie věd, kterých se Gordonu Skillingovi dostalo v roce 1990, připojil Václav Havel ještě jako prezident ČSFR Řád Bílého lva, udělený Skillingovi k jeho osmdesátinám právě před pěti lety.

V mezidobí od roku 1992 dokončil Skilling další dvě díla. Práce *T. G. Masaryk proti*

proudu 1882–1914 (anglické vydání roku 1994 v Londýně) byla jeho první knihou, jež vyšla také v Čechách (Praha, Práh 1995); setkala se s velkým úspěchem – v anketě časopisu *Dějiny a současnost* byla ohodnocena jako nejúspěšnější kniha zahraničního historika roku 1995. Druhé dílo je ještě v rukopise: jsou to rozsáhlé Skillingovy memoáry dokončené na začátku roku 1996. Ukázka z nich vyšla nedávno v českém překladu pod názvem *Tři roky putování za Chartou a s Chartou ve sborníku Charta 77 očima současníků: Po dvaceti letech* (Praha 1997).

Jako čestný člen Historického klubu a nositel čestného doktorátu Univerzity Karlovy Gordon Skilling udržuje těsné styky s českou historickou vědou, pozorně sleduje nejnovější českou a slovenskou historickou produkci, je nápomocen radou a pravidelně zajíždí do České republiky i na Slovensko, aby se zúčastnil vědeckých konferencí a pokračoval v archivním studiu. Na své domovské univerzitě stále udržuje svůj „český seminář“. (Na jeho půdě se konalo v lednu 1997 sympozium k 20. výročí Charty 77.)

V pocitu vděčnosti přejeme velkému vědci, kolegovi a příteli Gordonu Skillingovi k jeho životnímu jubileu všechno nejlepší.

Britské velvyslanectví v Praze o Československu 1956

Vilém Prečan

Níže uveřejněná výroční zpráva britského velvyslance v Praze za rok 1956 je zařazena do tohoto čísla *Soudobých dějin*, jehož tématickým akcentem jsou události krizového roku 1956, z několika důvodů. Na prvním místě stála snaha upozornit na důležitý okruh pramenů, jež nemůže česká a slovenská historiografie soudobých dějin trvale ignorovat, a jako ukázkou prezentovat jeden dokument z rozsáhlých fondů spisového materiálu britského ministerstva zahraničí (*Foreign Office*), které jsou v současnosti badatelsky zpřístupněny až do roku 1967. Dále šlo o to připomenout prostřednictvím tohoto dokumentu některá fakta a události roku 1956 v Československu, o nichž v ostatních textech uveřejněných v tomto čísle časopisu není řeč, anebo jež se ještě vůbec nestaly předmětem bádání; upozornit tedy na témata, jež dosud patří mezi dezideráta domácího výzkumu, vykazujícího – zvláště pokud jde o rok 1956 – velké mezery.

Dnes, kdy má historik k dispozici takřka úplný soubor pramenů pocházejících z činnosti československých institucí až do konce šedesátých let, lze přirozeně stěžít očekávat, že bychom našli v britských diplomatických pramenech více detailních poznatků o událostech v Československu, než kolik je možné načerpat ze spisového materiálu československé (a sovětské) proveniencí. Pravda, až na případy, kdy zkoumáme, co britská diplomacie věděla o dění v Československu a jak posuzovala jeho místo v Evropě, kdy jsou ovšem britské prameny prvořadé. Jinak mají britské (a *mutatis mutandis* americké, francouzské etc.) dokumenty o situaci v Československu většinou jiný, možná spíše pomocný význam.

Nicméně i ony jsou neopomenutelné, jak je zřejmé i z tohoto jediného dokumentu. Pomáhají historikovi cítit ovzduší doby, rozumět lépe dobovému kontextu, sledovat tápání současníků snažících se pochopit a pojmenovat události, s nimiž byli konfrontováni. A protože šlo o tak specifický okruh pozorovatelů, jako byli britští diplomaté v Praze, kteří měli k dispozici necenzurované informace z celého světa i interní zpravodajství a pokyny z vlastní londýnské centrály, představuje jejich analýza dění v Československu a oficiální československé politiky něco víc než dodatečnou informaci. Jejich

vidění těchto událostí má pro českého či slovenského historika pohrouženého do studia domácích pramenů, v nichž je realita doby nahlížena prizmatem ideologických schémat a mocenských zájmů komunistického režimu, a navíc vyjádřena (ba spíše zakleta) v pojmech a v jazyce, jež teprve musejí být dešifrovány, také cenu významného korektivu.

Britští diplomaté v Praze roku 1956 měli sice také vlastní jazyk, hovořili o Čechách, českých představitelích a české veřejnosti tam, kde šlo o československé činitele a československé fenomény, psali o „vládě“ i tehdy, když měli na mysli spíše špičky režimu nebo politické vedení strany soustřeďující ve svých rukou také vrcholnou moc ve státě. Jistěže jejich pohled na mezinárodní vztahy a světovou politiku tak či onak odrážel vliv prostředí, v němž se pohybovali; jedno je však nesporné a na první pohled patrné: jejich zpravodajství a hodnocení bylo nesrovnatelně bližší skutečnosti, jak ji český a slovenský historik nahlíží dnes, a je také mnohem snadněji interpretovatelné než cokoli, co má punc komunistické proveniencie.

Tím chci především říci, že stojí za to tyto prameny číst, poznávat je a dát se jimi inspirovat, a to v mnoha ohledech, což by bylo možné demonstrovat i na daném dokumentu. Lze si nad nimi rovněž uvědomit, jak a v čem bylo vidění původců takových zpráv o československé situaci poplatné nejen dobovým, ale i jistým nadčasovým schématům a klišé, a zamyslet se nad tím, co by bylo třeba učinit, aby se ve světě rozumělo české, slovenské a československé minulosti lépe, než tomu bylo nedávno a jak je tomu začasť i dnes.

Předkládaný dokument je daleko obecnější a povšechnější než průběžné politické zpravodajství, jež se zabývalo jednotlivými událostmi, jak se vynořovaly den za dnem a jak – či pokud – připadaly úředníkům zastupitelského úřadu natolik významné, aby o nich referovali příslušnému teritoriálnímu odboru ministerstva. (Pro československou agendu bylo tehdy příslušné severoevropské oddělení – *Nothern department* –, do něhož kromě Československa patřily Polsko, Sovětský svaz, Dánsko, Finsko, Norsko a Švédsko.) Je nezbytné vzít v úvahu také okolnost, že sumarizující výroční zpráva měla mimo jiné jistý předepsaný rozsah – pokud šlo o Československo, bylo to tehdy, v polovině padesátých let, osm až dvanáct stran strojopisu; také její struktura se řídila jistými pravidly – měla zachytit základní údaje o všech nejpodstatnějších sférách života dané země. A jelikož byly výroční zprávy předurčeny pro distribuci v rámci celého ministerstva, musely být koncipovány tak, aby byly srozumitelné i pro pracovníky jiných teritoriálních a specializovaných oddělení úřadu.

*

Předlohou pro níže publikovaný text byla anglicky psaná výroční zpráva s přílohou, obojí v podobě interního tisku pořízeného v ministerstvu zahraničí ze strojopisné kopie originálu, doručeného z Prahy pravděpodobně kurýrem, nikoli v podobě šifrované depeše. Ze spisových poznámek na obalu vyplývá, že zprávu, registrovanou ve spisovně 14. ledna 1957, zpracoval referent severoevropského oddělení Hugh Glencairn Balfour-Paul, pravděpodobně příslušný pro československou agendu, dne 18. ledna; 21. ledna byl text odeslán k tisku a 13. února 1957 byla ukončena distribuce vytištěné zprávy.

Signatářem zprávy byl obligatorně šéf příslušného úřadu, v tomto případě velvyslanec Spojeného království v Praze Sir George Clinton Pelham (nar. 1898), který působil v Praze od července 1955. (Podrobnosti o tom, jak byla zpráva koncipována, mohou být

ve spisech velvyslanectví, jež jsem zatím nestudoval.) Adresát zprávy baron Selwyn-Lloyd (John Selwyn Brooke Selwyn-Lloyd, nar. 1904) byl členem britské vlády od roku 1951; ministrem zahraničí (*Secretary of State for Foreign Affairs*) byl v letech 1955–1960, když předtím nakrátko, od dubna do prosince 1955, zastával funkci ministra obrany.

H. G. Balfour-Paul (nar. 1917) se účastnil války v letech 1939–1945 a pak pracoval v politické službě v Súdánu až do roku 1955, kdy přešel na ministerstvo zahraničí v Londýně. Při zpracování spisu pro další cirkulaci v ministerstvu napsal stručný komentář, jakýsi sukus zprávy, který zabírá celou první stránku spisové obálky v rubrice *minutes*. V překladu do češtiny, který bere ohled na ironické ladění předlohy, zní Balfour-Paulův komentář k Pelhamově výroční zprávě takto:

„Československo se projevilo v roce 1956 jako nejpilnější žáček ve třídě satelitů Moskvy, avšak za své dobré chování nebylo od moskevského pana učitele nijak hmata-
telně odměněno.

2. Česká vláda se v postupně vzniklých bouřích ve východní Evropě roku 1956 úspěšně udržela nad vodou, což po mém soudu vysvětlují – kromě tradiční české apatie a snesitelné životní úrovně – tyto důvody:

a) Dvacátý sjezd KSSS a Chruščevovo odsouzení Stalina způsobily Československu méně trapných potíží než ostatním satelitům. Kult osobnosti zde nebyl tak očividný. Nepřežili žádní Gomulkové a Nagyové. Mrtvý Slánský posloužil jako obětní beránek za dřívější stalinistické chyby a odchylky od socialistické zákonnosti. V důsledku toho se české vládě podařilo odvést stranou první vlnu kritiky na jaře a v létě tím, že obětovala jednoho nepopulárního ministra; její sousedé na severu a na jihu takové štěstí neměli.

b) Vláda tak měla zemi opět plně pod kontrolou, dříve než vypukla v říjnu druhá bouře, a to v Polsku a v Maďarsku. Inteligence ani žádná jiná nátlaková skupina nezískala v předcházejících měsících roku dostatečný rozběh, aby mohla znovu zaútočit. Kromě několika menších gest a ústupků nemusela vláda sáhnout k žádným zvláštním bezpečnostním opatřením.

3. A tak se Československo stalo – kromě toho, že hrálo roli průkopníka hospodářského pronikání celého bloku v zahraničí – také nejvýznamnější ideologickou hláskou troubou Moskvy mezi satelity.“¹

✱

1 V originále zní tato *minute* takto: Czechoslovakia clearly emerges top of the Satellite class for work in 1956, though she appears to have received no material reward from Moscow for her good conduct. 2. Apart from traditional Czech apathy and a tolerable living standard, the explanation of the Czech Government's success in riding the successive storms in Eastern Europe in 1956 lies, I think, in the following: (a) The twentieth C.P.S.U. Congress and Khrushchev's denunciation of Stalin were less embarrassing to her than to the other Satellites. The personality cult had been less in evidence. No potential Gomulkas or Nagys survived. The dead Slansky provided a scape-goat for past Stalinist errors and departures from Socialist legality. Consequently, the Czech Government were able to deflect the first wave of criticism in the Spring and Summer for the loss of a single unpopular minister, while their neighbours to North and South were not so fortunate. (b) The Government were thus firmly in control again before the second storm broke in October, in Poland and Hungary. None of the intelligensia [sic!] or other pressure groups had acquired sufficient momentum earlier in the year to renew their assault. No precautions proved necessary beyond a few minor gestures and concessions. 3. Thus in addition to continuing her role as the *bloc's* economic spearhead overseas, Czechoslovakia has also become Moscow's principle ideological mouthpiece at Satellite level. *PRO London*, 128448, NC 1011/1, Balfour-Paul 18 January 1957.

Koncept překladu zprávy pořídil František Svátek; za konečnou redakci překladu, při níž mi vydatně pomáhal Derek Paton, však nesu odpovědnost sám. Na několika místech označených [?] je smysl předlohy natolik nejednoznačný, že každá možná překladová verze obsahuje neobvykle velkou dávku interpretace. Zejména v těchto pasážích odkazují na anglické znění, které se tiskne souběžně. Příloha zprávy, chronologický přehled událostí, se uveřejňuje z důvodu úspory místa pouze v českém překladu; údaje přehledu jsou ovšem natolik jednoznačné a jednoduché, že při překladu nemohlo dojít k interpretačnímu posunu smyslu. Autor chronologického přehledu užíval slovesných tvarů většínou v přítomném čase, zatímco v překladu jsou všechny slovesné tvary důsledně převedeny do minulého času. (Tak například údaj z 24. prosince „Prague Radio ceases practise...“ se překládá „Pražský rozhlas skončil s praxí...“.)

Dokument je uložen v londýnském státním ústředním archivu *Public Record Office* (*PRO*), ve fondu FO 371, složka 128448, a má signaturu NC 1011/1. Je tištěn ve dvou sloupcích na číslovaných stránkách 1–7 formátu B4. Výroční zpráva i její překlad se uveřejňují se souhlasem britského úřadu *Her Majesty's Stationary Office*, příslušného pro záležitosti copyrightu dokumentů uložených v *PRO*. Jsem zavázán díkem paní Heather J. Yasamee, vedoucí archivního a historického odboru britského ministerstva zahraničí, za údaje o původcích a uložení spisu a o organizaci ministerstva v padesátých letech, jež mi pohotově zaslala faxem.

Výroční přehled událostí v Československu za rok 1956²

Pan Pelham pro pana Selwyna Lloyda. (Došlo 14. ledna.)

(Č. 4. Důvěrné.)

Praha, 4. ledna 1957

Pane,

je mi ctí předložit Vám přehled o vývoji situace v Československu v roce 1956. V příloze je uvedena chronologie hlavních událostí roku.

2. Ačkoliv se v této zemi podařilo udržet navenek klid a rok 1956 přinesl Československu méně změn než jeho komunistickým sousedům, důsledky událostí v těchto sousedních zemích vyvolaly v život vývojové procesy základního významu pro budoucnost této země. Je ještě příliš brzy na to, abychom mohli předvídat jejich konečný efekt; jejich bezprostředním výsledkem je to, že režim tvrději lpí na ortodoxii, kterou představuje Sovětský svaz, a že současně dělá obyvateľstvu ústupky a provádí reformy ve jménu „demokratizace“. I když by tento proces nakonec mohl být režimu nebezpečný, zdá se málo pravděpodobné, že by poměrně poslušní Češi ohrozili absolutní kontrolu strany v politických záležitostech. Navenek režim zaujal pózu samolibého sebeuspokojení a až příliš hlučně proklamoval jednotu svých řad [?], o níž sám musel pochybovat. Přitom se mu podařilo úspěšně zvládnout jak počínající intelektuální revoltu na jaře, tak inspiraci ke vzpouře, vycházející na podzim z polského a maďarského příkladu.

3. Na tomto místě je asi vhodné zmínit se o místu a významu Československa ve světě i o jeho úloze jako nástroje sovětské politiky. Domnívám se, že v tomto ohledu je možné tvrdit, že rok 1956 potvrdil dvojí význam Československa: zaprvé jako průkopníka úsilí o hospodářské pronikání do rozvojových zemí v Asii a Africe; zadruhé jako nejvyspělejšího člena sovětského bloku s poměrně dobrou životní úrovní a sociální péčí, který je s to na návštěvníky z neangažovaných zemí, a dokonce i na některé západní socialisty udělat dojem jako stát, jenž kráčí správnou cestou a vzbuzuje respekt.

Režim

4. Hlavní událostí roku, která ovlivnila celý následující vývoj, byl ovšem 20. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu v únoru s odhaleními, jež byla pro komunisty otřesná. Stoupenci režimu, kteří viděli bašty stalinismu ohrožené zhroutilím, byli úplně zdrceni. Zoufale se snažili, seč to jen bylo možné, zadržovat informace o těchto odhaleních, využívali při tom vyzkoušené metody a čekali, co udělá Moskva; současně se sami přizpůsobovali změnám. Naproti tomu intelektuálové reagovali velice rychle a chápali se nenadálé příležitosti uplatňovat čerstvě nalezenou svobodu kritiky. Ze sjezdů a zasedání Svazu spisovatelů, novinářů a mládeže a ze shromáždění studentů vzešly v dubnu a květnu do té doby neslýchané útoky na servilnost úředníků, na jednotlivé ministry, na potlačování intelektuálních svobod a na mnoho jiných aspektů systému; vyvrcholením se stala studentská demonstrace, na níž byla tato kritika vyslovena veřejně spolu s požadavky dalekosáhlých změn. To zacházelo příliš daleko a vláda si pospíšila, i když opatrně,

2 © British Crown copyright 1957. Reproduced in English and in Czech by permission of the Controller of Her Majesty's Stationery Office, who accepts no responsibility for the accuracy of Czech translation.

CONFIDENTIAL
(19923)

Foreign Office Distribution

NC1011/1

CZECHOSLOVAKIA
January 14, 1957
Section 1

Annual Review of Events in Czechoslovakia for 1956

Mr. Pelham to Mr. Selwyn Lloyd. (Received January 14)

(No. 4. Confidential)

Prague, January 4, 1957.

Sir,

I have the honour to submit a review of the scene in Czechoslovakia during 1956. A list of the principal events of the year is enclosed.

2. Although this country was able to maintain a calm appearance, and the year brought fewer changes to Czechoslovakia than to her Communist neighbours, the repercussions of events in those countries produced developments of fundamental significance for this country's future. It is too early to forecast the ultimate effect that these may produce; their immediate result has been to make the régime cling more tenaciously to orthodoxy, as represented by the Soviet Union, while simultaneously making concessions to the population and introducing reforms in the name of 'democratisation'. Although this process could ultimately endanger the régime's position, there seemed little likelihood of the comparatively docile Czechs challenging the party's absolute control of political affairs. Presenting to the world its usual smug face, and proclaiming too loudly a solidarity it must have inwardly doubted, the régime successfully weathered both an incipient intellectual revolt in the Spring and the incitement to rebel provided by the Polish and Hungarian example in the Autumn.

3. A word on Czechoslovakia's place and importance in the world and as an instrument of Soviet policy is perhaps worth saying at this point. In this respect I think it may be claimed that the year 1956 confirmed her twofold importance: first as a spearhead in the drive for economic penetration of under-developed countries in Africa and Asia; secondly as the most advanced member of the Soviet *bloc*, with a comparatively good standard of living and social services, able to impress visitors from the uncommitted countries, and even some Western socialists, as a state travelling in respectable fashion along a desirable path.

The Régime

4. The main event of the year which influenced all subsequent developments was, of course, the XX Congress of the Soviet Communist Party in February, with its, for Communists, shattering revelations. Supporters of the régime, seeing the bastions of Stalinism in danger of toppling, were clearly left staggering. As far as possible they sought refuge in withholding information about these developments, following the familiar paths and waiting for Moscow's lead while they adjusted themselves to the change. By contrast the intellectuals were quick to react by seizing the unwanted opportunity to exercise the

prosadit svou autoritu vůči bouřícím se studentům. Metody, které při tom použila, byly však současně opatřením ke změně politického klimatu, protože důraz byl položen na propagandu a výchovu pomýlených, zatímco represe a zatýkání byly omezeny na minimum. Pokusy vlády popírat existenci jakékoli represe a tvrdit o kritice, že k ní dala podnět hrstka vysloužilých štváčů, nezněly nijak přesvědčivě; vždyť vláda sama přiznala, že některé ze stížností jsou oprávněné. Avšak na požadavky uvolnit komunistickou indoktrinaci odpovědělo vedení [?] pevnou orientací na hlubší a lepší studium učení Marxe a Lenina. Tytéž metody, s určitými variacemi, byly uplatněny i vůči jiným zdrojům odporu. Vedení úspěšně vzdorovalo požadavku na svolání sjezdu strany a v době, kdy se konala červnová celostátní konference KSČ, aby projednala druhý pětiletý plán, bylo již připraveno udeřit proti kritikům a převzít samo iniciativu v zavádění reform, které měly odstranit nedostatky, údajně zaviněné „kultem osobnosti“. Na pořad dne přišly autoritativní interpretace a definice mezi přijatelné kritiky, hrozby disciplinárními opatřeními a útoky proti každé známce úchylek od stranické linie. Propagandisté a autoři úvodníků se postupně stávali stále sebejistějšími a agresivnějšími, až nakonec opět upadli do známého žargonu a do fráží. Ruku v ruce s tím probíhala stále aktivnější kampaň vyzývající k bdělosti proti „třídním nepřítelům“, doprovázená do té doby nebyvalou úrodou často chabě doložených špionážních případů, jež měly podepřít kampaň „bdělosti“. Určité vření nadále trvalo, zejména mezi spisovateli; jejich příspěvky však byly formulovány opatrně. Ani na vrcholu maďarských nepokojů nebyl žádný z nesouhlasných projevů natolik hlasitý, aby přehlušil oficiálně organizovaný sbor loajálního souhlasu se sovětskou represí.

5. Po počátečním šoku z moskevských odhalení vytyčila strana poměrně rychle hlavní směr své nové politiky. Jejím základem byla teze, že Československo ve všech hlavních otázkách provádělo správnou politiku a že existovaly menší projevy kultu osobnosti, které však způsobily velké škody, jež budou nyní napraveny. Režim měl štěstí, že se nemusel bát žádné hrozby z prostředí mimo vlastní řady, neboť nebyl k dispozici žádný populární vůdce, ať komunista nebo socialista; všichni politikové, kteří by přicházeli v úvahu, byli dávno popraveni nebo uvězněni, anebo uprchli do zahraničí. Ostatní strany Národní fronty se nadále bezvýhradně podřizovaly komunistům. Nedošlo proto k žádným velkým převratům ve vedení a nový kurs si vyžádal jen jednu oběť z řad významných činitelů – ambiciózního a všeobecně neoblíbeného ministra národní obrany a prvního místopředsedu vlády generála Čepičku. Jeho kolegové ho obvinili z toho, že v armádě pěstoval kult osobnosti; zdá se však, že se jen chopili příležitosti zbavit se potenciálně nebezpečného soupeře. Ani on ostatně neupadl zcela do nemilosti, nýbrž se mu dostalo pohodlného, i když politicky bezvýznamného místa na jiném úseku. Na nižších stupních moci došlo k řadě dalších, relativně podružných změn. Avšak hlavní stalinisté na špičce moci zůstali nedotčeni. To nepochybně přispělo k opatrnosti a skepsi, se kterou byly změny v linii přijaty mezi lidmi. Nová linie byla stranou vykládána tak, že se liší od staré jen změnou akcentů, nikoli v zásadních otázkách. Receptem režimu byla reforma a reorganizace ve všech sférách vlády a hospodářství. Porušování „socialistické zákonitosti“ (jednotlivé případy zkoumala vyšetřující komise strany, která dospěla k politicky neškodné rehabilitaci několika menších osobností) se svádělo na účet mrtvého Slánského, který, jak se nyní tvrdilo, byl sice neprávem obviněn z titoismu, ale zato spáchal mnohem více jiných odporných zločinů, které v původní obžalobě chyběly. Otázka rehabilitace Slánského

new found freedom of criticism. Meetings of Authors, Journalists, the Youth Organisation and students held in April and May gave rise to previously unheard-of attacks on the servility of officials, on individual ministers, on the stifling of intellectual freedom and on many other aspects of the system; the climax was a student demonstration which publicly expressed these criticisms and demands for widespread changes. This was going too far and the Government hastened, but circumspectly, to assert its authority over the rebellious students. The methods adopted were themselves a measure of the change in the atmosphere however, the accent being on propaganda and on education of the misguided, with repression and arrests limited to a minimum. Attempts to deny all repression and represent the criticism as being inspired by a handful of superannuated agitators carried no conviction, and the Government itself admitted some of the grievances to be justified. To the demand for less Communist indoctrination however, they firmly opposed their prescription of more and better teaching of Marx and Lenin. The same methods, with variations, were applied in dealing with all other challenges to the party. The leadership successfully resisted a call for a Party Congress and by the time a State-wide conference of the Communist Party met in June to discuss the second Five Year Plan they were ready to strike back at the critics, and to take the initiative in reforms to eliminate shortcomings which were blamed on the 'cult of personality'. Authoritative interpretations, definitions of the limits of acceptable criticism, threats of disciplinary measures and attacks on any signs of deviation were the order of the day, becoming gradually more confident and aggressive until finally, the propagandists and leader-writers were once more wallowing in familiar jargon and clichés. With this went an increasingly active campaign for vigilance against 'class enemies' accompanied by an unprecedented crop of often feeble spy stories to back it up. Some ferment continued, especially among authors; but the tone of their contributions was cautious. Even at the height of the Hungarian troubles no discordant voice was loud enough to rise above the officially inspired chorus of loyal approval for Soviet repression.

5. After the initial shock of the Moscow revelations the Party was fairly quick to hammer out the main lines of its new policy. The basis of this was the theme that Czechoslovakia had been in the main following correct policies all along, with only minor manifestations of the personality cult which had however done much harm and would now be eliminated. The régime was fortunate in having to fear no challenge from outside its ranks, since no popular leader either Communist or Socialist existed; all potential leaders had long ago been killed or imprisoned or had escaped abroad. The other parties in the National Front continued their utter subservience to the Communists. There were thus no upheavals in the leadership and the new look claimed but one leader of note – the ambitious and generally disliked Minister of Defence and first Vice Premier, General Čepička. Accusing him of fostering a personality cult in the Army, it seemed that his colleagues welcomed the opportunity to rid themselves of a potentially dangerous rival. Even he, however, was not wholly disgraced and was provided with a comfortable, but politically harmless, job elsewhere. A number of other, comparatively insignificant, changes occurred at lower levels; but the chief Stalinists at the top remained unscathed. This no doubt contributed to the caution and scepticism with which the changed line was greeted by the people. As interpreted by the party, the new line differed only in emphasis, not in principle, from the old. Reform, and reorganisation in every sphere of government and the economy was

nebo některého z jeho popravených soudruhů vůbec nepřicházela v úvahu. Národní shromáždění bylo probuzeno ze zimního spánku, aby udělalo reklamu zamýšleným reformám, které zahrnovaly dalekosáhlou decentralizaci státní správy a řízení průmyslu, větší autonomii pro slovenskou administrativu, nový trestní zákon a trestní řád, vylepšené národní pojištění a různá podobná opatření. Současně s tím bylo možno pozorovat menší, ale signifikantní (oficiálně nevyhlašované) ústupky veřejnému citění: přestalo se s vyvěšováním sovětských vlajek při oficiálních státních příležitostech, s vysíláním sovětské státní hymny na závěr denního rozhlasového programu, přestala propaganda „Dědy Mráze“ namísto Ježíška o vánočních svátcích, v projevech slovenských ministrů se začalo užívat slovenštiny atd. Pro obyčejné lidi v Československu tyto změny přinesly jisté uvolnění politického klimatu, a všechny materiální i psychologické ústupky byly přijaty pozitivně. Tajná policie ovšem nepřestala budit strach, i když byly její aktivity méně na očích. Události v Polsku, a zejména v Maďarsku potvrzovaly správnost nového kursu a současně vedly k tomu, že se některé jeho prvky uplatňovaly velmi důrazně: více drobných ústupků doprovázených větší ortodoxií v zásadních otázkách politiky; vlna preventivních zatýkání a vězňení; pevnější tón v propagandě. Jako protiklad polské nebo jugoslávské cesty k socialismu se velmi rozhodně zdůrazňovala platnost sovětského modelu.

Hospodářství

6. Rok 1956 znamenal start do druhého pětiletého plánu, což byl první plán integrovaný do plánování ostatních komunistických zemí. Tento ambiciózní plán nadále zdůrazňoval přednostní rozvoj těžkého průmyslu a kapitálových investic s cílem zdvojnásobit průmyslovou výrobu do roku 1960. Růst průmyslové výroby má být z 90 procent zajištěn vyšší produktivitou práce; má růst také spotřební průmysl, ale jen v odpovídajícím poměru k všeobecnému růstu průmyslového produktu. Plán na rok 1956 vycházel z tohoto základního rámce, avšak častá oficiální upozornění a kritické a varovné hlasy zdůrazňovaly, že plnění stanovených cílů se opožďuje, i když ne katastrofálně. Nejhorší nedostatky byly v produkci černého uhlí a ve stavebnictví. V podstatě však Československo plní většinu materiálních předpokladů kladených na zdravou a expandující průmyslovou ekonomiku; pokud jde o výrobu na hlavu v energetice, těžbě uhlí a ve výrobě oceli, vypadalo dobře i ve srovnání s vyspělými evropskými státy. Naproti tomu však československá ekonomika trpěla i nadále nerovnováhou mezi odvětvími, i když výroba spotřebního zboží a zemědělských produktů v průběhu roku poněkud vzrostla. V posledních dvou letech se zřetelně zlepšilo zásobování tímto zbožím, na trhu ho bylo více a ceny se periodicky snižovaly (ovšem selektivně). Přesto není tohoto zboží dostatek a v rozumných cenových relacích, aby to působilo jako reálná pobídka k zvyšování produktivity práce. Jako náhražka za ekonomické podněty zůstává režimu stále jen politika popohánění dělníků pomocí odborových organizací. Plnění plánu trpělo také nedostatkem pracovních sil (zejména v hornictví a zemědělství), řadou potíží v dopravě, a jak se zdá, i zavedením 46-hodinového pracovního týdne od 1. října (bez snížení plánu výroby). Ke všem těmto potížím, které plynou z přehnaně ambiciózního plánování a z nevykonného byrokratického řízení, je nutno přičíst nepředvídatelné důsledky události v Polsku a Maďarsku, jejichž dopad na plnění plánu se zdá být velice dalekosáhlý. Byl zahájen program reform

the régime's recipe. Breaches of 'socialist legality' (which were being examined by a review commission which was unobtrusively rehabilitating some minor figures) were conveniently blamed on the dead Slansky, who, it now transpired, had been falsely accused of Titoism, but had been guilty of many more heinous crimes omitted from the original indictment. There could be no question of rehabilitating him or his dead colleagues. Use was made of the dormant National Assembly to publicise the reforms now envisaged, including widespread decentralisation of the administration and in industry, greater autonomy for the Slovak administration, a new penal code and legal procedure, improved National Insurance and sundry similar measures. Simultaneously minor but significant (and unpublicised) concessions to public feeling were remarked, such as the absence of Soviet flags on official occasions, the omission of the Soviet anthem at the end of the daily radio programme, the playing down of 'Grandfather Frost' as a substitute for the Christ Child at Christmas, and the use of the Slovak language in official speeches by Slovak Ministers. For the ordinary people of Czechoslovakia the changes had the effect of lightening the atmosphere somewhat, and concessions both material and psychological were welcomed. If the secret police moved less openly, however, it was no less feared. The events in Poland and, especially, in Hungary served to confirm the new line by exaggerating its application: more minor concessions accompanied by more orthodoxy in fundamental policy; a wave of precautionary arrests; and fiercer propaganda. The validity of the Soviet model, in contrast to any Polish or Yugoslav roads to Socialism, was heavily emphasised.

The Economy

6. 1956 marked the start of the second Five Year Plan, the first to be integrated with those of other Communist countries. This ambitious plan continued the priority given to heavy industry and capital investment, with a target of doubling industrial production by 1960. 90 per cent of this increase is to come from better productivity: consumer goods production is also to increase, but only in proportion to the general growth of industrial output. The 1956 plan reflected this pattern, but frequent official warnings, criticisms and exhortations showed that fulfilment of the targets was lagging though not disastrously; the worst shortcomings were in good quality coal and in construction. Basically Czechoslovakia fulfils most material requirements for a healthy, expanding industrial economy, and output per head of power, coal and steel for example compared favourably with advanced European states: the economy continued to suffer from unbalance, however, although both consumer goods and agricultural production improved slightly during the year. While there has in the past two years been a marked improvement in the availability of these goods and their prices are periodically (and selectively) reduced, there are still not nearly enough of them available at reasonable prices to offer real incentives for higher productivity: dragooning workers through the Trades Unions remains the régime's substitute for the carrot. Plan fulfilment also suffered from a manpower shortage (especially in mining and agriculture), from severe transport difficulties and, it seems probable, from the decision to introduce a 46-hour week (without any reduction in output) from October 1. To all the difficulties of overambitious planning and inefficient bureaucratic control were added the unforeseen consequences of events in

a decentralizace v řízení průmyslu a v odborech, jemuž se dostalo velké publicity. Jeho proklamovaným záměrem bylo redukovat počty značně předimenzovaných byrokratických aparátů ve prospěch výroby a současně těsněji spojit dělníky a manažery podniků s nadřízenými složkami řízení průmyslu. Bezprostředním efektem však byl, jak se zdá, spíše přesun kritiky za nedostatky a odpovědnosti na bedra nižších článků řízení. Nejeví se žádné známky zmenšování břemene vývozu za nevýhodných podmínek, zvláště do Sovětského svazu, Číny a méně rozvinutých zemí Středního východu a Asie. Že se tato zátěž stala hlavním terčem kritiky, je – jak se zdá – potvrzováno velkým počtem propagandistických článků v tisku, které bojovně obhajují tento obchod jako výhodný a tvrdí, že Sovětský svaz platí „světové ceny“ za všechno, co kupuje, včetně uranu. Československo také pokračuje v rozšiřování svého obchodu s kapitalistickým světem; sotva existuje země, se kterou by nemělo podepsanou bilaterální obchodní dohodu. Zkušenost přitom potvrdila, že takové dohody mají pro Západ často velmi pochybnou cenu, neboť Československo se snaží, s určitým úspěchem, ignorovat kvóty, na kterých mají zvláštní zájem jeho partneři, zatímco samo prodává v zahraničí pod cenou co nejvíce skla a jiných tretek.

Zahraniční politika

7. V oblasti zahraničních styků Československo jako obvykle věrně zrcadlilo příklad Sovětského svazu a nepřišlo s ničím překvapivým ani originálním. Ve všech aspektech zahraniční politiky zůstalo Československo ochotnou loutkou a pomocníkem Moskvy. Nejzřetelnější prioritou bylo rozšiřování vztahů s rozvojovými státy; Československo bylo v příznivé situaci, neboť jim mohlo zabezpečit potřebné zboží a služby a současně se těšit pečlivě pěstované reputaci malého spřáteleného státu. S řadou těchto zemí byly navázány nebo rozšířeny diplomatické vztahy a uzavřeny četné obchodní dohody. Móda velkých cestovních turné po Sovětském svazu a zemích jeho satelitů přivedla do Československa mnoho státníků afro-asijského bloku; mezi nimi vynikal indický viceprezident Radakrišnan obhajobou svobody jedince, o čemž však ve zprávách tisku o jeho projevech nebylo ani zmínky. Prezident Sukarno zopakoval jako zapálený stoupenec socialismu a mírového soužití své vystoupení známé ze Sovětského svazu. Projevy prince Norodoma Sihanuka z Kambodže a korunního prince z Jemenu nebyly o nic lepší. Vedle těchto hvězd však Československo hostilo za cenu obrovských výdajů stále větší počet návštěvníků z parlamentních, obchodních a kulturních kruhů ze všech částí světa, a to z řad soupevníků komunismu i členů „bratrských“ komunistických stran. Uvnitř „socialistického tábora“ Československo následovalo sovětský příklad: urychlení rozvoje normálních vztahů s Jugoslávií (včetně úvěrů, obchodu a dohody o splácení dluhů), jež byly v poslední době zastíněny ideologickými spory, při nichž byly ostře napadeny příliš velké aspirace a přílišná volnost jugoslávské komunistické strany; vůči vývoji v Polsku opatrný postoj, zpola sympatizující, zpola podezíravý; v případě Maďarska zděšení z fašistické kontrarevoluce a odpor k ní; nové solidární svazky s východním Německem k obhajobě stalinské ortodoxie. Je zbytečné podotýkat, že každá nová událost byla doprovázena hlasitým voláním po nerozborné a bratrské socialistické solidaritě na celém světě. Vůči západnímu Německu pokračovalo Československo v dosavadní politice (podporované i východoněmeckou vládou), jež naléhá na navázání diplomatických vztahů mezi oběma zeměmi,

Poland and Hungary whose impact on the plan seems likely to be fairly far reaching. A much publicised programme of reform and decentralisation in industry and in the Trades Unions was launched; it was ostensibly designed to reduce inflated bureaucratic staff for the benefit of production and to associate workers and managers more closely with the direction of industry. Its immediate effect, however, seemed more likely to be the shifting of blame and responsibility to lower levels. Meanwhile the heavy burden of exports on unfavourable terms, especially to the Soviet Union, China, and the under-developed Middle Eastern and Asian countries showed no signs of abating. That this burden was a principal cause of criticism seemed to be confirmed by numerous propaganda articles in the Press vigorously defending this trade as profitable and asserting that the Soviet Union paid 'world prices' for all she bought, uranium included. Czechoslovakia also continued to expand her trade with the capitalist world and there was hardly a country with which she did not sign a bilateral trade agreement; experience confirmed the often doubtful value to the West of such agreements in that Czechoslovakia tried, with some success, to ignore quotas of particular interest to her partners, while herself dumping the maximum amount of glass and other baubles.

Foreign Affairs

7. As usual, Czechoslovakia's foreign relations faithfully reflected the Soviet lead and produced no startling or original developments. In all aspects of foreign policy she remained the willing and complete puppet and assistant of Moscow. The priority given to extending relations with the under-developed nations was most marked, Czechoslovakia being in the favourable position of being able to provide needed goods and services, while enjoying a carefully nurtured reputation as a small and friendly State. Diplomatic relations with a number of these countries were established or extended, and many trade agreements negotiated. The vogue for grand tours of the Soviet Union and satellites brought numerous leaders of the Afro-Asian *bloc* to Czechoslovakia; among these Mr. Radakrishnan, Vice-President of India, was outstanding for his defence of freedom of the individual, which was not mentioned, however, in press reports of his speeches. President Sukarno gave a repetition of his well-known Soviet performance as an ardent disciple of socialism and coexistence; Prince Norodom Sihanouk of Cambodia and the Crown Prince of the Yemen did little better. Apart from these star turns the Czechs entertained, at vast expense, an ever-growing number of guests – parliamentary, commercial, cultural, fellow-travelling and Communist 'fraternal' – from all parts of the world. Within the 'Socialist camp' Czechoslovakia followed the Soviet lead: accelerated development of normal relations with Yugoslavia (including credit, trade and debt repayment agreements) overshadowed latterly by the ideological quarrel in which the licence and pretensions of the Yugoslav Party were bitterly attacked; a cautious, half-welcoming, half-suspicious attitude towards developments in Poland; horror and hate at Fascist counter-revolution in Hungary; and new bonds of solidarity with the East German régime in defence of Stalinist orthodoxy. Needless to say, loud cheers for unbreakable Socialist fraternal solidarity all round marked each development. Towards Western Germany, Czechoslovakia continued her policy, endorsed by the East German Government, of pressing for the establishment of diplomatic relations, and added the proposal of

a přidalo k tomu návrh smlouvy o neútočení. Z ostatních diplomatických událostí stojí za zmínku jen vztahy s Francií. Československo uspělo ve snaze přivábit k návštěvě francouzskou parlamentní delegaci (i když na nízké úrovni) a také různé politiky a neoficiální parlamentní skupiny; odhalení památníku francouzským partyzánům na Slovensku se zúčastnila delegace francouzské vlády; značně se zvýšil rovněž počet kulturních výměnných akcí včetně výstav knih a výtvarného umění, týdne filmu a řady individuálních i skupinových návštěv.

8. Československo-britské vztahy nevykázaly žádné významnější zlepšení. Jednání o obchodní a platební dohodě, která měla nahradit tu, která vypršela roku 1954, se táhla od února do října, kdy jsem podepsal novou dohodu, jež by měla přinést značný růst obchodu. Češi se ukázali být tvrdými partnery v jednání a v podstatě dosáhli podmínek, které Spojené království odmítlo v roce 1954 jako nepřijatelné, a to tak, že úvahy o finančních nárocích byly odloženy na jednání v budoucnu. Postavení britských občanek provdaných za Čechy, které bylo dlouho příčinou vážné nespokojenosti, se neustále zlepšuje; věřím, že i zbývající případy tvrdého postupu vůči nim se snad postupně vyřeší, jestliže nepřestaneme naléhat. Slabé zlepšení všeobecné atmosféry se odrazilo v růstu kontaktů mezi členy velvyslanectví a Čechy. I nekomunističtí novináři nyní přicházeli pro materiály k článkům o životě a vývoji v Británii. Všechny tyto aktivity se však rychle scvrkly, jakmile se v důsledku události v Maďarsku znovu uplatnila bezpečnostní opatření. Pokud jsme schopni to zjistit, názory průměrných Čechů na Británii zůstaly přátelské, i když ne nekritické, zvláště v době Suezské krize, a BBC se nadále těší jistě, byť skromné popularitě.

Závěr

9. Povstání v Maďarsku, o němž jsem se zmínil, bylo důvodem znovu posoudit postavení Československa v sovětském bloku. První reakcí vlády ovšem byla snaha posílit solidaritu se Sovětským svazem a až do krajnosti obhajovat jeho politiku intervence v Maďarsku. Dne 15. listopadu byla vládní delegace, vedená předsedou vlády, na jednodenní návštěvě v Budapešti. V prosinci se nadále posílila pouta s východním Německem, která se československá vláda usilovně snažila upevňovat v průběhu celého roku, zatímco ostrý útok proti politice prezidenta Tita a maskovaný útok na politiku Gomułkovu jasně ukázaly, že Československu nebude dovoleno koketovat s nacionalistickými úchytkami. Je zcela zjevné, že československá vláda si je vědoma toho, že události v Polsku, Maďarsku a Jugoslávii budou mít na její politiku bezpochyby vliv. V pohledu do budoucna se zdá, že Československo zamýšlí sledovat sovětský model (modifikovaný podle potřeb země), vedle toho pak posilovat všechny nepřírozené svazky s východním Německem, které se doposud vytvořily, a postupovat co možná nejopatrněji, aby si [vláda] udržela mírný předstih před tlakem českého veřejného mínění v politické a hospodářské sféře. Takový úkol možná nebude nesnadný; avšak vzhledem k faktu [?], že události v Polsku a v Maďarsku nemohou být československému lidu zamlčeny, je možné, že vzniknou tlaky, jimž bude vláda jen obtížně čelit. To je také největší otazník, který visí nad začínajícím rokem 1957 v Československu.

S úctou atd.
G. C. Pelham

a non-aggression treaty. The only other development worthy of note was in relations with France. The Czechs were successful in luring a French Parliamentary Delegation (albeit a low-powered one) and various politicians and unofficial Parliamentary groups to visit them; the unveiling of a memorial to French partisans in Slovakia was attended by a French Government delegation; and there was a notable increase in cultural exchanges, including art and book exhibitions, a film week and numerous individual and group visits.

8. Czechoslovak-British relations saw no significant improvement. Negotiations for a trade and payments agreement to replace that which lapsed in 1954 dragged out from February to October, when I signed the new agreement, which should bring a considerable increase in trade. The Czechs had shown themselves hard bargainers, getting terms substantially like those which the United Kingdom turned down in 1954 as unacceptable, by deferring consideration of part of the financial claims to a later date. The position of British-born wives of Czechs, long a cause of serious dissatisfaction, continued to improve; and I believe that under pressure from us the remaining cases of hardship may be gradually resolved. The slight improvement in the general atmosphere was reflected in increased contact between members of the embassy and Czechs. Even non-Communist journalists came to seek material for articles on life and developments in Britain. All these contacts shrivelled up, however, under the renewed security precautions inspired by events in Hungary. As far as we could discover, the feelings of the average Czech towards Britain remained friendly though critical, especially at the time of the Suez crisis, and the B.B.C. continued to enjoy a modest popularity.

Conclusion

9. The rising in Hungary to which I have alluded gave cause for a reassessment of the position of Czechoslovakia in the Soviet bloc. The Government's first reaction was of course one of reinforcing solidarity with the Soviet Union and backing to the hilt the country's policy of intervention in Hungary. On November 15 a Governmental delegation led by the Prime Minister paid a one-day visit to Budapest. In December the ties with East Germany, which the Czechoslovak Government had been at pains throughout the year to strengthen, were further reinforced, while a strong attack on President Tito's policy and a veiled attack on that of Gomulka indicated that Czechoslovakia was not to be allowed any truck with nationalist deviations. Clearly, however, the Czechoslovak Government is aware that its policy must be affected by events in Poland, Hungary and Yugoslavia. If one tries to look into the future, one gets the impression that Czechoslovakia intends to follow the Soviet model (modified to suit this country), incidentally reinforcing all the unnatural links it has created with East Germany, and to move as cautiously as possible, keeping just ahead of pressures of Czech public opinion in the political and economic spheres. That task might not be difficult: it is rendered so, however, by the fact that events in neighbouring Poland and Hungary which cannot be kept from the Czechoslovak people, may cause pressure here which the Government would find it hard to resist. This, then, is the biggest question mark with which the year 1957 begins for Czechoslovakia.

I have, & c.
G. C. Pelham

Příloha

Chronologie nejdůležitějších událostí v Československu v roce 1956

leden

- 1.1. Prezident Zápotocký vyhlásil časově neurčené prodloužení amnestie pro uprchlé emigranty, kteří se chtějí vrátit do vlasti; přiznal, že v propagandě proti Jugoslávii došlo v minulosti k excesům, a vyslovil se pro navázání diplomatických vztahů se západním Německem. – Začíná druhá pětiletka.
- 2.1. Československo uznalo nezávislost Súdánu.
- 3.1. Československý generální konzulát v Rangúnu se stal vyslanectvím.
- 13.1. Ministr zahraničních věcí uveřejnil prohlášení o zahraniční politice; zmiňuje se v něm o přání Československa rozšířit kulturní, sportovní a obchodní styky se Spojeným královstvím. – Byla podepsána československo-polská dohoda o dopravě, podle níž Československo získává v přístavu Štětín svou zvláštní zónu.
- 17.–19.1. Návštěva čínské vládní delegace, vedené místopředsedou prezidia Ču Te.
- 18.1. Na Slovensku se zřítilo československé letadlo; později byla z viny na katastrofě obviněna balonová akce Svobodné Evropy.
- 20.1. V Praze byla zahájena výstava francouzského umění.
- 27.–29.1. V Praze se konala schůzka představitelů Varšavské smlouvy, mezi účastníky jsou p. Molotov a maršál Žukov.
- 28.1. Přicestovala jugoslávská ekonomická delegace.
- 30.1. V Praze byla zahájena podle moskevského příkladu výstava o špiónážní činnosti a balonové akci [Svobodné Evropy].

únor

- 4.2. Vláda ohlásila záměr účastnit se na více než třiceti obchodních výstavách a veletrzích včetně těch, které se budou konat v rozvojových zemích.
- 8.2. Československo zaslalo OSN protestní notu proti balonům.
- 9.2. Národním shromáždění byl předložen státní rozpočet na rok 1956.
- 11.2. Byla podepsána československo-jugoslávská smlouva o hospodářské spolupráci, vlastnictví a úvěru.
- 12.2. Odletěla delegace KSČ na 20. sjezd KSSS.
- 15.2. Je podepsána československo-jugoslávská obchodní dohoda.
- 17.2. Odjezd československé obchodní delegace do Londýna, pověřené jednáním o obchodních a platebních vztazích; rozhovory trvaly až do října.

březen

- 1.–14.3. Návštěva maďarské parlamentní delegace v Československu.
- 5.3. Regionální shromáždění KSČ po celém Československu; komunističtí předáci na nich vystoupili s projevy.
- 12.3. Bylo rozhodnuto přenést sídlo Světové odborové federace do Prahy.
- 13.3. Vincent Auriol navštívil Prahu na cestě z Moskvy; přijal ho prezident Zápotocký.
- 16.3. Československá parlamentní delegace odcestovala na třítydenní návštěvu do Sovětského svazu.
- 21.–23.3. Delegace jugoslávské komunistické strany přijela do Československa k rozhovorům se členy politbyra KSČ.

- 28.3. První syrský vyslanec v Československu předložil pověřovací listiny.
 29.3. *Rudé právo* přetisklo článek [moskevské] *Pravdy* o „kultu osobnosti“.
 29.–30.3. Plenární zasedání ÚV KSČ přijalo rezoluci o 20. sjezdu KSSS. Vyjádřilo se v ní opatrnými slovy, připustilo chyby minulosti a určitý, byť jen slabý, kult Klementa Gottwalda. – Bylo ohlášeno obvyklé snížení cen.

duben

- 4.4. V Praze byla otevřena kancelář *Air India Service*. – Československo navštívila afghánská vojenská mise.
 7.–14.4. Zástupci západních turistických kanceláří pobývali v Československu a připravovali se na předpokládaný příliv zahraničních turistů do Československa.
 12.4. *Rudé právo* otisklo článek, v němž byl Rudolf Slánský obviněn z porušování „socialistické zákonnosti“ v minulosti.
 13.4. Do Jugoslávie odjela delegace československé mládeže. – *Rudé právo* definovalo kult osobnosti.
 19.–20.4. Zasedání ústředního výboru KSČ zbavilo ministra obrany a prvního místopředsedu vlády generála Čepičku jeho vládních a stranických funkcí.
 22.–29.4. Druhý sjezd československých spisovatelů. Delegáti otevřeně kritizovali režim a útočili na tajemníka strany [Václava] Kopeckého.
 23.4. V Praze se představil první diplomatický zástupce Indonésie v Československu s hodností *chargé d'affaires*.
 25.4. Byla oznámena formální rezignace generála Čepičky a jmenován nový ministr obrany generál Lomský.
 26.–27.4. Plenární zasedání Ústřední rady odborů jednalo o nové stranické linii.
 29.4. Schůze pražské organizace Československého svazu mládeže se vyznačovala odvážnou kritikou a útoky proti ministru školství. – Armádní deník uveřejnil článek definující meze dovolené kritiky.
 30.4. Shromáždění členů Československé strany socialistické jednomyslně schválilo usnesení KSČ.

květen

- 1.5. Oslavy 1. máje proběhly klidně.
 3.5. Západní tisk přinesl zprávy o československo-syrské dohodě o prodeji zbraní.
 4.–10.5. Návštěva delegace hospodářského výboru francouzského Národního shromáždění.
 5.–7.5. Zasedání Ústředního výboru Svazu československých novinářů; několik kritických vystoupení na adresu režimu.
 5.5. Do Jugoslávie odjela československá parlamentní delegace.
 8.–20.5. Návštěva brazilské parlamentní delegace v Československu.
 9.5. Oslavy Dne osvobození Československa.
 10.5. Studentská demonstrace v Bratislavě vyjádřila požadavky studentů.
 11.–13.5. Zasedání Československého svazu mládeže v Praze: byly předloženy návrhy kritických usnesení.
 13.5. Mordechai Oren (židovský komunist a obviněný svého času ze spiknutí se Slánským) byl propuštěn z vězení a vypovězen z Československa. – Oslavy 35. výročí založení KSČ.

- 20.5. Studentské oslavy „Majáles“ přinesly radikální požadavky a kritiku.
 25.5. Československá kulturní delegace odcestovala do Egypta. – Pan Pineau navštívil na zpáteční cestě z Moskvy Československo.
 25.–26.5. Britští poslanci Alfred Robens a dr. Barnett Stross navštívili Prahu a přednesli přednášky pro Československou společnost pro zahraniční styky.
 26.–29.5. Indonéská parlamentní delegace navštívila Československo.

červen

- 4.–16.6. Návštěva delegace britského odborového svazu zaměstnanců v elektrárenském průmyslu v Československu.
 6.–10.6. Indický viceprezident dr. Radakrišnan navštívil Prahu.
 11.–15.6. Celostátní konference KSČ jednala o druhé pětiletce. Vedení strany předložilo návrh zákona o kritice, napomenulo spisovatele a studenty za excesy, navrholo rámcový program decentralizace a oznámilo menší změny ve vládě.
 13.–16.6. Návštěva delegace městské samosprávy z Plymouthu v Praze.
 14.6. BBC uzavřelo dohodu s Československou televizí o výměně televizních programů.
 21.6. Do Moskvy odcestovala delegace KSČ vedená předsedou vlády Širokým.
 21.–26.6. Severokorejská delegace vedená předsedou vlády navštívila Československo.
 23.–29.6. Na pozvání československé vlády dlela na návštěvě v Československu skupina šesti britských poslanců, vedená Sirem Wavellem Wakefieldem.
 29.6. Na třítydenní návštěvu přijela jugoslávská družstevní delegace.

červenec

- 1.–14.7. Návštěva delegace londýnské družstevní společnosti v Československu.
 2.–9.7. Korunní princ Jemenu vedl delegaci, která navštívila Československo; jednání bylo zakončeno uzavřením smlouvy o přátelství a obchodu.
 3.7. Byla podepsána československo-jugoslávská dohoda o vědecké a technické spolupráci.
 6.–11.7. Československá vládní delegace vedená premiérem Širokým vedla ve Varšavě hospodářská jednání.
 7.–9.7. Pan Dag Hammarskjöld navštívil Prahu.
 8.–15.7. Studijní pobyt zemědělského výboru ECE v Československu.
 11.–16.7. Kambodžská vládní delegace vedená princem Norodomem Sihanukem navštívila Československo; komuniké konstatovalo shodu názorů a cílů obou zemí.
 12.–28.7. Mezinárodní filmový festival v Karlových Varech.
 24.7. Vláda ohlásila snížení stavu ozbrojených sil o dalších 10 000 osob a plány decentralizace a větší autonomie pro Slovensko.
 27.7. Izraelský *chargé d'affaires* byl jmenován vyslancem; tím bylo dáno najevo, že byly obnoveny normální diplomatické vztahy s Československem.
 28.–31.7. Australský ministr obchodu p. McEwen navštívil Československo.
 30.7.–1.8. Národní shromáždění projednalo a přijalo vládní návrhy na decentralizaci a ústavní změny v postavení Slovenska.

srpen

- 2.8. Slovenská národní rada přijala ústavní změny uzákoněné Národním shromážděním a jmenovala nový Sbor pověřenců.

- 4.–6.8. Ve White City se uskutečnilo utkání československého a britského lehkooctletického mužstva.
- 9.8. Byla vyhlášena Československo-indonéska úvěrová dohoda; ěeskoslovenská vláda nabídla 100 stipendií pro studenty z rozvojových zemí.
- 12.8. Delegace energetických expertů organizace ECAFE přijela do Československa na studijní pobyt.
- 15.8. Byla podepsána ěeskoslovensko-pákistánská obchodní dohoda.
- 16.8. Byla podepsána ěeskoslovensko-ceylonská dohoda o hospodářské spolupráci.
- 20.8.–5.9. Návštěva uruguayské parlamentní delegace v Československu.
- 26.8. V Praze byl zahájen Světový kongres studentstva. Francouzská vládní delegace přijela na slavnostní odhalení památníku francouzských účastníků odboje na Slovensku.
- 29.8. Československá vládní delegace odcestovala do Kambodže k jednání o hospodářských, obchodních a kulturních vztazích.

září

- 3.–25.9. Návštěva jugoslávské parlamentní delegace v Československu.
- 5.9. V Praze byla zahájena výstava indických výrobků.
- 7.–11.9. Pan Grotewohl vedl východoněmeckou vládní delegaci za oficiální návštěvy v Československu; bylo vydáno společné prohlášení.
- 8.–10.9. Řecká parlamentní delegace na zpáteční cestě z Moskvy navštívila Československo.
- 8.9. Byl zahájen brněnský průmyslový veletrh; výstavu navštívily četné delegace z asijských a afrických států.
- 14.–17.9. Skupina francouzských poslanců navštívila na zpáteční cestě z Moskvy Československo.
- 22.–26.9. Státní návštěva prezidenta Sukarna v Československu; bylo vydáno společné komuniké.
- 23.–30.9. Oslavy Týdne ěeskoslovensko-východoněmeckého přátelství se konaly dosti okázale.
- 27.9. ÚV KSĚ přijal usnesení o úloze a reorganizaci odborů.

říjen

- 1.10. Byl zaveden 46-hodinový pracovní týden.
- 5.10. Počátek kampaně článků o špionáži v Československu.
- 6.10. Byly podepsány ěeskoslovensko-kambodžské dohody o obchodu, platbách a technické kooperaci.
- 15.–22.10. Návštěva delegace uhelných expertů organizace ECE.
- 15.–21.10. Návštěva indonéské parlamentní delegace v Československu.
- 16.10. Československo odmítlo pozvání, aby vyslalo své pozorovatele pro prezidentské volby ve Spojených státech. – V Praze byla otevřena egyptská propagační výstava.
- 17.–24.10. Návštěva oficiální francouzské parlamentní delegace v Československu.
- 18.–26.10. Návštěva delegace Francouzské hospodářské rady v Československu.
- 19.–20.10. Zasedání Ústřední rady odborů přiznalo chyby minulosti a přihlásilo se k usnesení KSĚ o odborech.
- 22.10. Byla podepsána ěeskoslovensko-britská dohoda o obchodu a platbách.

- 24.10. Po prvních nepokojích v Budapešti byla učiněna první bezpečnostní opatření. Začaly komunistické schůze odsuzující kontrarevoluci v Maďarsku.
- 28.10. Návštěva neoficiální delegace západoněmeckých poslanců.
- 30.10. K rezolucím, které odsuzovaly události v Maďarsku, přibýly obdobné rezoluce proti agresi v Egyptě.

listopad

- 3.11. Byla zahájena československá průmyslová výstava v Montevideu. – Prezident Zápotocký ospravedlňoval v rozhlasovém projevu sovětskou intervenci v Maďarsku.
- 5.11. Zvláštní vydání všech novin přinesla propagandistická líčení o Maďarsku a vyzvala k bdělosti.
- 6.11. Zasedání [Ústředního výboru] lidové strany schválilo sovětskou intervenci.
- 7.11. Oslavy Říjnové revoluce.
- 8.11. Zasedání [Ústředního výboru] Československé strany socialistické schválilo komunistickou politiku v Maďarsku.
- 11.–14.11. Návštěva polského ministra financí v Praze.
- 13.11. Vláda oznámila, že pošle do Maďarska pomoc v hodnotě 90 milionů Kčs.
- 15.11. Předseda vlády vedl vládní delegaci do Budapešti, která se vrátila téhož dne; bylo vydáno společné prohlášení.
- 15.–17.11. Plenární konference [Ústřední rady] odborů schválila politiku [KSČ].
- 18.11. Předseda vlády ve svém projevu napadl jugoslávskou politiku.
- 18.–25.11. Československá parlamentní delegace navštívila východní Německo.
- 20.11. V Colombu byla zřízena československá obchodní mise.
- 29.11. Bylo oznámeno snížení cen týkající se mnoha druhů potravin.
- 29.11.–1.12. Národní shromáždění projednalo a přijalo nový zákon o národním pojištění.

prosinec

- 1.12. Bylo oznámeno, že končí amnestie pro emigranty, kteří se vrátí do země. – Předseda vlády učinil prohlášení o zahraniční politice, v němž přijal sovětský návrh na inspekci [zbrojení] podle zásady „limited open skies“.
- 2.–20.12. Návštěva čínské parlamentní delegace v Československu. – Byla otevřena kancelář pro lety proudových letadel na lince Praha–Peking.
- 5.12. ÚV KSČ vyslechl projevy a přijal usnesení o mezinárodní situaci, včetně kritiky Titovy politiky a zastřeně kritiky Gomulky.
- 6.12. Do Prahy přijela k jednání polská obchodní delegace.
- 9.12. V Praze se uskutečnily rozhovory mezi československou a východoněmeckou komunistickou stranou.
- 15.12. Městská konference [Československého] svazu mládeže [v Praze] odsoudila „nesprávné názory“ některých studentů.
- 17.12. Početná kulturní delegace odjela na okružní cestu po jihovýchodní Asii.
- 21.12. Komunistická strana Československa a komunistická strana východního Německa vydaly společné politické prohlášení, v němž potvrzují svou ortodoxii.
- 24.12. Pražský rozhlas skončil s praxí, kdy se na závěr vysílání hrála sovětská státní hymna.

Bibliografie

Bibliografický přehled zachycuje domácí a zahraniční (zejména slovanské) knihy, sborníky a články z odborných časopisů za období 1990–1996. Soupis má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovali Věra Břeňová, Slavěna Rohlíková a Oldřich Tůma.

Schéma:

I. Historiografie

- I.A Obecné problémy historiografie, historici
- I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí, katalogy výstav
- I.C Bibliografie
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
- I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika,

- II.A Ekonomie
- II.B Filozofie, politologie, publicistika
- II.C Sociologie, demografie, urbanistika
- II.D Právo
- II.E Ekologie

III. Prameny

- III.A Projevy, stati
- III.B Dokumenty, fotografie
- III.C Memoáry, deníky, svědectví
- III.D Rozhovory
- III.E Korespondence

IV. Chronologická část

- IV.A 1918–1939
- IV.B 1939–1945
- IV.C 1945–1948
- IV.D 1948–1967
- IV.E 1968–1970
- IV.F 1970–1989
- IV.G 1990–1996
- IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část

- V.A Střední / východní Evropa
- V.B České / československé vztahy se zahraničím
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- V.D Česko / československo-německé vztahy
- V.E Židé v Československu
- V.F Osobnosti, biografie
- V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie, historici

AFANAS'JEV, Jurij Nikolajevič 1
Fenomen sovětské historiografie / Jurij Nikolajevič Afanas'jev. - In: Otečestvennaja istorija. - 5 (1996), s. 146-168.

CHORUNŽYJ, Jurij 2
Prague Ukrainian historiography school / Jurij Chorunžyj. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Československu mezi dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 542-547.

ISLAMOV, Tofik Muslimovič 3
Problemy nacii i nacionalizma v sovremennoj avstrijskoj istoriografii / Tofik Muslimovič Islamov. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 4 (1995), s. 28-43.

KOVAL'ČENKO, Ivan Dmitrijevič 4
Teoretiko-metodologičeskije problemy istoričeskich issledovanij : Zametki i razmyšlenija o novych podchodach / Ivan Dmitrijevič Koval'čenko. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 1 (1995), s. 3-33.

KRUGLYJ STOL 5
"Kruglyj stol" : Problemy periodizacii novoj i novejšej istorii. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 1 (1995), s. 77-84.

KUDRJAVCEV, V. N. 6
Ob osobennostjach metodologii social'nych i gumanitarnych nauk / V. N. Kudrjavcev. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 3 (1995), s. 3-7. - Akce: 5. Vserossijskaja konferencija po metodologičeskim (filosofskim) i etičeskim problemam nauki i techniky. Moskva. 1995.

WIEDERSTAND 7
Widerstand oder Nachgiebigkeit? : Was lehrt die tschechische Geschichte?. - In: Ostereuropa. - 45, (1995), s. A 141.

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí, katalogy výstav

AKSENOVA, Je. P. 8
Materialy fonda A.V. Florovskogo v Archive Rossijskoj Akademii Nauk o ruskoj naučnoj emigracii v Československu / Je. P. Aksenova. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Československu mezi dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 500-507.

ARCHIV 9
Archiv novejšej istorii Rossii : Na materialach sekretariata NKVD/MVD SSSR 1944-1953 gg. : Katalog dokumentov. T. 2, Osobaja papka V. M. Molotova. - Moskva : Blagovest, 1994. - 220 s.

BARKOVEC, A. I. 10
Russkij zarubežnyj istoričeskij archiv i sovremennye puti rasširenija naučno-informacionnoj bazy GARF po istorii ruskoj emigracii / A. I. Barkovec. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Československu mezi dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 161-166.

BORTNEVSKIJ, Viktor G. 11
Materialy po istorii ruskoj emigracii v archivach SŠA / Viktor G. Bortnevskij. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Československu mezi dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 126-134.

BYSTROV, Vladimír 12
Konec Russkogo zagraničnogo istoričeskogo archiva v Prage / Vladimír Bystrov. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Československu mezi dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 70-84.

ČUBAR'JAN, Aleksandr Oganovič 13
O rabote Instituta vseobščej istorii RAN / Aleksandr Oganovič Čubar'jan. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 4 (1995), s. 3-11.

DANDOVÁ, Marta - ZAHRADNÍKOVÁ, Marta 14
Obzor fondov ruskoj emigracii mezi dvumja mirovymi vojnami v Literarnom archive Muzeja češkoj literatury / Marta Dandová, Marta Zahradníková. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Československu mezi dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 112-120.

DOSTAL', Marina Jurjevna 15
Russkij kul'turno-istoričeskij muzej v Prage v tvorčeskoj sud'be V. F. Bulgakova : po novym archivnym dannym / Marina Jurjevna Dostal'. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Československu mezi dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 548-556.

KASIJANOV, Georgij 16
Documents and Sources on the History of the Ukrainian Nationalist Movement in the Prague State Archives and Slavonic Library / Georgij Kasijanov. - In: Russkaja, ukrainskaja i belorus-

- skaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 557-560.
- KOPŘIVOVÁ, Anastázie 17
Russkij zagraničnyj istoričeskij archiv / Anastázie Kopřivová. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 66-69.
- LEONIDOV, Viktor Vladimirovič 18
Ličnyje fondy russkich emigrantov : Iz sobranija archiva-biblioteki Rossijskogo fonda kul'tury / Viktor Vladimirovič Leonidov. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 121-125.
- MAKAREVIČ, Jelena 19
Problemy bibliografičeskogo učeta literatury russkogo zarubež'ja : Vyjavlenie vsech fondov russkogo zarubež'ja / Jelena Makarevič. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 495-499.
- MIRONEC, Nadija 20
Dokumenty Fonda Nikity Šapovala kak istočnik dlja izučenija ukrajskoj emigraciji v Českoslovačii : Central'nyj gosudarstvennyj archiv vyššich organov vlasti i upravlenija Ukrainy, g. Kijev / Nadija Mironec. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 565-571.
- PETRUŠEVA, Lidija Ivanovna 21
Dokumenty pražskoj kolekcii v naučno-spravočnom apparate Gosudarstvennogo archiva Rossijskoj Federacii / Lidija Ivanovna Petruševa. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 91-97.
- PODANÝ, Václav 22
Istočniki k problematike russkoj i ukrajskoj emigraciji v archivach Češskoj republiky / Václav Podaný. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 104-111.
- POSPÍCHAL, Petr 23
Somnenija po povodu policejskich archivov / Petr Pospíchal. - In: Problemy Vostočnoj Jevropy. - 37/38 (1993), s. 114-118.
- ROSOV, Vladimír Andrejevič 24
Institut Urusvati i Institut N. P. Kondakova : istorija vzaimootnoženij, 1930-1932 / Vladimír Andrejevič Rosov. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 643-652.
- SURMAČ, Ganna 25
Beloruskij zagraničnyj archiv / Ganna Surmač. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 85-90.
- VLADIMIRCEV, Nikolaj I. 26
Dokumenty Pražskogo archiva o russkoj emigraciji v Českoslovačii : Obzor fondov organizacij socialistov-revoljucionerov / Nikolaj I. Vladimircsev. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 561-564.
- VOLKOV, V. A. - 27
KULIKOVA, M. V.
Rossijskije učenyje-emigranty v Českoslovačii : Obozrenie fondov russijskich archivov / V. A. Volkov, M. V. Kulikova. - In: Russkaja, ukrajskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 528-534.
- Viz též 150
- I. C Bibliografie*
- KONDAKOVA, Irina 28
Kompas v more dokumentov / Sost. Irina Kondakova. - In: Istočnik : Dokumenty russkoj istorii. - 3(22) (1996), s. 169-192.
- KOPAŠEVA, M. I. 29
Doktorskije dissertacii po istoričeskim naukam, utverždennyje VAK Rossii v tret'jem kvartale 1995 g : special'nost' 07.00.02 - Otečestvennaja istorija i 07.00.09 - Istoriografija, istočnikovedenije i metody istoričeskogo issledovanija / M. I. Kopaševa. - In: Otečestvennaja istorija. - 2 (1996), s. 213-214.
- RACHŮNKOVÁ, Zdenka - 30
ŘEHÁKOVÁ, Michaela - VACEK, Jiří
Práce ruské, ukrajské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945 : Bibliografie s biografickými hesly o autorech. Díl 1, sv. 1-3. / Zprac. Zdenka Rachůnková, Michaela Řeháková ; Biografická hesla zprac. Jiří Vacek.

- Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1996. - 424 s. - S. 427-849 + S. 853-1472.

Viz též 19

I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

Viz 164

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

MINOQUE, Kenneth 31
Morálka a ekonomika v postkomunistickom období / Kenneth Minoque - In: Podiel posttotalitných elit na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 80-83. - (Politologický rad ; 1)

PROBLEMY 32
Problemy prechoda k demokracii i rynočnoj ekonomike : Glavy iz issledovanija AN Čecho-Slovakii. - In: Problemy Vostočnoj Jevropy. - 35/36 (1992), s. 14-63.

II.B Filozofie, politologie, publicistika

KULEŠOV, Sergej Vladimirovič 33
Razmyšlenija o revolucii / Sergej Vladimirovič Kulešov. - In: Otečestvennaja istorija. - 5 (1996), s. 110-131.

NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 34
Ot totalitarizma k demokracii : neodnoznačnost' itogov / Jurij Stepanovič Novopašin. - In: Novaja i novejšaja istorija. - (1994), s. 47-58.

POPOVIČ, M. 35
Sravnitel'nyj analiz bol'shevizma i fašizma : Obščestvennyje determinanty političeskogo ekstremizma / M. Popovič. - In: Vestnik naučnoj informacii. - 8 (1996), s. 87-97. - Překl. čl. Uporedna analiza boljševizma i fasizma v: Sociologija, N. 2 (1995), s. 97-117.

TEOKAREVIČ, J. 36
Nacional'nyje konflikty - sud'ba Vostočnoj Jevropy? : Referat / J. Teokarevič. - In: Vestnik naučnoj informacii. - 8 (1996), s. 67-74. - kap. z: Federalizm i problema men'sinst v mnogoetničeskich obščestvach, Beograd 1995.

TSCHECHEN 37
Tschechen und Roma : Ist die Demokratie für jedermann?. - In: Osteuropa. - 45 (1995), s. A 651-A 666.

II.C Sociologie, demografie, urbanistika

BURJAK, Ol'ga 38
Ukrainian Sociological Thought in Prague : Process of institutionalisation and Development / Ol'ga Burjak. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 397-409.

ČERNÝŠ, Natalija 39
"Pražskij period" ukrajskoj sociologii / Natalija Černýš. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 389-396.

II.D Právo

Viz 116

III. Prameny

III.A Projevy, stati

NEVEŽIN, Vladimir Aleksandrovič 40
Reč Stalina 5 maja 1941 goda i apologija nastupatel'noj vojny / Vladimir Aleksandrovič Nevežin. - In: Otečestvennaja istorija. - 2 (1995), s. 54-69.

III.B Dokumenty, fotografie

DOKUMENTY 41
Dokumenty vnešnej politiki : 1939 god. - Moskva, 1992. - 709 + 688 s. - (Meždunarodnyje otnošeniya ; 22)

KOZLOV, Vladimir Aleksandrovič 42
Delo "Mir" : rassledovanie NKVD/MVD SSSR obstožatel'stv iščeznovenija Gitlera : Nojabr' 1945-1949 god. 1-2. / Vladimir Aleksandrovič Kozlov. - In: Otečestvennaja istorija. - 1-2 (1996), s. 121-138 ; 80-106.

MEL'TJUCHOV, Michail Ivanovič 43
Ideologičeskije dokumenty maja-ijunja 1941 goda o sobytjach vtoroj mirovoj vojny / Michail Ivanovič Mel'tjučov. - In: Otečestvennaja istorija. - 2 (1995), s. 70-85.

RŽEŠEVSKIJ, Oleg Aleksandrovič 44
Vzjať Berlin! : Novyje dokumenty / Oleg Aleksandrovič Ržeševskij. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 4 (1995), s. 158-167.

Viz též 90, 100, 115

III.D Rozhovory

Viz 114

III.E Korespondence

TOMAN, Jindřich 45
Obrazy emigracii v pis'mach russkich predstavitelej Pražského lingvističeského kružka / Jindřich Toman. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 472-479.

IV. Chronologická část

IV.A 1918-1939

AGENOSOV, Vladimír V. 46
Sojuz russkich pisatelej i žurnalistov v ČSR : Po materialam pražského archiva v RGALI i kolekcii periodičeskoi pečati Slavjanskoi biblioteki v Praze / Vladimír V. Agenosov. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 739-754.

BLICHA, Štefan 47
Rossijskije emigranty v Vostočnoj Slovákii i v byvšej Podkarpatskoj Rusi / Štefan Blicha. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 833-842.

BORISOV, Vasilij P. - 48
VOLKOV, V. A. - KULIKOVA, M. V.
Formirovanije naučnogo centra rossijskoj emigracii v Čechoslovakii / Vasilij P. Borisov, V. A. Volkov, M. V. Kulikova. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 354-360.

ČIŠKO, Vitalij S. 49
Dejatelj nauki i kul'tury ukrainskoi emigracii v Čechoslovakii na stranicach Ukrainskogo bio-

grafičeskogo slovarja / Vitalij S. Čiško. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 367-376.

FIRSOV, J. F. 50
Dviženije slovakov za avtonomiju i češskije otkliki na "pražskij centralizm" 1920-1930-je gody / J. F. Firsov. - In: Nacional'nyj vopros v Vostočnoj Jevrope : Prošloje i nastojščee. - Moskva : RAN, 1995. - 296 s. - S. 191-200.

GARBULEVA, L. 51
Russkaja emigracija v Slovákii meždu dvumja vojnami / L. Garbuleva. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 607-614.

CHINAYEVA, Elena 52
Russian Emigration: in Search for Identity : The example of the Russian émigré community in Czechoslovakia / Elena Chinayeva. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 54-65.

CHYMYNEC', Julian 53
Zakarpat'tja - zemlja ukrajins'koji deržavy : Notatky z istoriji Zakarpat'tja / Julian Chymyнец'. - Užhorod : Karpaty, 1991. - 143 s.

ISAKOV, Sergei 54
Svjazi russkoj obščiny v Estonii s pražskim centrom rossijskoj emigracii v 1920-1930-je gg. / Sergei Isakov. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 855-863.

JOCHIMS, I. 55
Aspekte des religiösen Lebens russischer Emigranten orthodoxen Glaubens in der ČSR zwischen den Weltkriegen / I. Jochims. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 685-696.

JOVANOVIČ, M. 56
Čechoslovakija i Jugoslavija na karte Zarubežnoj Rossii (v perv. pol. 20-ch gg. XXv.) / M. Jovanovič. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 675-684.

- KARPATICA 57
Karpatica : Karpatika : Aktual'ni problemy istoriji i kul'tury Zakarpattja. Vyp. 1. - Užhorod : Hist. fak. univ., 1992. - 198 s.
- KOLESSA, Ksenja 58
Aleksandr Kolessa i Ukrainiskij Svobodnyj universitet v Prage : ideja, rabota, dostiženija / Ksenja Kolessa. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 715-722.
- KOLISNIČENKO-BRATUN, Natalja 59
The Phenomen of "Spiritual Emigration" in Ukrainian Émigré Literature / Natalja Kolisničenko-Bratun. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 486-488.
- KONOVEC', O Aleksandr 60
Scientific and enlightenment potential of Ukrainian emigration in Czechoslovakia in the 1920s-1930s : science of science approach / O Aleksandr Konovec'. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 361-366.
- KOPECKÁ, Lydie 61
N. P. Kondakov i češskaja sreda / Lydie Kopecká. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 637-642.
- KRÁLOVÁ, Jelena 62
Učaščijesja Češkogo vysšego techničeskogo učilišča v Prage i jeho vypuskniki / Jelena Králová. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 735-738.
- LUPLJ, Oles' 63
Mentalitet suverennoho gosudarstva v proizvedenijach ukraïnskich poetov-emigrantov v Čechoslovakii 1920-30 gg. / Oles' Luplj. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 480-485.
- LYTVYN, Mykola 64
Idejno polityčna borot'ba za vplyv na internovani Častnyj Ukraïnj's'ko Galic'koji Armiji (1919-1924) / Mykola Lytvyn. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 572-575.
- MANOLAKEV, Christo 65
Russkaja emigracija v Čechii i jeje bolgarskije refleksii : Nikodim Pavlovič Kondakov i Bolgarija / Christo Manolakev. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 660-674.
- MARKUS, Vasil 66
Mižvoenna ukraïnj's'ka emigracija Čechoslovaččyny na Zakarpatti / Vasil Markus. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 843-854.
- MIRAČYCKI, Leu 67
Belorusskoje Studenčestvo v emigracii v Prage (20-je gody) / Leu Miračycki. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 826-832.
- MIRSKIJ, M. B. 68
"Russkaja akcija" i rossijskoje medicinskoje zarubež'je / M. B. Mirskij. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 508-519.
- MNUCHIN, Lev Abramovič 69
Literaturnyje kontakty : Praga - Pariž / Lev Abramovič Mnuhin. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 135-140.
- OSADCZUK-KORAB, Bogdan A. 70
Prague - Secret Capital of the Ukraine between the Two World Wars / Bogdan A. Osadczyk-Korab. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 42-45.
- PANTELEJEV, Michail Michajlovič 71
Repressii v Kominterne : 1937-1938 gg. / Michail Michajlovič Pantelejev. - In: Otečestvennaja istorija. - 6 (1996), s. 161-168.
- POTUL'NICKA-SIDORČUK, Tajsa 72
Venskij i Pražskij periody kul'turno-obrazovatel'noj dejatel'nosti ukraïnskoj emigracii v mežvojennyj period / Tajsa Potul'nicka-Sidorčuk. - In: Russkaja, ukraïnskaja i belorusskaja

- emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 698-705.
- PUME, D. 73
Inženery-agronomy, emigranty ruskoj, ukrain-skoj, beloruskoj, gruzinskoj i armjanskoj nacional'nostej v Čechoslovakii / D. Pume. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 520-527.
- PUŠKAŠ, A. I. 74
Nacional'nyj vopros v Zakarpat'je nakanune vtoroj mirovoj vojny / A. I. Puškaš. - In: Nacional'nyj vopros v Vostočnoj Jevrope : Prošloje i nastojaščeje. - Moskva : RAN, 1995. - 296 s. - S. 175-190.
- SAVICKÝ, Ivan 75
Etapy razvitija pražskoj ruskoj emigraciji v 1919-1939 gg. / Ivan Savický. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 46-53.
- SERAPIONOVA, Jelena P. 76
Pražskij Zemgor i jeho dejatel'nost' / Jelena P. Serapionova. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 597-606.
- SIDORENKO, Natalja 77
Žurnalistsko-publicističeskaja dejatel'nost' Nikity Šapovala v emigraciji (1921-1932) / Natalja Sidorenko. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 883-889.
- STEPANOV, Nikolaj Jurjevič 78
Praktičeskaja rabota Pražskoj grupy jevrazijskoj organizaciji kak političeskoj partii / Nikolaj Jurjevič Stepanov. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 437-447.
- SVATOŇ, Vladimír 79
S. L. Frank i krizis jevropeskoj kul'tury / Vladimír Svatoň. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 467-471.
- ŠABLOVSKAJA, Iryna 80
Beloruskaja emigracija v Čechii i problemy jeje izučeniya / Iryna Šablovskaja. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 29-41.
- ŠNIREL'MAN, Viktor 81
The Euroasian Concept of Culture : N. S. Trubetskij and L. P. Karsavin / Viktor Šnirel'man. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 448-466.
- TROŠČINSKIJ, Volodimir 82
Istoričeskij opyt mežvojennoj ukrainkoj emigraciji v Čechoslovakii v kontekste sovremennyh obščestvenno-političeskich processov na Ukraine / Volodimir Troščinskij. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 154-160.
- USTINKIN, Sergej V. 83
Učastije čechoslovackogo korpusa v intervencii v Rossii (1918-1920 gg.) / Sergej V. Ustinkin. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 590-596.
- VASILJEV, Konstantin Konstantinovič 84
VASILJEV, K. G.
Professora-mediki Novorossijskogo universiteta i ich dejatel'nost' v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami / Konstantin Konstantinovič Vasiljev, K. G. Vasiljev. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 489-494.
- VEHEŠ, Mykola 85
ZADOROŽNYJ, Volodymyr
Velyč i trahedija Karpats'koji Ukrajiny : Istoryko-populjarnyj narys / Mykola Veheš, Volodymyr Zadorožnyj. - Užhorod, 1993. - 81 s.
- VIDNJANS'KIJ, Stepan 86
Ukrainkaja emigracija v mežvojennoj Čechoslovakii : rezul'taty i perspektivy naučnych issledovanij na Ukraine / Stepan Vidnjans'kij. - In: Russkaja, ukrainkaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovnyimi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 141-153.

- VIDNJANS'KIJ, Stepan V. 87
 Polityka čechoslovac'koho urjadu ščodo ukrajins'koji emihraciji v mižvojenyj period / S. V. Vidnjans'kij. - In: Mižnarodni zvjazky Ukrajinj : Naukovi pošuky i znachidky. - 3 (1993), s. 36-56.
- WRZOSEK, Mieczysław 88
 Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921 / Mieczysław Wrzosek. - Warszawa : Wiedza Powszechny, 1992. - 337 s., fotogr., mapy.
- ZAHRADNIK, Stanisław - 89
 RYCZKOWSKI, Marek
 Korzenie Zaolzia / Stanisław Zahradnik, Marek Ryczkowski. - Warszawa : Trzyniec, 1992. - 181 s.
- Viz též 2, 8, 15, 20, 26, 45, 143, 165, 166
- IV.B 1939–1945**
- BEZYMENSKIJ, Lev Aleksandrovič 90
 Vizit V. M. Molotova v Berlin v nojabre 1940 g. v svete novych dokumentov / Lev Aleksandrovič Bezymenskij. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 6 (1995), s. 121-143.
- BOBYLEV, Pavel Nikitič 91
 K kakoj vojne gotovilsja general'nyj štab RKKA v 1941 godu? / Pavel Nikitič Bobylev. - In: Otečestvennaja istorija. - 5 (1995), s. 3-20.
- DANILOV, Valerij Dmitrijevič 92
 Stalinskaja strategija načala vojny : plany i real'nost' / Valerij Dmitrijevič Danilov. - In: Otečestvennaja istorija. - 3 (1995), s. 33-44.
- GINCBERG, Lev Izrailevič 93
 Sovetsko-germanskij pakt : zamysel i jego realizacija / Lev Izrailevič Gincberg. - In: Otečestvennaja istorija. - 3 (1996), s. 29-40.
- KOŽURIN, Vladimir Stepanovič 94
 Vožd' - generalissimus : k evolucii obraza charizmatičeskoj vlasti / Vladimir Stepanovič Kožurin. - In: Otečestvennaja istorija. - 3 (1995), s. 81-89.
- NEVEŽIN, Vladimir Aleksandrovič 95
 Stalinskij vybor 1941 goda : Oborona ili... "Lozung nastupatel'noj vojny"? : Po povodu knigy G. Gorodeckogo "Mir "Ledokola" / Vladimir Aleksandrovič Nevežin. - In: Otečestvennaja istorija. - 3 (1996), s. 55-73. - Polemika na : Mir "Ledokola" : Nakanune vojny / G. Gorodeckij. - Moskva, 1995.
- RAACK, Richard Charles 96
 Istočnik iz vysšich krugov Kominterny o planach Stalina, svjazannyh so vtoroj mirovoj vojnoj / Richard Charles Raack. - In: Otečestvennaja istorija. - 3 (1996), s. 41-46.
- RÜHL, Paul 97
 Die nicht verarbeiteten Traumata : Für die Tschechen begann der Zweite Weltkrieg mit "München" / Paul Rühl. - In: Osteuropa. Sonderheft 5, 50 Jahre danach - zum Anlass des Zweiten Weltkriegs. - 45 (1995), s. 445.
- SENJAVSKAJA, Jelena Spartakovna 98
 Geroičeskije simvoly : real'nost' i mifologija vojny / Jelena Spartakovna Senjavskaja. - In: Otečestvennaja istorija. - 5 (1995), s. 30-44.
- TOŠKOV, Vitko 99
 The Second World War and the Fate of the Small European Nations (1939-1947) : A l'occasion du XVII-me Congres international des sciences historiques - Madrid 1990 / Vitko Toškov. - In: Etudes historiques. - 14, (1990).
- Viz též 29, 44, 85, 131
- IV.C 1945–1948**
- GIBIANSKIJ, Leonid Janovič 100
 Kominform v dejstvii : 1947-1948 gg. : Po arhivnym dokumentam / Leonid Janovič Gibianskij. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 1 (1996), s. 149-170.
- JANUSZ, Joanna 101
 Czechosłowacja wobec planu Marshalla / Joanna Janusz. - In: Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Południowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej / Red. Michał Pułaski. - Kraków : Uniw. Jagielloński, 1993. - S. 165-178. - (Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczne ; 107)
- KAMIŃSKI, M. K. 102
 Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945-1948 / M. K. Kamiński. - Warszawa, 1990.
- KASTORY, Andrzej 103
 Czechosłowacja i jej sąsiedzi w 1945 roku : Problemy terytorialne / Andrzej Kastory. - In: Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Południowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej / Red. Michał Pułaski. - Kraków : Uniw. Jagielloński, 1993. - S. 129-146. - (Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczne ; 107)
- PICHOJA, Rudolf Germanovič 104
 O vnutripolitičeskoj bor'be v sovetskom rukovodstve 1945-1958 gg. / Rudolf Germanovič Pichoja. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 6 (1995), s. 3-14.
- ZIMA, Veniamin Fedorovič 105
 Poslevojennoje obščestvo : golod i prestupnost' (1946-1947 gg.) / Veniamin Fedorovič Zima. - In: Otečestvennaja istorija. - 5 (1992), s. 45-59.
- Viz též 99, 131, 138

IV.D 1948-1967

BARSUKOV, Nikolaj Aleksandrovič 106
XX. s'jezd v retrospektive Chruščeva / Nikolaj Aleksandrovič Barsukov. - In: Otečestvennaja istorija. - 6 (1996), s. 169-177.

ČIERNÁ-LANTAYOVÁ, Dagmar 107
Die Ereignisse von 1956 und die slowakische Gesellschaft / Dagmar Čierna-Lantayová. - In: Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa / Hrsg. Hans Henning Hahn, Heinrich Olschowsky. - Berlin : Akademie Verlag, 1996. - 212 s. - S. 80-89.

FEJTŐ, François 108
Praski zamach stanu 1948 / François Fejtő. - Warszawa : Krag, 1990. - 207 s. - Překl. z franc.

HAJDU, Tibor 109
Ungarn und die Tschechoslowakei / Tibor Hajdu. - In: Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa / Hrsg. Hans Henning Hahn, Heinrich Olschowsky. - Berlin : Akademie Verlag, 1996. - 212 s. - S. 67-72.

KAPLAN, Karel 110
Die Ereignisse des Jahres 1956 in der Tschechoslowakei / Karel Kaplan ; Aus dem Tschechischen übersetzt von Michaela Marek. - In: Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa / Hrsg. Hans Henning Hahn, Heinrich Olschowsky. - Berlin : Akademie Verlag, 1996. - 212 s. - S. 31-45.

ZEZINA, Marija Rostislavovna 111
Šokovaja terapija : ot 1953-go k 1956 godu / Marija Rostislavovna Zezina. - In: Otečestvennaja istorija. - 2 (1995), s. 121-135.

ZUBKOVA, Jelena Jur'jevna 112
Malenkov i Chruščev : ličnyj faktor v politike poststalinskogo rukovodstva / Jelena Jur'jevna Zubkova. - In: Otečestvennaja istorija. - 4 (1995), s. 103-115.

Viz též 104, 140

IV.E 1968-1970

KUNDERA, Milan 113
Tragedija Central'noj Jevropy / Milan Kundera. - In: Problemy Vostočnoj Jevropy. - 41/42 (1993), s. 66-87.

NOVIKOV, Anatolij - 114
ŠINKAREV, Leonid

The Lessons of August 1968 : The minutes of the negotiations between the Soviet and Czech leadership in Moscow are published here for the first time / Anatolij Novikov, Leonid Šinkarev ; Selected by Nils H. Wessell. - In: Russian Social Science Review. - 37, 4 (1996), s. 86-96.

PICHOJA, Rudolf Germanovič 115
Čechoslovakija, 1968 god : Vzgljad iz Moskvy : Po dokumentam CK KPSS / Rudolf Germanovič Pichoja. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 1 (1995), s. 34-48.

ŽATKULIAK, Jozef 116
Tvorba obsahu ústavného zákona o čs. federácii roku 1968 / Jozef Žatkuliak. - In: Historické štúdie. - 37, (1996), s. 115-140. - Res. angl.

IV.F 1970-1989

CHARCLJEVA, G. Ju. 117
O položenii vengerskogo menšinstva v Čecho-Slovakii : Do nojabrja 1989 g. i v načale 90-ch godov / G. Ju. Charcijeva. - In: Nacional'nyj vopros v Vostočnoj Jevrope : Prošloje i nastojaščee. - Moskva : RAN, 1995. - 296 s. - S. 270-281.

MIKLOŠKO, František 118
Niektoré dilemy a otázky nežnej revolúcie / František Mikloško. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 22-24. - (Politologický rad ; 1)

IV.G 1990-1996

BUGÁR, Vojtech 119
Obdobie november 1989 - jún 1992 z pohľadu menšinového hnutia / Vojtech Bugár. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 55-56. - (Politologický rad ; 1)

ČARNOGURSKÝ, Ján 120
Sme iba uprostred zmien / Ján Čarnogurský. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 16-19. - (Politologický rad ; 1)

DUKA-ZÓLYOMI, Árpád 121
Menšinová politika - skúška demokracie / Árpád Duka-Zólyomi. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 53-54. - (Politologický rad ; 1)

GÁL, Fedor 122
Bol rozpad ČSFR nevyhnutný? / Fedor Gál. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 25-27. - (Politologický rad ; 1)

HOCKENOS, Paul 123
Free to Hate : The rise of the right in post-communist Eastern Europe / Paul Hockenos. - London : Routledge, 1993. - 332 s.

HOLLÄNDER, Pavel 124
K dvom kontextom zániku ČSFR / Pavel Holländer. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 30-36. - (Politologický rad ; 1)

HORSKÝ, Michal 125
Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) : Otázky transformácie postkomunistických krajín. Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - 95 s. - (Politologický rad ; 1). - Akce: [konferencie]. Trnava. 11.11.1993-13.11.1993.

HUNČÍK, Peter 126
Rozpad ČSFR a menšinová otázka / Peter Hunčík. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 51-52. - (Politologický rad ; 1)

SVOBODA, Jiří 127
Otázky transformace postkomunistických zemí / Jiří Svoboda. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 37-47. - (Politologický rad ; 1)

VODIČKA, Karel 128
Zur Position der Kommunisten im Parteienspektrum der Tschechischen Republik / Karel Vodička. - In: Osteuropa. - 45, 6 (1995), s. 554-561.

ZAJAC, Peter 129
Dva aspekty rozdelenia / Peter Zajac. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 63-66. - (Politologický rad ; 1)

ZEMKO, Milan 130
Nezadržateľný zánik česko-slovenského štátu / Milan Zemko. - In: Podiel posttotalitných elít na vývoji Česko-Slovenska (november 1989-jún 1992) / Zost. Michal Horský. - Trnava : Trnavská univerzita, 1993. - S. 67-71. - (Politologický rad ; 1)

Viz též 117

V. Tematická část

V.A Střední/východní Evropa

BARTOSZEWICZ, Henryk 131
Sowiecka polityka dominacji w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej 1944-1947 / Henryk Bartoszewicz. - In: Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Południowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej / Red. Michał Pułaski. - Kraków : Uniw. Jagielloński, 1993. - S. 35-50. - (Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczne ; 107)

BRZEZINSKI, Zbigniew 132
Nasuščajna neobchodimost' v strategii po otnošeniju k byvšim kommunističeskim gosudarstvam / Zbigniew Brzezinski. - In: Problemy Vostočnoj Jevropy. - 31/32 (1991), s. 5-13.

CENTRAL'NAJA 133
Central'naja i Jugo-Vostočnaja Jevropa : 1989-1994 : Katalog vystavki. - Moskva, 1995. - Nestr.

CZIOMER, Erhard 134
Stan i zmiana położenia ludności niemieckiej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej po drugiej wojnie światowej / Erhard Cziomer. - In: Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Południowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej / Red. Michał Pułaski. - Kraków : Uniw. Jagielloński, 1993. - S. 93-113. - (Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczne ; 107)

DAŠIČEV, V. 135
Rossija i rasširenije NATO na Vostočnuju Jevropu / V. Dašičev. - In: Vestnik naučnoj informacii. - 3 (1996), s. 74-88.

EBERHARD, Winfried - 136
LEMBERG, Hans - HEIMANN, Heinz-Dieter
Westmitteleuropa-Ostmitteleuropa : Vergleiche und Beziehungen : Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag. T. 1-3. / Hrsg. Winfried Eberhard, Hans Lemberg, Heinz-Dieter Heimann. - München : Collegium Carolinum, 1992. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; 710)

KÖNIG, Helmut 137
Gesellschaft im Wandel : Gesellschaftspolitische Prozesse in Osteuropa im Vergleich / Helmut König. - In: Osteuropa. - 45 (1995), s. 833-853.

MANIA, Andrzej 138
Europa Wschodnia w polityce prezydenta USA Harry Trumana / Andrzej Mania. - In: Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Południowo-

- Wschodniej po drugiej wojnie światowej / Red. Michał Pułaski. - Kraków : Uniw. Jagielloński, 1993. - S. 9-34. - (Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczne ; 107)
- POSTTOTALITARNAJA 139
Posttotalitarnaja Vostočnaja Jevropa : Problemy razvitiija : Materialy "kruglogo stola". - In: Novaja i novejšaja istorija. - (1994), s. 59-80.
- SKRZYPEK, Andrzej 140
Plany Stalina skupienia państw Europy Środkowo-Wschodniej w jednolity organizm gospodarczy 1948-1952 / Andrzej Skrzypek. - In: Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Południowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej / Red. Michał Pułaski. - Kraków : Uniw. Jagielloński, 1993. - S. 51-64. - (Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczne ; 107)
- SNEGIREVA, T. I. 141
Geopolitičeskije interesy Rossii : K itogam meždunarodnoj konferencii v Moskve / T. I. Snegireva. - In: Vestnik naučnoj informacii. - 9 (1995), s. 55-60. - Akce: Rossija i Central'naja Jevropa v novych geopolitičeskich real'nostjach [mezinárodní konference]. Moskva. 01.1995.
- SOGRIN, Vladimir Viktorovič 142
10 let reform... : 1985-1995 : Realii i utopii novoj Rossii / Vladimir Viktorovič Sogrin. - In: Otečestvennaja istorija. - 2 (1995), s. 3-16.
- ŠIRINJA, Kirill Kirillovič 143
Ideja mirovoj revolucii v strategii Kominterna / Kirill Kirillovič Širinja. - In: Novaja i novejšaja istorija. - 5 (1995), s. 41-61.
- VACHRAMEJEV, A. V. 144
Geopolitičeskoje položenije Rossijskoj federacii i jeje vnešnjaja politika / A. V. Vachramejev. - In: Vestnik naučnoj informacii. - 1 (1996), s. 1-7.
- VOLOKITINA, T. V. - 145
MURAŠKO, G. P. - NOSKOVA, A. F.
Narodnaja demokratija : mif ili real'ność : Obščestvenno-političeskije processy v Vostočnoj Jevrope 1944-1948 gg. / T. V. Volokitina, G. P. Muraško, A. F. Noskova. - Moskva : Nauka, 1993. - 342 s.
- WANDYCZ, Piotr S. 146
The Price of Freedom : A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present / Piotr S. Wandycz. - London : Routledge, 1992. - 330 s.
- Viz též 36, 78, 81, 123
- V.B. *České/československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)*
- RUSSKAJA 147
Russkaja, ukrainskaja i belorusskaja emigracija v Českoslovakii meždú dvumja mirovymi vojnami : Rezul'taty i perspektivy issledovanija : Fondy Slavjanskoj biblioteki i pražskich archivov. 1-2. Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - 534 s. + S. 542-989. Akce: [mezinárodní konference]. Praha. 14.04.1995-15.04.1995.
- KISIELEWSKI, Tadeusz 148
Czeši w oczach Polaków / Tadeusz Kisielewski. - In: Dzieje naukowe. - 27, 2 (1995), s. 115-134. - Res. angl.
- ORLOF, Ewa 149
Pogranicze polsko-słowackie w latach 1945-1957 (sprawa Spisii u Orawy) / Ewa Orlof. - In: Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Południowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej / Red. Michał Pułaski. - Kraków : Uniw. Jagielloński, 1993. - S. 178-190. - (Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczne ; 107)
- RYŻAK, Nadežda V. 150
Problemy koordinacii dejatel'nosti bibliotek i važnejšich informacionnych centrov literatury russkogo zarubež'ja / Nadežda V. Ryžak. - In: Russkaja, ukrainskaja i belorusskaja emigracija v Českoslovakii meždú dvumja mirovymi vojnami. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 98-103.
- SLÁDEK, Zdeněk 151
Russkaja akcija pomošči v istorii rusko-češskich i československo-sovetskich otnošenij / Zdeněk Sládek. - In: Russkaja, ukrainskaja i belorusskaja emigracija v Českoslovakii meždú dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 16-28.
- SZCZEPANIAK, Marian 152
Współpraca transgraniczna Polski z Czechami i Słowacją / Marian Szczepaniak. - In: Przegląd Zachodni. - 1(274) (1995), s. 154-160.
- VALENTA, Jaroslav 153
Polska i Polacy w oczach Czechów / Jaroslav Valenta. - In: Dzieje najnowsze. - 27, 2 (1995), s. 131-133. - Res. angl.
- Z DZIEJÓW 154
Z dziejów polsko-czeskich i polsko-słowackich kontaktów naukowych. - Warszawa : PAN, 1990. - 183 s.
- Viz též 102

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

GODLEWSKI, Piotr 155
Polskie widzenie Słowaków / Piotr Godlewski.
- In: Dzieje naukowe. - 27, 2 (1995), s. 143-155.
- Res. angl.

GRACIANSKAJA, N. N. 156
Slovaki : K problemam etnokul'turnoj istorii /
N. N. Gracianskaja. - Moskva : Russ. Akademija
nauk, 1994. - 204 s., obr. přil.

KOROVICYNĀ, N. V. 157
Istoki konflikta : poslevojnennaja social'naja istorija
čechov i slovakov / N. V. Korovicyna. - In:
Nacional'nij vopros v Vostočnoj Jevrope : Pro-
šloje i nastojaščeje. - Moskva : RAN, 1995. - 296
s. - S. 248-269.

MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 158
Puť k nezavisimosti? : Sozdanije Slovackej Res-
publiki 14 marta 1939 g. / Valentina Vladimi-
rovna Mar'jina. - In: Nacional'nij vopros
v Vostočnoj Jevrope : Prošloje i nastojaščeje. -
Moskva : RAN, 1995. - 296 s. - S. 201-225.

SERAPIONOVA, Je. P. 159
Ideja čechoslovakisma : Istoki i realizacija / Je.
P. Serapionova. - In: Nacional'nij vopros v Vos-
točnoj Jevrope : Prošloje i nastojaščeje. - Mosk-
va : RAN, 1995. - 296 s. - S. 61-70.

SCHWARZ, Karl Peter 160
Česi a Slováci : Dlhá cesta k mierovému rozcho-
du / Karl Peter Schwarz. - Bratislava, 1994. -
250 s. - Překlad z něm. orig.

Viz též 47, 50, 51, 107, 119, 120, 121, 122, 124,
125, 126, 129, 149

V.D Česko/československo-německé vztahy

GÖTZE, Andreas 161
Der schwierige Weg zur Verständigung : zur
Sudetendeutschen Frage in den deutsch-tsche-
chischen Beziehungen nach 1989 / Andreas
Götze. - In: Osteuropa. - 45 (1995), s. 1034-
1047.

KOZEŇSKI, Jerzy 162
Wokół banicji ludności niemieckiej z Czechosłow-
wacji po drugiej wojnie światowej / Jerzy Ko-
zeński. - In: Z dziejów przemian w Europie
Środkowo-Południowo-Wschodniej po drugiej
wojnie światowej / Red. Michał Pułaski. - Kra-
ków : Uniw. Jagielloński, 1993. - S. 147-164. -
(Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczne
; 107)

TSCHJECHISCHE REPUBLIK 163
Tschechische Republik - Grenzlandklubs gegen
"Germanisierung". - In: Osteuropa. - 45 (1995),
s. A 145.

Viz též 134

V.E Židé v Československu

WLASCHEK, Rudolf M. 164
Biographia Judaica Bohemiae / Rudolf M.
Wlaschek. - Dortmund : Universität Dortmund
Forschungstelle Ostmitteleuropa, 1995. - 249
s. - (Veröffentlichungen der Forschungsstelle
Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund)

V.F Osobnosti, biografie

KIVŠAR, Tajsja 165
Activity of Siropolko in Prague / Tajsja Kivšar. -
In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigra-
cija v Českoslovakii meždu dvumja mirovymi
vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR -
Slovanská knihovna, 1995. - S. 729-734.

TYLLI, Sjargej G. 166
General Česchoslovackoj armii, ruskij emigrant
Sergej Nikolajevič Vojcechovskij / Sjargej G.
Tylli. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja
emigracija v Česchoslovakii meždu dvumja mi-
rovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna ČR
- Slovanská knihovna, 1995. - S. 628-630.

VACULÍK, Jaroslav 167
Rossijskij čech d-r Vaclav Vondrak / Jaroslav
Vaculík. - In: Russkaja, ukrainskaja i beloruska-
ja emigracija v Česchoslovakii meždu dvumja mi-
rovymi vojnami. 2. - Praha : Národní knihovna
ČR - Slovanská knihovna, 1995. - S. 615-627.

Viz též 58, 61, 79, 168

V.G Kultura, umění, literatura

BUBENÍKOVÁ, Milena 168
Al'fred Ljudvigovič Bem i češkoje okruženije /
Milena Bubeniková. - In: Russkaja, ukrainskaja
i beloruskaja emigracija v Česchoslovakii mež-
du dvumja mirovymi vojnami. 1. - Praha : Ná-
rodní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 1995.
- S. 168-180.

Viz též 59, 63

Jmenný rejstřík

- AFANAS'JEV, Jurij Nikolajevič 1
 AGENOSOV, Vladimír V. 46
 AKSENOVA, Je. P. 8
 BARKOVEC, A. I. 10
 BARSUKOV, Nikolaj Aleksandrovič 106
 BARTOSZEWICZ, Henryk 131
 BEM, Alfred Ljudvigovič 168
 BEZYMENSKIJ, Lev Aleksandrovič 90
 BlichA, Štefan 47
 BOBYLEV, Pavel Nikitič 91
 BORISOV, Vasilij P. 48
 BORTNEVSKIJ, Viktor G. 11
 BRZEZINSKI, Zbigniew 132
 BUBENÍKOVÁ, Milena 168
 BUGÁR, Vojtech 119
 BULGAKOV, Valentin Fedorovič 15
 BURJAK, Ol'ga 38
 BYSTROV, Vladimír 12
 CZIOMER, Erhard 134
 ČARNOGURSKÝ, Ján 120
 ČERNÝŠ, Natalija 39
 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar 107
 ČIŠKO, Vitalij S. 49
 ČUBAR'JAN, Aleksandr Oganovič 13
 DANDOVÁ, Marta 14
 DANILOV, Valerij Dmitrijevič 92
 DAŠIČEV, V. 135
 DOSTAL', Marina Jurjevna 15
 DUKA-ZÓLYOMI, Árpád 121
 EBERHARD, Winfried 136
 FEJTŐ, François 108
 FIRSOV, J. F. 50
 FLOROVSKIJ, A. V. 8
 FRANK, Semen Ljudvigovič 79
 GÁL, Fedor 122
 GARBULEVA, L. 51
 GIBIANSKIJ, Leonid Janovič 100
 GINBERG, Lev Izrailevič 93
 GODLEWSKI, Piotr 155
 GORODECKIJ, G. 95
 GÖTZE, Andreas 161
 GRACIANSKAJA, N. N. 156
 HAHN, Hans Henning 107, 109, 110
 HAJDU, Tibor 109
 HEIMANN, Heinz-Dieter 136
 HITLER, Adolf 42
 HOCKENOS, Paul 123
 HOLLÁNDER, Pavel 124
 HORSKÝ, Michal 31, 118, 119, 120, 121, 122,
 124, 125, 126, 127, 129, 130
 HUNČÍK, Peter 126
 CHARCIJEVA, G. Ju. 117
 CHINAYEVA, Elena 52
 CHORUNŽYJ, Jurij 2
 CHRUŠČEV, Nikita Sergejevič 112
 CHYMYNEC', Julian 53
 ISAKOV, Sergei 54
 ISLAMOVIČ, Tofik Muslimovič 3
 JANUSZ, Joanna 101
 JOCHIMS, I. 55
 JOVANOVIČ, M. 56
 KAMIŇSKI, M. K. 102
 KAPLAN, Karel 110
 KARSAVIN, L. P. 81
 KASIJANOV, Georgij 16
 KASTORY, Andrzej 103
 KISIELEWSKI, Tadeusz 148
 KIVŠAR, Tajsa 165
 KOLESSA, Aleksandr 58
 KOLESSA, Ksenja 58
 KOLISNIČENKO-BRATUN, Natalja 59
 KONDAKOV, Nikodym Pavlovič 61, 65
 KONDAKOVA, Irina 28
 KÖNIG, Helmut 137
 KONOVEC', Oлександр 60
 KOPAŠEVA, M. I. 29
 KOPECKÁ, Lydie 61
 KOPŘIVOVIČ, Anastázia 17
 KOROVICYN, N. V. 157
 KOVAL'ČENKO, Ivan Dmitrijevič 4
 KOZEŇSKI, Jerzy 162
 KOZLOV, Vladimír Aleksandrovič 42
 KOŽURIN, Vladimír Stepanovič 94
 KRÁLOVÁ, Jelena 62
 KUDRJAVICEV, V. N. 6
 KULEŠOV, Sergej Vladimirovič 33
 KULIKOVA, M. V. 27, 48
 KUNDERA, Milan 113
 LEMBERG, Hans 136
 LEONIDOV, Viktor Vladimirovič 18
 LUPIJ, Oles' 63
 LYTVYN, Mykola 64
 MAKAREVIČ, Jelena 19
 MALENKOV, G. M. 112
 MANIA, Andrzej 138
 MANOLAKEV, Christo 65
 MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 158
 MARKUS, Vasyl 66
 MELTJUCHOV, Michail Ivanovič 43
 MIKLOŠKO, František 118
 MINOQUE, Kenneth 31
 MIRAČYCKI, Leu 67
 MIRONEC, Nadija 20
 MIRSKIJ, M. B. 68
 MNUCHIN, Lev Abramovič 69

- MOLOTOV, Vjačeslav Michajlovič 90
 MURAŠKO, G. P. 145
 NEVEŽIN, Vladimír Aleksandrovič 40, 95
 NOSKOVA, A. F. 145
 NOVIKOV, Anatolij 114
 NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 34
 OLSCHOWSKY, Heinrich 107, 109, 110
 ORLOF, Ewa 149
 OSADCZUK-KORAB, Bogdan A. 70
 PANTELEJEV, Michail Michajlovič 71
 PETRUŠEVA, Lidija Ivanovna 21
 PICHOJA, Rudolf Germanovič 104, 115
 PODANÝ, Václav 22
 POPOVIČ, M. 35
 POSPÍCHAL, Petr 23
 POTULNICKA-SIDORČUK, Tajsa 72
 PUŁASKI, Michał 101, 103, 131, 134, 138, 140,
 149, 162
 PUME, D. 73
 PUŠKAŠ, A. I. 74
 RAACK, Richard Charles 96
 RACHŮNKOVÁ, Zdenka 30
 ROSOV, Vladimír Andrejevič 24
 RÜHL, Paul 97
 RYCZKOWSKI, Marek 89
 RYŽAK, Nadežda V. 150
 RŽEŠEVSKIJ, Oleg Aleksandrovič 44
 ŘEHÁKOVÁ, Michaela 30
 SAVICKÝ, Ivan 75
 SENJAVSKAJA, Jelena Spartakovna 98
 SERAPIONOVA, Jelena P. 76, 159
 SCHWARZ, Karl Peter 160
 SIDORENKO, Natalja 77
 SIROPOLKO, Stepan 165
 SKRZYPEK, Andrzej 140
 SLÁDEK, Zdeněk 151
 SNEGIREVA, T. I. 141
 SOGRIN, Vladimír Viktorovič 142
 STALIN, Josif Vissarionovič 40, 92, 94, 96
 STEPANOV, Nikolaj Jurjevič 78
 SURMAČ, Ganna 25
 SVATONĚ, Vladimír 79
 SVOBODA, Jiří 127
 SZCZEPANIAK, Marian 152
 ŠABLOVSKAJA, Iryna 80
 ŠAPOVAL, Nikita 20, 77
 ŠINKAREV, Leonid 114
 ŠIRINJA, Kirill Kirillovič 143
 ŠNIREL'MAN, Viktor 81
 TEOKAREVIČ, J. 36
 TOMAN, Jindřich 45
 TOŠKOV, Vitko 99
 TROŠČINSKIJ, Volodimir 82
 TRUBECKOJ, Nikolaj Sergejevič 81
 TYLLI, Sjarzej G. 166
 USTINKIN, Sergej V. 83
 VACEK, Jiří 30
 VACULÍK, Jaroslav 167
 VACHRAMEJEV, A. V. 144
 VALENTA, Jaroslav 153
 VASILJEV, K. G. 84
 VASILJEV, Konstantin Konstantinovič 84
 VEHEŠ, Mykola 85
 VIDNJANS'KLJ, Stepan V. 86, 87
 VLADIMIRCEV, Nikolaj I. 26
 VODIČKA, Karel 128
 VOJCECHOVSKIJ, Sergej Nikolajevič 166
 VOLKOV, V. A. 27, 48
 VOLOKITINA, T. V. 145
 VONDRÁK, Václav 167
 WANDYCCZ, Piotr S. 146
 WESSELL, Nils H. 114
 WLASCHEK, Rudolf M. 164
 WRZOSEK, Mieczysław 88
 ZADOROŽNYJ, Volodymyr 85
 ZAHRADNIK, Stanisław 89
 ZAHRADNÍKOVÁ, Marta 14
 ZAJAC, Peter 129
 ZEMKO, Milan 130
 ZEZINA, Marija Rostislavovna 111
 ZIMA, Veniamin Fedorovič 105
 ZUBKOVA, Jelena Jur'jevna 112
 ŽATKULIAK, Jozef 116

Názvový rejstřík

Activity of Siropolko in Prague 165
 Al'fred Ljudvigovič Bem... 168
 Aleksandr Kolessa i Ukraïnskij... 58
 Archiv novejšej istorii Rossii 9
 Aspekte des religiösen Lebens... 55
 Belorusskaja emigracija v Čechii... 80

Belorusskij zahraničnyj archiv 25
 Belorusskoje Studenčestvo... 67
 Biographia Judaica Bohemiae 164
 Bol rozpad ČSFR nevyhnutný? 122
 Central'naja i Jugo-Vostočnaja... 133
 Czechosłowacja i jej sąsiedzi... 103
 Czechosłowacja wobec planu Marshalla 101
 Czesi w oczach Polaków 148
 Čechoslovakija i Jugoslavija... 56

- Čechoslovakija, 1968 god 115
 Česi a Slováci 160
 Dejатели nauki i kul'tury... 49
 Delo "Mir" 42
 10 let reform... 142
 Documents and Sources... 16
 Doktorskije dissertacii... 29
 Dokumenty Fonda Nikity Šapovala... 20
 Dokumenty Pražskogo archiva... 26
 Dokumenty pražskoj kollekcii... 21
 Dokumenty vnešnej politiki 41
 Dva aspekty rozdelenia 129
 XX. s'jezd v retrospektive Chruščeva 106
 Dviženije slovakov za avtonomiju... 50
 Die Ereignisse des Jahres 1956... 110
 Die Ereignisse von 1956... 107
 Etapy razvitija pražskoj ruskoj... 75
 The Euroasian Concept of Culture 81
 Europa Wschodnia w polityce... 138
 Fenomen sovetskoj istoriografii 1
 Formirovanije naučnogo centra... 48
 Free to Hate 123
 General Čechoslovackoj armii... 166
 Geopolitičeskije interesy Rossii 141
 Geopolitičeskoje položenie... 144
 Geroičeskije simvoly 98
 Gesellschaft im Wandel 137
 Ideja čechoslovakisma 159
 Ideja mirovoj revoljucii... 143
 Idejno polityčna borot'ba... 64
 Ideologičeskije dokumenty... 43
 Institut Urusvati i Institut... 24
 Inženery-agronomy, emigranty... 73
 Istočnik iz vysšich krugov... 96
 Istočniki k problematike ruskoj... 22
 Istoki konflikta 157
 Istoričeskij opyt mežvojennoj... 82
 K dvom kontextom zániku ČSFR 124
 K kakoj vojne gotovilsja... 91
 Karpatica - Karpatika 57
 Kominform v dejstvii 100
 Kompas v more dokumentov 28
 Konec Russkogo zagraničnogo... 12
 Korzenie Zaolzia 89
 "Kruglyj stol" 5
 The Lessons of August 1968 114
 Ličnyje fondy russkich emigrantov 18
 Literaturnyje kontakty : Praga... 69
 Malenkov i Chruščev 112
 Materialy fonda A. V. Florovskogo... 8
 Materialy po istorii ruskoj... 11
 Menšinová politika - skúška... 121
 Mentalitet suverennoho... 63
 Mir "Ledokola" 95
 Mižvoenna ukrajins'ka emigracija... 66
 Morálka a ekonomika... 31
 N. P. Kondakov i češskaja sreda 61
 Nacional'nyj vopros v Zakarpat'je... 74
 Nacional'nyje konflikty - sud'ba... 36
 Narodnaja demokratija 145
 Nasuščnaja neobchodimosť... 132
 Nezadržateľný zánik... 130
 Niektoré dilemy a otázky nežnej... 118
 Die nicht verarbeiteten Traumata 97
 O položении vengerskogo... 117
 O rabote Instituta vseobščej... 13
 O vnutripolitičeskoj bor'be... 104
 Ob osobennostjach metodologii... 6
 Obdobie november 1989 - jún 1992... 119
 Obrazy emigracii v pis'mach... 45
 Obzor fondov ruskoj emigracii... 14
 Ot totalitarizma k demokratii 34
 Otázky transformace... 127
 The Phenomen of "Spiritual... 59
 Plany Stalina skupienja państw... 140
 Podiel posttotalitných elit... 125
 Pogranicze polsko-słowackie... 149
 Polityka čechoslovac'koho urjadu... 87
 Polska i Polacy w oczach Czechów 153
 Polskie widzenie Słowaków 155
 Polsko-czechosłowackie stosunki... 102
 Poslevojennoje obščestvo 105
 Posttotalitarnaja Vostočnaja Jevropa 139
 Práce ruské, ukrajinské... 30
 Prague - Secret Capital of the... 70
 Prague Ukrainian historiography... 2
 Praktičeskaja rabota Pražskoj... 78
 Praski zamach stanu 1948 108
 "Pražskij period" ukrajinskoj... 39
 Pražskij Zengor i jeho dejatel'nost' 76
 The Price of Freedom 146
 Problemy bibliografičeskogo učeta... 19
 Problemy koordinacii... 150
 Problemy nacii i nacionalizma... 3
 Problemy perechoda k demokratii... 32
 Professora-mediki Novorossijskogo... 84
 Puť k nezavisimosti? 158
 Razmyšlenija o revoljucii 33
 Reč Stalina 5 maja 1941 goda... 40
 Repressii v Kominterne 71
 Rossija i rasširenije NATO... 135
 Rossijskij čech d-r Vaclav Vondrak 167
 Rossijskije emigranty v Vostočnoj... 47
 Rossijskije učenyje-emigranty... 27
 Rozpad ČSFR a menšinová otázka 126
 Russian Emigration: in Search for... 52
 Russkaja akcija pomoščii v istorii... 151
 "Russkaja akcija" i rossijskoje... 68

- Russkaja emigracija v Čechii... 65
 Russkaja emigracija v Slovaki... 51
 Russkaja, ukrainskaja... 147
 Russkij kul'turno-istoričeskij... 15
 Russkij zagraničnyj istoričeskij... 17
 Russkij zarubežnyj istoričeskij... 10
 S. L. Frank i krizis jevropejskoj... 79
 Scientific and enlightenment... 60
 The Second World War and the Fate... 99
 Der schwierige Weg zur... 161
 Slovaki 156
 Sme iba uprostred zmien 120
 Sojuz russkich pisatelej... 46
 Somnenija po povodu policejskich... 23
 Sovetsko-germanskij pakt 93
 Sowiecka polityka dominacii... 131
 Sravnitel'nyj analiz bol'shevizma... 35
 Stalinskaja strategija načala vojny 92
 Stalinskij vybor 1941 goda 95
 Stan i zmiana položenia ludności... 134
 Svjazi russkoj obščiny v Estonii... 54
 Šokovaja terapija 111
 Teoretiko-metodologičeskije... 4
- Tragedija Central'noj Jevropy 113
 Tschechen und Roma 37
 Tschechische Republik... 163
 Tvorba obsahu ústavného zákona... 116
 Učastije čechoslovackogo korpusa... 83
 Učaščjesja Češkogo vysšego... 62
 Ukrainian Sociological Thought... 38
 Ukrainskaja emigracija... 86
 Ungarn und die Tschechoslowakei 109
 Velyč i trahedija Karpats'koji... 85
 Venskij i Pražskij periody... 72
 Vizit V. M. Molotova v Berlin... 90
 Vojny o granice Polski Odrodzonej... 88
 Vožd' - generalissimus 94
 Vzjať Berlin! 44
 Westmitteleuropa-Ostmitteleuropa 136
 Widerstand oder Nachgiebigkeit? 7
 Wokół banicji ludności niemieckiej... 162
 Współpraca transgraniczna Polski... 152
 Z dziejów polsko-czeskich... 154
 Zakarpattja - zemlja... 53
 Zur Position der Kommunisten... 128
 Žurnalistsko-publicističeskaja... 77

Soupis excerptovaných časopisů a sborníků

- Acta Univ. Wratislaviensis. Historia 90 (1992)
 Archiv Russkoj revoljucii - 12
 Dzieje najnowsze - 27 (1995)
 Dzieje naukowe - 27 (1995)
 Etudes historiques - 14 (1990)
 Forschungen zur osteuropäischen Geschichte - 44-45, 47-49
 Helsinki Citizens' Assembly (1992)
 Historyčna navuka, Minsk - 1-2 (1994)
 Historia, Wrocław (1991-1995)
 Historické štúdie - 37 (1996)
 Istočnik - 3-22 (1996)
 Istoričeskij archiv - 1-3 (1995)
 Istorijki časopis (1990, 1994)
 Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa (1996)
 Jevropejskij al'manach (1994)
 Karpatica (1992)
 Mižnarodni zv'jazky Ukrajiny - 3 (1993)
 Mówią wieki (1995)
 Nacional'nyj vopros v Vostočnoj Jevrope (1995)
 Novaja i novejšaja istorija (1994-1996)
 Osteuropa - 45 (1995)
 Otečestvennaja istorija (1995-1996)
 Problemy Vostočnoj Jevropy, Vašington (1991-1993)
 Przegląd Historyczny - 86 (1995)
 Przegląd Zachodni (1995)
 Roczniki Humanistyczne (1994)
 Roczniki Komisji Historyczno-literackiej - 27
 Russian Social Science Review - 37 (1996)
 Russkaja, ukrainskaja i belorusskaja emigracija... (1995)
 Russkij mir - 1-2
 Slavica Lundensis (1994)
 Studia Historyczne - 27
 Studia Slavica Finlandensia - 8-10
 Südostforschungen - 50 (1991)
 Vestnik naučnoj informacii (1995, 1996)
 Voennoistoričeski sbornik (1995)
 Zeszyty Historyczne Paryż - 94-95 (1990-1991)
 Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. - 107 (1993)
 Zeszyty Naukowe Uniw. Jag. Prace historyczno-literackie - 82, 86, 88
 Zeszyty Naukowe Wyższej szkoły w Opolu - 27 (1990)

Charta 77

očima současníků

Po dvaceti letech

K vydání připravili

Blanka Císařovská, Milan Drápala, Vilém Prečan, Jiří Vančura

Vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

v nakladatelství Doplněk 1997

332 stran, 100 Kč

Sborník textů, napsaných na výzvu autorského kolektivu, tvoří dvě základní části: Vzpomínky a reflexe a Anketa o Chartě. První obsahuje texty 48 autorů, signatářů a spolupracovníků Charty 77, část druhá pak odpovědi na otázky, které se týkaly vymezeného okruhu problémů (např. okolností, pocitů, očekávání bezprostředně souvisejících s podpisem Prohlášení Charty 77, událostí po jeho zveřejnění, významu Charty pro československou společnost).

Za uvedenou cenu (bez obchodního rabatu) lze knihu písemně objednat
nebo osobně zakoupit pouze na adrese:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Vlašská 9

118 40 Praha 1

Stanovisko Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám

1. Údaje o obětech odsunu, tzn. o ztrátách na životech, které utrpělo sudetoněmecké obyvatelstvo během vyhánění a nuceného vysídlování z Československa a v souvislosti s těmito akty, se extrémně liší a jsou proto nanejvýš sporné. Hodnoty udávané v německých statistických propočtech kolísají mezi 220 000 a 270 000 nevyjasněných případů, které se mnohdy interpretují jako úmrtí; údaje uváděné v dosavadních detailních výzkumech se pohybují mezi 15 000 a 30 000 úmrtími.
2. Diference je výsledkem odlišných pojetí pojmu oběti odsunu: Detailní výzkumy inklinují k tomu, že přihlížejí pouze k obětem přímých násilných činů a abnormálních podmínek. Všechny nevyjasněné případy uváděné ve statistikách bývají naproti tomu často počítány mezi oběti odsunu.
Odlišné údaje vyplývají nadto také ze skutečnosti, že se používají různé metody šetření a vyhodnocování:
  - Číselným údajům z detailních výzkumů slouží jako podklad individuálně doložená úmrtí (15 000–30 000).
  - Jiný přístup spočívá ve vyhodnocení církevních kartoték hledaných osob; z nich se vyvozuje jak vysoký podíl nevyjasněných případů (225 000), tak důkazy o 18 889 konkrétně doložených úmrtích.
  - Kvůli nedostatku úředních podkladů o úmrtích sestavili statistické bilance obyvatelstva. Rozdíl mezi počátečním a konečným počtem obyvatelstva bývá často ztotožňován s počtem úmrtí (220 000–270 000).
3. Obzvláštní problém bilancí obyvatelstva spatřuje komise v tom, že většina dat, se kterými se v nich pracuje, je založena na modelových výpočtech a odhadech, které vycházejí z veličin, jež nejsou při bilancování srovnatelné. Lze například upozornit na největší slabiny těchto výpočtů a odhadů:
  - Komise vychází z toho, že ve výchozím počtu sudetoněmeckého obyvatelstva v českých zemích (3 331 415), který je založen převážně na výsledcích říšskoněmeckého sčítání lidu z května 1939, je obsažena nemalá skupina osob, které se před r. 1939 hlásily k české, avšak v r. 1939 k německé národnosti. Druhá, právě tak nezanedbatelná skupina se naopak po r. 1945 přihlásila místo národnosti německé k národnosti

Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten

1. Die Angaben über die Vertreibungsoffer, d.h. über die Menschenverluste, die die sudetendeutsche Bevölkerung während und im Zusammenhang mit der Vertreibung und zwangswweisen Aussiedlung aus der Tschechoslowakei erlitten hat, divergieren in extremem Maße und sind deshalb höchst umstritten. Die in deutschen statistischen Erhebungen angegebenen Werte streuen zwischen 220.000 und 270.000 ungeklärten Fällen, die vielfach als Todesfälle interpretiert werden, die in bisher vorliegenden Detailuntersuchungen genannte Größe liegt zwischen 15.000 und – maximal – 30.000 Todesfällen.
2. Die Differenz ist das Ergebnis unterschiedlicher Auffassungen über den Begriff der Vertreibungsoffer: Die Detailforschung neigt dazu, nur die Opfer von direkter Gewaltanwendung und abnormen Bedingungen zu berücksichtigen. Dagegen zählt man in Statistiken vielfach alle ungeklärten Fälle zu den Vertreibungsoffern hinzu.
Die voneinander abweichenden Angaben ergeben sich zudem auch aus der Tatsache, daß verschiedene Erhebungs- bzw. Auswertungsmethoden verwendet werden:
  - Den detaillierten Zahlen liegen die individuell belegten Todesfälle zugrunde (15.000–30.000).
  - Ein anderer Ansatz bestand im Auswerten von kirchlichen Suchkarteien; dabei ergab sich sowohl ein hoher Anteil ungeklärter Fälle (225.000) als auch der Nachweis von 18.889 konkret belegter Todesfälle.
  - Von Statistikern wurden aus Mangel an amtlichen Unterlagen über die Sterbefälle Bevölkerungsbilanzen aufgestellt. Der sich dabei ergebende Saldo zwischen der Anfangs- und der Endbevölkerungszahl wird oft mit Todesfällen gleichgesetzt (220.000–270.000).
3. Die besonderen Probleme von Bevölkerungsbilanzen sieht die Kommission darin, daß die meisten Daten, mit denen sie arbeiten, auf Modellrechnungen und Schätzungen beruhen, die nicht bilanzierungsfähige Größen verwenden. Beispielhaft sei auf die größten Unsicherheiten hingewiesen:
  - Die Kommission geht davon aus, daß in der Ausgangszahl der sudetendeutschen Bevölkerung in den böhmischen Ländern (3.331.415), die hauptsächlich auf den Ergebnissen der reichsdeutschen Volkszählung vom Mai 1939 beruht, eine nicht unerhebliche Gruppe von Personen enthalten ist, die sich vor 1939 zur tschechischen, 1939 aber zur deutschen Nationalität bekannten. Eine zweite, ebenfalls nicht unerhebliche Gruppe

české. Bilance obyvatelstva přihlíží k těmto pohybům v nedostatečné míře. Kvantifikace těchto skupin je v současné době předmětem německého výzkumného projektu. První předběžné výsledky vykazují asi 90 000 těch, kteří takto změnili národnost.

- Také výše ztrát v německých ozbrojených silách uváděná ve statistických propočtech vyžaduje přezkoumání: v 50. letech se v celoněmeckém měřítku vycházelo z počtu 3,7 milionu padlých příslušníků německé armády. Novější německá bádání docházejí naproti tomu k počtu asi 5 milionů. K tomu je nutno přihlédnout při výpočtu sudetoněmeckých ztrát.
- Zařadí-li se do celkové bilance mezitím zveřejněná data sčítání obyvatelstva v NDR v r. 1950, která vykazují na území NDR pouze 612 000 místo dosud užívaných 914 000 bývalých sudetských Němců, zvýšil by se pak počet nevyjasněných případů až na více než půl milionu. To by vedlo k absurdním výsledkům.

Všechny tyto poznatky by se nutně musely projevit také v bilancích sudetoněmeckého obyvatelstva. Protože však jsou tyto odchylky protichůdné, doporučuje komise, aby se upustilo od používání metody statistických propočtů a z ní odvozených obětí odsunu, a to tím spíše, že neexistuje možnost nalezení adekvátnějších dat, která by bylo možno plnohodnotně použít ve statistických propočtech.

4. Tyto úvahy ukazují, že statistické propočty vedou k příliš velkému rozpětí a že jsou vědecky nepoužitelné, jestliže neexistuje možnost jejich verifikace. Sledování individuálních osudů na základě pramenů nabízí spolehlivější východisko, neboť je přezkoumatelné, současně je však mnohem náročnější. Důležité a pronikavé výsledky byly nedávno předloženy zejména v českých studiích.

Podle nich zahynulo v letech 1945–1946 násilnou smrtí, v internačních táborech, při pracovním nasazení atd. asi 10 000 lidí. K nim je třeba přiřadit cca. 5 000–6 000 blíže nespecifikovaných úmrtí, která však bezprostředně souvisejí s průběhem odsunu, takže nejnižší počet obětí se podle dosavadního stavu bádání pohybuje – bez sebevražd – mezi 15 000–16 000. Tento počet potvrzují i československé statistiky za léta 1945 a 1946, které uvádějí celkem 22 247 osob, které zemřely v důsledku „násilí, zevních a nevyjasněných příčin“ nebo sebevraždy (6 667 případů).

Tomu se přibližuje součet prokazatelných 18 889 úmrtí ve zmíněných kartotékách hledaných osob, v němž je obsaženo 3 411 prokázaných sebevražd.

Dokonce i za předpokladu, že by se v údajích vyskytovaly mezery, dospělo by se zdvojnásobením minimálního počtu obětí k maximálnímu počtu 30 000.

* * *

I když se komise zabývala jen strohými čísly, má ovšem na paměti traumatické následky, které byly způsobeny zkušenostmi a otřesy 20. století, jejichž součástí byla i vyhánění a vysídlování obyvatelstva.

Česko-německá komise historiků je přesvědčena, že doposud zjištěné počty jsou realistické a že je nutné precizovat je dalšími výzkumy. Proto zastává názor, aby se ve vědeckém diskursu, ale ani v politických debatách neužívalo počtu 220 000 „obětí odsunu“ či počtu ještě vyššího.

wechselte nach 1945 zur tschechischen Nationalität. Die Bevölkerungsbilanz berücksichtigt derartige Bewegungen nicht in ausreichendem Maße. Die Quantifizierung dieser Gruppen ist derzeit Gegenstand eines deutschen Forschungsprojektes. Erste vorläufige Ergebnisse weisen etwa 90.000 „Nationalitätenwechsler“ nach.

- Die in den Bilanzen verwendete Zahl der Wehrmachtverluste bedarf ebenfalls einer Überprüfung: in den gesamtdeutschen Bilanzen aus den fünfziger Jahren wurden 3,7 Millionen Wehrmachtstote berücksichtigt. Neuere deutsche Forschungen gehen dagegen von einer Zahl um 5 Millionen aus. Das muß bei der Hochrechnung der sudetendeutschen Verluste berücksichtigt werden.
- Nimmt man die mittlerweile öffentlich zugänglichen Angaben der DDR-Volkszählung von 1950 in die Gesamtbilanz auf, die nur 612.000 statt der bisher angenommenen 914.000 ehemalige Sudetendeutsche auf dem Gebiet der DDR aufweist, so erhöht sich die Zahl der ungeklärten Fälle bis über eine halbe Million. Das wäre ein absurdes Ergebnis.

Alle diese Erkenntnisse müßten sich folgerichtig auf die Bevölkerungsbilanzen der Sudetendeutschen auswirken. Da die Abweichungen aber gegenläufig sind, empfiehlt die Kommission, auf die Verwendung von Bilanzen und die daraus errechneten Vertreibungsoffer zu verzichten. Dies umso mehr, als keine Möglichkeit besteht, adäquateres voll bilanzierungsfähiges Datenmaterial zu finden.

4. Diese Überlegungen zeigen, daß solche Bilanzierungsversuche zu sehr großen Spannweiten führen und ohne die Möglichkeit ihrer Verifizierung wissenschaftlich unbrauchbar sind. Einen sichereren, weil überprüfbareren, gleichzeitig aber viel aufwendigeren Ausweg bietet die Verfolgung individueller Schicksale anhand von Quellen. Wichtige und bahnbrechende Ergebnisse sind kürzlich besonders in tschechischen Studien vorgelegt worden.

Danach sind in den Jahren 1945–1946 durch Gewalt, in Internierungslagern, bei Arbeitseinsätzen u.s.w. mindestens 10.000 Menschen ums Leben gekommen; hinzu kommen ca. 5.000–6.000 nicht näher spezifizierte Todesfälle, die jedoch in unmittelbarem Zusammenhang mit den Vertreibungsvorgängen standen, so daß sich nach dem bisherigen Forschungsstand eine Mindestzahl von 15.000–16.000 Opfern – ohne Selbstmorde – ergibt. Diese Zahl wird auch durch die tschechoslowakischen Statistiken für die Jahre 1945 und 1946 bestätigt, die insgesamt 22.247 Todesfälle durch „Gewalt, Fremdeinwirkung und aus ungeklärter Ursache“ sowie Selbstmord (6.667) ausweist.

Dem nähert sich die in den genannten Suchkarteien addierte Zahl von nachweislich 18.889 Todesfällen, in der 3.411 nachgewiesene Selbstmorde enthalten sind.

Selbst wenn man annimmt, daß die Datenüberlieferung Lücken aufweisen könnte, gelangt man durch eine Verdoppelung der Mindestzahl zu einer maximalen Anzahl von 30.000 Opfern.

Auch wenn die Kommission sich hier nur mit trockenen Zahlen beschäftigt hat, so hatte sie dabei die traumatischen Folgen von Erfahrungen und Erschütterungen des 20. Jahrhunderts vor Augen, zu denen auch die Vertreibungen und Zwangsaussiedlungen gehörten.

Die Deutsch-Tschechische Historikerkommission ist der Überzeugung, daß die bisher ermittelten Zahlen realistisch sind und daß sie durch weitere Forschungen noch präzisiert werden müssen.

Deshalb spricht sie sich dafür aus, auf die Zahl von 220.000 oder mehr „Vertreibungsoffern“ nicht nur in der wissenschaftlichen Diskussion, sondern auch in politischen Auseinandersetzungen zu verzichten.

Summaries

Hungary 1956

Csaba Békés, János M. Rainer and Pál Germuska

The authors, all researchers at the Institute for the 1956 Hungarian Revolution, describes the course of events in Hungary in the autumn of 1956, and comment on the internal and international factors.

Developments in Hungary after Stalin's death in 1953 led to a power struggle between those around Matyás Rákosi and the reformers around Imre Nagy, leader of the Hungary Communist Party. The public became increasingly independent in its political attitudes as became clear in the open demonstration supporting Gomułka's reforms in Poland, which turned into a national movement for democracy on 23 October.

In their chronology, the authors provide details on the main dates of the revolution and of what followed shortly after. They include the public's armed opposition to Soviet troops and to Hungarian security forces, the formation of independent popular organs and the Revolutionary Guard, the formation of a National Government led by Nagy (which accepted the insurgents' demands for the renewal of political pluralism, Hungary's leaving the Warsaw Pact and the declaration of neutrality), the withdrawal followed by the second intervention of the Soviets on 4 November (which meant the bloody crushing of the revolution), János Kádár's taking power with the help of the Soviets, and his attempts to gain popular support, and the rising wave of strikes and demonstrations in December 1956 as part of the public's last attempt to push through some of the democratic aims.

The authors note that after the revolution was put down, there followed a wave of repression which affected more than 100,000 people. Tens of thousands of Hungarians were imprisoned, 229 were executed. The new Party line called events a counter-revolution and held responsible both Nagy (who was consequently executed) and Rákosi (who was thus banished from politics). Kádár gradually replaced state coercion with the offer of a high standard of living, and allowed certain groups a certain autonomy outside of politics (providing, of course, they did not question the leading role of the Party); by the 1960s he managed to gain the consent of the public.

The international aspects, assert the authors, are most visible in the Soviet and American attitudes to Hungarian developments. The Soviets were willing to accept the cosmetic reforms of the Nagy régime; the military intervention came about only when the Soviets were convinced it was the only way to hold Hungary in the bloc. The United States, on the other hand, found itself caught between the 'rhetoric of liberation' and the realpolitik of recognizing Europe's post-war division and striving for détente between

Moscow and Washington. The Hungarian revolution, however, brought about an important and long-term change in their policy. The United States made clear that East European opponents to Communism could not count on direct US assistance; at the same time they told the USSR that the internal democratization of its satellites would not be linked automatically with their inclusion in Western political and military structures.

The Hungarian Revolution and the Suez Crisis: The Position of the Soviet Leadership

Vitalii Y. Afiani

After Stalin's death in 1953 the Soviet leadership began to search for new forms of foreign policy, and even held talks with the United States for a treaty of 'friendship'. The bloody conflicts of 1956 in the Suez and in Hungary, however, were a setback to these developments. A reconstruction of the process of decision-making at the sessions of the CPSU Presidium has been made possible by the declassification of the so-called 'Malin Minutes', from the CPSU's leading organizational department. Because stenographic notes were rarely taken, these represent a unique source. They make it clear that the Western powers' attempt to solve the Suez crisis by military means only accelerated the Soviet Union's decision for armed intervention in Hungary, and at the same time, helped to mitigate the negative consequences which putting down the Hungarian Revolution would have for the Soviet Union.

The weakening of his position in the Central Committee after the crises in Poland and Hungary also played an important role in Khrushchev's changing his position on Hungary. KGB reports on France and Israel's joint plans against Egypt, which Khrushchev had received 31 October, confirmed for him the correctness of his decision to take military action against the Hungarian revolution. The military solution henceforth became the preferred means of dealing with crises in the Soviet bloc.

The Suez crisis increased Soviet influence in the Arab countries and firmed up the orientation of Soviet foreign policy in this direction. This example of the interplay between the Hungarian and Suez crises helps to demonstrate the value of researching historic events in their broader international context.

The Suez-Hungary Connection, 1956: A Macmillan-Molotov Scenario

Daniel F. Calhoun

The author asserts that it was the urging of the British Foreign Minister Macmillan to have Prime Minister Eden intervene together with Soviet Foreign Minister Molotov's indirect pressure on Khrushchev which ultimately convinced the Soviet leader to change his mind and send Soviet tanks back into Budapest on 4 November 1956.

Macmillan was the foremost hawk in the Eden cabinet, insisting on the use of force to punish Nasser for having nationalized the Canal Company, and threatening to resign and thus bring down the British government if he, Macmillan, did not get his way. Eden thus rejected his own preference for a peaceful solution.

Russia and Khrushchev were not interested in saving Nasser, who, they believed, was nearing the end of his political career. Not only did Khrushchev seem ready to surrender the Soviet special position in Egypt, but he also felt the same about Hungary. The CPSU

presidium was divided on this: Khrushchev had endeavoured to assure both Hungary and the West that the Soviet Union would not interfere in Hungarian affairs, even claiming a willingness to accept Hungary as 'a second Finland'. With the Soviet withdrawal of troops and advisors, beginning 29 October, Khrushchev was apparently supporting his words with deeds. By the time of the complete Soviet withdrawal at noon on 31 October, it appeared that the Hungarian revolution was victorious.

As Molotov had been predicting for more than a year, Soviet hegemony in Eastern Europe was now clearly under threat. Molotov, who had participated in Soviet foreign policy making for thirty years and had been minister for half of that time, represented continuity in Soviet foreign policy. He was against excessive Soviet support for the non-aligned states, and felt that the priority lay in domination of Eastern Europe, which he saw as threatened by Titoism, of which Nagy was also a practitioner. But he had to give way to Khrushchev who wanted to support Nasser, make amends with Tito, and allow Nagy more room for manoeuvre. The Twentieth Congress of the CPSU signaled Molotov's defeat, and forced him to surrender his ministry. Khrushchev was then, often alone, making the foreign policy decisions. Calhoun argues that Khrushchev had to change his mind and intervene in Hungary as the easiest way of demonstrating that he personally had no intention of losing both Hungary and Egypt and that the imperialist West (France and Britain) had taken advantage of disruptions in the bloc in order to strike out at Egypt.

A likely scenario, argues Calhoun, is that the Suez operation, forced on Eden by domestic political considerations (namely, Macmillan and the need to preserve the government), forced Khrushchev, under domestic pressure (from the Presidium), to change his mind on Hungary. (As for sources, 'the Yeltsin dossier' neither refutes nor supports this thesis.) What is important is that even after the Presidium had learned from Mikoyan and Suslov in Budapest that the Hungarian Communists were no longer in control of the country it nevertheless reaffirmed its decision not to intervene (as reflected in the Declaration on East bloc cooperation). Events in the Middle East, rather than those in Hungary (which had by 31 October somewhat quieted down), seem to have been most important in leading the Soviets to change their minds on 31 October.

The Egypt Card in Soviet Foreign Policy, 1956

Jan Wanner

The author begins with an analysis of early Soviet attempts to formulate a new policy for the developing countries, a process still going on at the time of the Hungarian crisis in 1956. The war in the Sinai, together with the Suez crisis, provided Moscow with an opportunity to divert attention from central Europe and to sow the seeds of dissension in the West. The author then investigates the forms of the Soviet approach in connection with the so-called Czechoslovak-Egyptian agreement on military assistance, and considers the current state of research on the topic as well as the questions which remain. He concludes his article by following the concrete deployment of Soviet military equipment in the course of Egypt's military operations against Israel and during the British-French invasion, and emphasizes the contradictions between the verbal radicalism of the Soviets' diplomatic ultimatums and their reluctance to intervene militarily on behalf of Cairo.

The Reactions of the Czechoslovak Political Organs and of the Military to the Hungarian Uprising of 1956

Jiří Bílek and Vladimír Pilát

The first part of this article traces the development of the Czechoslovak Communist Party's (CzCP) position on the Hungarian Uprising. The Czechoslovaks, not surprisingly, followed the lead of the Soviets, who saw the uprising as the 'raging of a counterrevolution' supported from outside without mass support from within. The CzCP called for an ideological campaign in the press to help to mystify the Czechoslovak public. At a meeting in December 1956, the Central Committee adopted measures to buttress the Party's position and to proceed more decisively against 'reaction at home'. The CzCP leadership exploited the Hungarian uprising to hasten the end of the reform process initiated by the Twentieth Congress of the CPSU and by the criticism of Stalin which had taken place there. The intensified course manifested itself in, among other things, pressure to complete collectivization of farmland, a ban on releasing political prisoners, and amendments to the criminal code. The CzCP leadership made farfetched promises and the pretense of being magnanimous in social policy, which, however, had no foundation in economic reality; in the short-term it raised the standard of living, but mostly only intensified economic problems and led society deeper into crisis.

The second part of the article focuses on the Czechoslovak military. The authors discuss the measures carried out by the Czechoslovak armed forces and by the secret police to secure the Czechoslovak frontiers at the time of the Hungarian uprising. The internal organization of the armed forces and its state of preparedness are discussed; the authors point out shortcomings in organization, equipment, security and the training of both officers and enlisted men, which became apparent during the actual operations. The military, too, exploited the Hungarian events in order to increase discipline and to persecute undesirables in its ranks. The authors conclude that the uprising's influence on Czechoslovak domestic politics remained visible for years to come, especially because the CzCP repeatedly used it as an example whenever it felt the need to justify its decisions and policies of repression.

Materials

The Czechoslovak Public's Reaction to the 1956 Hungarian Revolution: From Internal Reports of the Interior Ministry's Regional Offices

Jiří Pernes

The author has studied Czechoslovak regional secret police reports sent to Ministry of the Interior headquarters from 5 to 20 November 1956. The reports, based on information from undercover agents, describe the attitudes of the Czechoslovak public after the outbreak of the popular uprising in Hungary and in connection with Polish attempts to reform their own Communist regime. From the reports it is clear that Czechoslovak society was not of one opinion in the autumn of 1956. The relatively high standard of living in Czechoslovakia and a number of social measures accepted by the government in the course of the year had the effect that a significant part of the public was loyal to the régime, supported the Communist Party, and condemned the Hungarians' fight for independence. Those Czechoslovaks (especially students) who attempted to bring about

a change of régime and to renew democracy were but an isolated minority. The secret police managed relatively quickly to find out who the non-conformists were and to immobilize them. The majority of Czechoslovaks, by contrast, were passive and uninterested in political events. Thus the Czechoslovak authorities were able to maintain stability and avert serious disruptions.

Memoirs

Poles and Hungarians in 1956

Jan Nowak

The author was director of Radio Free Europe's (RFE) Polish Service from its creation in 1952 until 1976. As part of his job, he followed the interplay of events in Poland and Hungary during the year of revolutions, 1956. He focuses here on the differences between RFE broadcasting policy towards the two countries, and briefly discusses day-to-day policy making, the extent of his own autonomy within RFE, and his difficulties in trying to clarify to listeners the Eisenhower-Dulles policy of 'liberation'. This is followed by his summary of the events leading to the Polish October, including the revelations by the high-ranking secret policeman, Joseph Światło, Khrushchev's secret speech, the death of Bolesław Beirut, and the Poznań riots. He then summarizes RFE's role as the sole reliable source of information for Poles on developments in their country, and praises the historical role played by the correspondent Phillip Ben, whom he credits with having promptly informed Poles about the Soviet leadership's surprise arrival in Warsaw. Nowak also attributes the Chinese with being an important factor in Soviet decision-making.

He describes how the Polish example of changing leadership ignited the Hungarian revolution, and how in turn the Hungarians' success would further encourage the Poles, and discusses Cardinal Stefan Wyszyński's release from prison and his message to his countrymen.

In five main points, Nowak outlines the differences between the Polish and Hungarian revolutions, which he follows up with his views on the impact which the crushing of the Hungarian revolution had on Poland, and, more generally, on Communist Europe.

Horizon

A Missed Meeting: The Year 1956 as Seen from Prague

Jacques Rupnik

This is a Czech translation of 'Un rendez-vous manqué: L'année 1956 vue de Prague' *L'autre Europe* Nos 11-12 (1986), pp. 12-16.

The author argues that it is extremely difficult to find an answer to György Konrád's question, which he raised on the thirtieth anniversary of the Hungarian Revolution, 'How can one explain that the Czechs did not budge?' Czechoslovakia's orthodox position in 1956 was the result of its historical experiences and, in particular, of the economic and social stability of the Communist régime. The ideas of reform which were well received, especially by the intelligentsia and eventually the student movement, were not met with much enthusiasm from the rest of the population. Unlike in Hungary and Poland the activity of intellectuals and students in Czechoslovakia remained almost entirely isolated. This situation stemmed from the Czechoslovak régime's ability to gain at least the

acceptance, if not the support, of a much larger proportion of the population than was the case in Hungary and in Poland. The strongest resistance to all attempts at destalinization came from the Czechoslovak Communist Party leadership. Prague may have preceded Moscow in carrying out a post-Stalinist change of leadership. (After Gottwald's death Novotný became head of the Party, but he was an apparatchik who himself actively contributed to many of his comrades being sent to prison and even to the gallows.)

Events in Poland and Hungary helped Novotný and the rest of the leadership to prevent the rejection of destalinization and the intervention against the 'revisionist tendencies' in the Party. 'Revisionism', suppressed in Prague in 1956, re-emerged with even greater force in the 1960s, when, during the Prague Spring, it achieved an ephemeral victory over Novotný and satisfaction for the thwarted opportunity of 1956.

Reviews

1956 in Poland as a Mass Social Phenomenon

Jiří Vykoukal

This review examines the thematic framework of Pawel Machcewicz's *Polski rok 1956* (Warsaw, 1993) and attempts to describe new approaches to the topic Poland in 1956. It praises the book for its focus on the connection between 'high-level politics' and spontaneous social mobility, which in Poland led to an internalization of Communism, something which had previously been considered a Soviet export.

The History of an Illusion

Jacques Rupnik

In his *Le Passé d'une Illusion* (1995) François Furet inquires into the roots of the Communist 'illusion' and into the misunderstanding between intellectuals from the East and those from the West. The first explanation sees the source in the attempt to find a replacement for the chiasm of Stalinist Communism. The Communists' monopolization of anti-fascism is the second explanation. Lastly, Furet points to the specific nature of French political culture, and to the idea that democracy cannot be divided from revolution. The difference between the idea and the actual experience of totalitarianism was manifested in the time lag between the recognition of this phenomenon by intellectuals in the West and by those in the East, and in their anti-totalitarian volte-face.

A Contribution to Gypsy History since 1945

Nina Pavelčíková and Jiří Pavelčík

Eva Davidová's work *Cesty Romů 1945-1990* [The peregrinations of the Roma] (Olomouc, 1995) is an important contribution to the study of the Roma (gypsies) in Czechoslovakia after 1945, but it also goes back to the earlier roots of the subject. Davidová bases her work on her years of research in Slovakia, Ostrava and southern Bohemia, and provides the ethnographic, demographic, social, cultural and historical context. The broad range almost inevitably leads to certain shortcomings: some imprecision, a somewhat static conception of historical development, but the reviewers still highly recommend this work.

A Problematic History of the 'Velvet Revolution'

Jan Měchýř

Jiří Honajzer's *Vznik, vývoj a rozpad Občanského fóra* [The emergence, development and break up of Civic Forum] (Prague, 1996) is more memoir than either history or political science, though it was written and accepted as the author's PhD thesis. Honajzer, still active in Czech politics, was directly involved in the Civic Forum movement; his opinions here, however, are usually not argued from the facts, while the picture he presents is mostly superficial and at times imprecise.

Democrats in 'Authoritarian Democracies'

Zdeněk Kárník

This is a review of Jan Kuklík's *Sociální demokraté ve Druhé republice* [Social Democrats in the Second Republic] (Prague, 1992). His work is a welcome contribution to the history of a neglected period, brief but important, of Czechoslovak history, August 1938 to March 1939. The reviewer praises the work's lively style and its being based on primary sources, as well as its avoidance of bias. Kuklík analyzes the Czech Social Democrat Party's rebirth into the National Labour Party and follows its ups and downs in the democratic developments of a country condemned to being swallowed up by Nazi Germany. He does not neglect the darker sides of the party's activity, including its accommodating (though understandable) attitude after March 1939 to the establishment of the new political structure, that is, the National Partnership (Národní souručenství). He rightly assesses its unique effort to preserve democratic principles and institutions under pressure from an aggressive, expansionist neighbour which was establishing totalitarian methods of government. He follows the decision-making process of the party leadership, the activity of the intellectuals around the Worker's Academy, and the creation of a National Movement of Young Workers. A detailed analysis of the complex of movements and their organizations in the individual centres remains, however, a task for the future.

Beneš's Messages Home, 1939-45

Jan Němeček

President Edvard Beneš's messages from exile to home during World War II are among the more important documents of the Czechoslovak resistance abroad. This edition, edited by Jiří Šolc, makes available an apparently complete collection of them, but upon closer examination serious shortcomings become evident. These concern both their completeness and their editing (including the inadequate description of documents and the lack of references to other messages published elsewhere). The problem is not only in the selection of the documents (apart from Beneš's messages, there is also a message from General Sergei Ingr, and it must be pointed out that Beneš's message of 28 October 1939 got only as far as Paris, where its content was radically changed). Concerning the enumeration of the many other shortcomings (there is also no index of names or list of documents in a major language) suffice it to say that documents as important as these (not only for scholars at home but also for those abroad) deserve more serious editing than they have received here.

Cahiers du CEFRES: A Series of Papers on Contemporary History

This is a report on the work published so far by the French Institute for Social Science Research, Prague, in their series Cahiers du CEFRES. These publications are available at their library, Vyšehradská ulice 49, Praha 2.

Chronicle

Gordon Skilling Turns Eighty-Five

On 28 February 1997 the Canadian historian and political scientist H. Gordon Skilling, Professor Emeritus, University of Toronto, will celebrate his eighty-fifth birthday. A great part of his extensive work, beginning with his doctoral thesis in London in 1940 (under the supervision of R. W. Seton-Watson), is connected with the history of central Europe and particularly with that of Czechoslovakia from its founding onwards.

Among the earlier of Skilling's publications concerned with Czechoslovakia are the monumental *Czechoslovakia's Interrupted Revolution* (Princeton, 1976), the most systematic and the largest monograph written on Czechoslovak reform in the 1960s and its subsequent crisis, and *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia* (London, 1981), the first scholarly account of what was then a new political phenomenon in the country.

It was only with the return of freedom to Czechoslovakia after November 1989 that Skilling could finally receive official acknowledgment from the country whose historical scholarship and freedom he had done so much to help. In addition to the honours conferred upon him by Charles University and by the Academy of Sciences in 1990, Czechoslovak President Václav Havel awarded him the Order of the White Lion on his birthday five years ago.

Since 1992 Skilling has finished two works. One, *T. G. Masaryk: Against the Current* (London, 1994), became his first scholarly work to be published in Czech translation (1995), and it met with great success. (In a readers poll in the journal *Dějiny a současnost* it was hailed as the year's most successful work by a non-Czech historian.) The second work, his memoirs, was finished in early 1996 and is still in manuscript form. An excerpt was recently published in Czech translation as 'Tři roky putování za Chartou a s Chartou' [Three years of wandering for the Charter and with the Charter] in a collection of essays *Charta 77 očima současníků po dvaceti letech* [Charter 77, twenty years later, through the eyes of those who lived it] (Prague, 1997).

An honorary member of the Czech Historical Society and the holder of an honorary doctorate from Charles University, Skilling remains in close touch with Czech history, and carefully keeps up with the latest Czech and Slovak historical writing. He provides consultancy and regularly visits the Czech Republic and Slovakia to take part in conferences and to continue with his research in the archives. At his own university he continues to hold a Czech seminar, which in January 1997 was concerned with the twentieth anniversary of Charter 77.

It is with a sense of gratitude that we wish this great scholar, our colleague and friend Gordon Skilling, all the very best on his birthday.

*Documents***The British Embassy in Prague on Czechoslovakia 1956**

(with a prefatory remark by Vilém Prečan)

The British Ambassador in Prague's 'Annual Review of Events in Czechoslovakia for 1956', a document originally intended for circulation within the Foreign Office, is published here in both the original and in Czech translation. The Review's enclosure, a list of principal events, is published here only in Czech translation.

This report evaluates Czechoslovakia's standing internationally and also as an instrument of Soviet policy. It sees Czechoslovakia as 'the spearhead in the drive for economic penetration of underdeveloped countries in Africa and Asia, and as the most advanced member of the Soviet bloc.' The focus is an analysis of the way the Communist leadership 'successfully weathered both an incipient intellectual revolt in the Spring and the incitement to rebel provided by the Polish and Hungarian example in the Autumn'.

The editors have decided to publish this particular document from the extensive archives of the British Foreign Office mainly in an attempt to draw attention to an important sort of record which Czech and Slovak historians can no longer afford to ignore. Though records from Soviet and Czech archives may present a more detailed picture of actual events, documents from more disinterested observers are equally important; their perception of events is a valuable corrective for Czech and Slovak historians engrossed in records of local provenance where the reality of the day is seen through the prism of ideology and the interests of the Communist regime, and, moreover, is expressed in a language which requires a good deal of deciphering. The report of the British ambassador, then, is far closer to the way Czech and Slovak historians see those events today, and is also much easier to interpret.

*Supplement***Position of the Joint Czech-German Commission of Historians on the Losses in Human Life Suffered by the Sudeten Germans during the Expulsion**

In December 1996, the Joint Czech-German Commission of Historians published its position after the discussion on the number of lives lost during the expulsion and forced resettlement of the German population from Czechoslovakia after World War II. The Commission argues at length why the current statistical calculations are unusable for scholars; it also states that the maximum number of victims did not exceed 30,000. It is of the opinion, therefore, that the number of 220,000 'victims of the transfer' (or more) should not be used in either scholarly or in political debate.

Contributors

Vitalii Y. Afiani (1946) is Deputy Director of the Centre for Contemporary Documentation, Moscow (formerly the archives of the CPSU Central Committee for records no older than 1952). He is Deputy Editor of *Istoricheskii Arkhiv*, and has also published widely on Soviet history.

Csaba Békés (1957) is Coordinator of the Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Budapest, where he is also a senior researcher. He is mostly concerned with diplomatic history after 1945, and has recently published on the Hungarian Revolution in international politics.

Jiří Bílek (1948) is a senior researcher at the Historical Institute of the Czechoslovak Armed Forces, Prague. His research interests are Czechoslovak and Czech military history, particularly the build-up of the forces in between 1945 and 1955.

Daniel F. Calhoun is a former professor of history at the College of Wooster, Ohio. Among his recent publications is *Hungary and Suez 1956: An Exploration of Who Makes History*.

Pál Germuska is a researcher at the Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Budapest. His main area of interest is the history of industrialization in Hungary, 1945-89.

Zdeněk Kárník (1931) is Professor of History, the Institute of Economic and Social History, Charles University. He is concerned with Czech and German social history since the nineteenth century. His most recent work is *Habsburk, Masaryk či Šmeral: Socialisté na rozcestí* [H., M., or Š.: Socialists at the crossroads] (1996).

Jan Měchýř (1930) is Docent of History at the Institute of Economic and Social History, Charles University. His main area is the history of Czechoslovakia since World War II.

Jan Němeček (1963) is a researcher at the Historical Institute, Academy of Sciences, Prague. The Czechoslovak resistance abroad during World War II is his main interest. With the Institute of International Relations he is preparing an edition of documents on Czechoslovak diplomacy.

Jan Nowak is an expert on Polish affairs. He was a member of the underground in World War II, and later Director of the Polish Service of Radio Free Europe from 1952 to 1976. He has served as National Director of the Polish American Congress, Washington D.C., and as a consultant to the National Security Council. His publications include *Courier from Warsaw*.

Jiří Pavelčík (1934) is Head of the Department of Archaeology, at the Slovácko Museum, Uherské Hradiště. His speciality is the Eneolithic age, but he also collaborates with the Museum of Roma Culture, Brno, on the history and ethnography of the gypsies in southern Moravia.

Nina Pavelčíková (1939) is Senior Lecturer of History, the University of Ostrava. She is concerned with developments in Czechoslovakia after 1945, and at present is concentrating on historical aspects of immigration from Slovakia and the gypsy question in selected regions of Moravia and Silesia.

Jiří Pernes (1948) is a researcher at the Institute of Contemporary History, Prague, focusing on the crisis in the Communist system, 1953-57. He has published on turn-of-the-century Bohemia, including *Spiknutí proti Jeho Veličenstvu* [A plot against His Majesty] (1988), *Svět Lidových novin* [The world of *Lidové noviny*] (1993), *Habsburkové bez trůnu* [Habsburgs without a throne] (1995).

Vladimír Pilát (1957) is a researcher at the Historical Institute of the Armed Forces, Prague. He is concerned with the history of World War II and developments in the Czechoslovak armed forces after 1945.

Vilém Prečan (1933) is Director of the Institute of Contemporary History. He has edited and published a number of books and articles on Czechoslovak history in the European context from the Munich crisis to the present.

János M. Rainer (1957) is Deputy Director of the Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Budapest. He has published widely on the revolution, including a pioneering *samizdat* study concerning statistics on repression following the quashing of the revolution.

Jacques Rupnik (1950) is Professor of Political Science in the Institute d'Etudes politiques, Paris. He has published a great deal on contemporary central European history.

Jiří Vykoukal (1961) is a researcher in the Institute of International Relations, Charles University. Modern East European history, particularly Polish, is his principal field.

Jan Wanner (1940) is Docent of History at Charles University and a senior researcher in the Historical Institute of the Armed Forces, Prague. His specialization is modern-day international relations.

Contents

Csaba Békés, János M. Rainer and Pál Germuska	Hungary 1956	455
Vitalii Y. Afiani	The Hungarian Revolution and the Suez Crisis: The Position of the Soviet Leadership	474
Daniel F. Calhoun	The Suez-Hungary Connection, 1956: A Macmillan-Molotov Scenario	482
Jan Wanner	The Egypt Card in Soviet Foreign Policy, 1956	488
Jiří Bílek and Vladimír Pilát	The Reactions of the Czechoslovak Political Organs and of the Military to the Hungarian Uprising of 1956	500
<i>Materials</i>		
Jiří Pernes	The Czechoslovak Public's Reaction to the 1956 Hungarian Revolution: From Internal Reports of the Interior Ministry's Regional Offices	512
<i>Memoirs</i>		
Jan Nowak	Poles and Hungarians in 1956	527
<i>Horizon</i>		
Jacques Rupnik	A Missed Meeting: The Year 1956 as Seen From Prague . . .	535

Reviews

Jiří Vykoukal	1956 in Poland as a Mass Social Phenomenon	540
Jacques Rupnik	The History of an Illusion	544
Nina Pavelčíková and Jiří Pavelčík	A Contribution to Gypsy History since 1945	546
Jan Měchyř	A Problematic History of the 'Velvet Revolution'	549
Zdeněk Kárník	Democrats in 'Authoritarian Democracies'	552
Jan Němeček	Beneš's Messages Home, 1939-45	555
<i>Cahiers du CEFRES: A Series of Papers on Contemporary History</i>	. . . . .	561

Chronicle

Gordon Skilling Turns Eighty-Five	563
---	-----

Documents

Vilém Prečan	The British Embassy in Prague on Czechoslovakia 1956 . . .	564
--------------	--	-----

Bibliography

Monographs, collections of essays, articles from journals and collections, from home and abroad, for the period 1990-96.	583
---	-----

Supplement

Position of the Joint Czech-German Commission of Historians on the Losses in Human Life Suffered by the Sudeten Germans during the Expulsion	600
---	-----

<i>Summaries</i>	604
----------------------------	-----

Autorům

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbu, podtrhněte je. Požadavek na sazbu *petitem* označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „*petit*“.
4. Poznámkový aparát připojte na konec rukopisu.
  - a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura.
  - b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, počet stran. **Pro recenzi, anotaci apod.**: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očísľujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působíště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat přehled recenzních výtisků nových knih a předem děkují autorům a nakladatelům za jejich zaslání.

Redakce

PE 6469

3.1996.

